Szegedi Tudományegyetem
Nyelvtudományi Doktori Iskola
Elméleti Nyelvészet Program

Varga Marianna

***Magyar büntetőperes bírósági kihallgatások komplex
nyelvészeti elemzése***

Doktori értekezés

Témavezető:

Prof. Dr. Németh T. Enikő
tanszékvezető egyetemi tanár

2020

Tartalom

Köszönetnyilvánítás	3
1. Bevezetés.....	4
1.1. A téma kijelölése, relevanciája és a kutatás célja.....	4
1.2. A téma bemutatása	6
1.3. Az értekezés hipotézisei és kutatási kérdései	12
1.4. A téma módszertani megközelítése.....	15
1.5. A korpusz	16
1.6. Az értekezés szerkezeti felépítése	17
2. Elméleti háttér	20
2.1. Az adaptációs elmélet mint a nyelvhasználatra irányuló funkcionális perspektíva	20
2.2. A standard és a nem standard kérdések formai és funkcionális jellemvonásai.....	24
2.3. A bírósági kihallgatások kontextusa	28
2.4. A befolyásolás jelensége a pragmatikai szakirodalomban és meghatározása az adaptációs elméletben.....	32
2.5. A kérdés-válasz párszekvencia fogalma a konverzációelemzésben	43
3. A kérdésekben rejlő befolyásolási lehetőségek, és a befolyásolás csökkentése érdekében alkalmazott bírói stratégiák	45
3.1. A kérdések szerkezete	45
3.2. Az ágens kihagyásának szerepe	50
3.3. A kérdésekben rejlő előfeltevések.....	54
3.4. A preferenciarendszer szerveződése és a kérdés-válasz szekvenciákban betöltött szerepe	59
3.4.1. A preferenciarendszer fogalmának meghatározása	60
3.4.2. Válaszadás vagy a válasz hiánya.....	61
3.4.3. Típuskonform vagy nem típuskonform válasz adása.....	72
3.4.4. Megerősítés vagy cáfolás.....	74
3.4.5. Részösszegzés	82
4. A bírói kérdésfeltevések funkció szerinti csoportosítása	84
4.1. A bírói kérdésfeltevések típusai	84
4.2. Az információkérő kérdések	84
4.3. A megértés ellenőrzése.....	93
4.3.1. A puszta nyelvi jelentés szerepe a megértés ellenőrzésében.....	108
4.3.2. A következtetések ellenőrzése	114
4.3.3. A megértés biztosítása a kihallgatott számára.....	118
4.4. Az információk megbízhatóságának ellenőrzésére szolgáló kérdések	120
4.4.1. A tanú elfogultságának vizsgálata.....	121
4.4.2. A bűncselekmény idején fogyasztott alkohol mennyiségének vizsgálata.....	123

4.4.3. A tanúk emlékezetének megbízhatósága.....	127
4.4.3.1. A memória rekonstruktív működése és a hamis emlékek keletkezése.....	128
4.4.3.2. Félrevezető információ hatására keletkező hamis emlékek	129
4.4.3.3. Spontán keletkező hamis emlékek	132
4.4.3.4. Hamis emlékek feltárására irányuló bírói kérdésfeltevések.....	134
4.5. Az inkonzisztenciák feloldására irányuló kérdések	139
4.6. A kihallgatások interperszonális aspektusa.....	144
4.6.1. A benyomáskeltés elmélete.....	146
4.6.2. A tanúk és a vádlottak által alkalmazott benyomáskeltési stratégiák	152
4.6.3. A bírók által alkalmazott benyomáskeltési stratégiák	157
5. Kérdésfeltevési mintázatok	162
6. Összefoglalás: az értekezés eredményei	170
Függelék.....	175
Felhasznált irodalom	176

Köszönetnyilvánítás

Köszönetet mondok témavezetőmnek, prof. dr. Németh T. Enikőnek, aki az elmúlt évek során szakmailag és emberileg egyaránt támogatott. Meglátásai, iránymutatásai, hasznos tanácsai, és az általa tanított kritikus kutatói szemléletmód nagy hatással voltak rám az értekezés elkészítésekor is. Folyamatos biztatása és pozitív szemlélete rendkívül motiválóan hatottak rám, a nehezebb időszakokon is átsegített.

Köszönettel tartozom dr. Hegedűs Istvánnak, aki javaslataival és tanácsaival segített az adatgyűjtés megkezdésében, valamint azoknak a bíróknak is, akik hozzájárultak a kutatáshoz és ezáltal támogatták a munkámat, hiszen nélkülük nem jöhetett volna létre ez az értekezés.

Lehetetlen felsorolni minden személyt, aki hatással volt rám a kutatómunkámban, ugyanakkor szeretném kiemelni prof. dr. Kenesei István tanár urat, akinek mindig számíthattam a támogatására, és a témába vetett bizalma ösztönzőleg hatott rám. Köszönettel tartozom továbbá dr. Árvay Anett és dr. Vinnai Edina előopponenseimnek, valamint dr. Gyuris Beátának azért, hogy lényeglátó észrevételeikkel és megjegyzéseikkel hozzájárultak az értekezés végső formájának elkészítéséhez.

Szeretném kiemelni és külön megköszönni az SZTE Általános Nyelvészeti Tanszék „pragmatika körének” a rendkívül motiváló szakmai diskurzusokat.

Az értekezés alapját képező kutatás, valamint a disszertáció egyes fejezetei az Emberi Erőforrások Minisztériuma UNKP-18-13 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának és NTP-NFTÖ-17-B-0357 kódszámú Nemzeti Tehetség Programjának támogatásával készültek. A kutatást továbbá az MTA-DE-SZTE Elméleti Nyelvészeti Kutatócsoport és a Nyelvtudományi Intézet Elméleti Nyelvészet Osztályának Nyelvtan és Pragmatika Kutatócsoportja is támogatta. A kutatócsoportok tagjainak ezúton is hálásan köszönöm, hogy tudományos eszmecserék és workshopok során alakították a gondolkodásomat, valamint azt is, hogy meglátásaikkal hozzájárultak a disszertáció elkészüléséhez.

Végezetül, de koránt sem utolsó sorban, köszönetet mondok a családomnak és a páromnak, akik soha nem szünő támogatásukkal és szeretetükkel segítették azt, hogy ez az értekezés megszülethessen.

1. Bevezetés

1.1. A téma kijelölése, relevanciája és a kutatás célja

A vádlott és a tanú vallomása két olyan kulcsfontosságú bizonyítási eszköz, amelyek nélkül elképzelhetetlen az igazságszolgáltatás. Ezt az állítást támasztja alá többek között az is, hogy a vallomások teszik ki a bírósági eljárásokban felhasznált bizonyítékok több mint felét, míg a további, kevesebb mint 50%-on osztozik az összes többi bizonyítási eszköz¹ (pl. szakvélemény, tárgyi bizonyítási eszköz stb.).² A vallomás megszerzése kihallgatás útján valósul meg, ezért rendkívül fontosak azok az ismeretek, amelyek a kérdésfeltevések válaszadásra, és ezáltal a vallomástételre gyakorolt hatását adják meg. A szakirodalomban nagyfokú egyetértés van abban a tekintetben, hogy a kérdésfeltevések módja jelentős mértékben meghatározza a válasz minőségét (Loftus 1979, Hale 2004). Ez lehet az oka annak, hogy a bírósági kihallgatások kutatói jellemzően a kérdésfeltevésekkel való befolyásolási lehetőségekre koncentrálnak (Harris 1984, Walker 1987, Dobos 2014, Liao 2017). A vallomástétel kérdésfeltevések általi befolyásolása különösen népszerű kutatási terület a keresztkérdézéses (pl. angol-amerikai) eljárásban, ahol az ellenérdekű felek különböző stratégiákkal próbálják a másik fél által állított tanút összezavarni és szavahihetőségét megingatni, ezáltal gyengítve az ellenérdekű fél eljárási pozícióját és hitelességét (Fedor 2014: 451).³ Ezzel szemben az ún. elnöki per (amilyen a magyar is), ahol a tanács elnökének a feladata a tanúk és a vádlottak elfogulatlan kihallgatása, indokolatlanul kevés figyelmet kapott ezidáig a tudományos kutatásokban. Ahogyan arra Elek (2008) is felhívja a figyelmet, a kérdésekben számos befolyásolási lehetőség rejlik, azonban nincs arra lehetőség, hogy a kihallgató csendben maradjon és pusztán meghallgassa a kihallgatottak elbeszélését, hiszen ezáltal számos jogilag releváns tény feltáratlan maradna, ami akár az ügyek megalapozatlanságát is eredményezheti. Annak ellenére, hogy

¹ A gyakorlati életben előfordul, hogy a bizonyítási eszköz (a bizonyítás forrása) és a bizonyíték (bizonyító tény) fogalma átfedésbe kerül egymással abból eredően, hogy szoros kapcsolat áll fenn közöttük. A két fogalmat ugyanakkor szükséges egymástól elkülöníteni. A bizonyítási eszköz (pl. tanúvallomás) tágabb fogalom, ebből nyerhető a bizonyíték (pl. a tanúvallomásban elhangzó, releváns tényekre vonatkozó kijelentés). A bizonyítási eszköz mindezek által jellemzően többféle ismeret hozzáférését teszi lehetővé, ezekből szükséges megragadni azokat, amelyek az adott ügy szempontjából releváns tényekkel kapcsolatba hozhatók. A bizonyítási eszköz hordozza a bizonyítékokat, a bizonyítékok pedig azok a tények, amelyek által a hatóság megállapítja a bizonyítás tárgyát (vagyis a bizonyítandó tény, mint pl. a bűncselekményt, egyéb releváns körülményt) (Fantoly–Budaházi 2019: 102).

² Erre a statisztikai adatra Vinnai Edina hívta fel a figyelmemet, amelyet ezúton is köszönök.

³ A nyomozás során alkalmazott kihallgatási technikák vizsgálata szintén népszerű kutatási irányvonal, azonban ezek a nyomozás során felmerülő problémákra nyújtanak megoldást, a bírósági kihallgatásokban már nem felhasználhatók (Bócz 2008).

a kérdések befolyásoló tulajdonságuk következtében már több mint négy évtizede állnak a különböző tudományok (nyelvészet, pszichológia, jog) képviselőinek érdeklődésében, azokat a lehetőségeket ezidáig nem tárták fel, hogy miként lehet úgy a vallomások birtokába jutni, hogy azok a lehető legmegbízhatóbbak, legbefolyásmentesebbek legyenek. Az ugyanis nem nyújt megoldást, hogy az egyes kérdéstípusokban rejlő befolyásolási módokat általános jelleggel feltárjuk, és azok elkerülését hangsúlyozzuk, hiszen a kérdésfeltevések rendkívül sokféle módon tudják alakítani a válaszadást. Ezen felül, ahogyan arra az értekezésben is rámutatok, egy adott formájú kérdést a kontextus függvényében teljesen eltérő célból is lehet használni, ami arra vezethető vissza, hogy nyelvi forma és funkció között nem lehet egy az egyhez megfelelést tenni (Searle 1975, Verschueren 1999, Schirm 2007, Illie 2015). Ez ugyanakkor nem jelenti azt, hogy meddő próbálkozás a bírósági kérdésfeltevésekkel kapcsolatban általános megállapításokat tenni. Az értekezésben emellett érvelek, hogy **kérdésfeltevési mintázatokat** lehet megállapítani, amelyekben egyaránt szerepe van a kérdések formai jellemvonásainak és a kontextusnak, ez utóbbin belül különösen a kérdező céljának, a beszédelőzménynek (vagyis a kérdésfeltevés előtt elhangzó korábbi kérdéseknek és válaszoknak), a kontextusbeli evidenciáknak, valamint a hallgatókban kiváltott hatásnak. Azok a kutatások ugyanis, amelyek a kérdések formai tulajdonságainak vizsgálatára összpontosítanak, számos esetben figyelmen kívül hagyják a kontextus jelentésképzésben betöltött szerepét (vö. Danet–Bogoch 1980, Walker 1987). Ezzel párhuzamosan pedig azok a kutatások, amelyek a kontextus szerepét hangsúlyozzák, vagy a kérdések funkcióit vizsgálják a bírósági kihallgatásokban, jellemzően csak kevés figyelmet szentelnek a kérdések formai jellemvonásainak, amelyek a kontextustól függetlenül is tesznek megismerő hatást a válasza nézve (vö. Dunstan 1980, Haijuan 2019). Ezért a bírósági kérdésfeltevésekről csak úgy lehet általános megállapításokat tenni, ha a formai szempontokat és a specifikus kontextust egyaránt figyelembe vesszük. Az értekezés legfőbb céljaként ezért azt határoztam meg, hogy empirikus és kvalitatív kutatási módszerek révén feltérképezzem azokat a bírói kihallgatási stratégiákat, amelyek azt segítik elő, hogy a vallomások a lehető legpontosabbak, félreérthetetlenek és befolyásmentesek legyenek. Ezek a stratégiák mintákba rendezhetők az előzőkben bemutatott szempontok alapján.

A kutatásban továbbá nélkülözhetetlen annak a meghatározása, hogy mi a nyelvi befolyásolás, és miként valósulhat meg a kérdésfeltevések által. A pragmatikai szakirodalomban a befolyásolást jellemzően szándékos cselekedetnek tekintik, és a különféle modellek a **sikeres** nyelvi befolyásolást kezelik. Én azonban abból a

feltevésemből indulok ki, hogy a nyelvi elemek eredményezhetnek nem szándékolt befolyásolást is.

A megnyilatkozások értelmezésében ugyan rendkívül fontos szerepe van annak, hogy az emberek képesek egymásnak mentális állapotokat, így szándékokat, vágyakat, hiteket tulajdonítani, hiszen a kommunikáció társas cselekvés, amelyben az emberek jellemzően valamilyen szándék által vezérelten cselekszenek (Sperber–Wilson 1986/1995, Bruner 1986, Sanders–Spooren 1997, Tátrai 2011, Németh T. 2013a, b, 2015). Ugyanakkor azt feltételezem, hogy egy megnyilatkozás nem csak akkor befolyásolhatja a hallgatóságot, ha a megnyilatkozónak befolyásoló szándéka is van. Különösen lényeges ez a bírósági kihallgatásokban, ahol a bíró intézményes feladatának része, hogy kérdéseket intézzon a kihallgatotthoz. Ezek a kérdések pedig anélkül is képesek befolyásolni a kihallgatottat, hogy a megnyilatkozónak lenne befolyásoló szándéka. A kihallgatónak ugyanis szükségszerűen minden kérdésfeltevésnél választania kell a rendelkezésre álló kérdésfeltevési stratégiák közül, ez pedig a kérdező befolyásoló szándékától függetlenül hatással van a kihallgatottra. Ugyanakkor meglátásom szerint ezt a több éves kihallgatási tapasztalattal rendelkező bírók is érzékelik, és azt feltételezem, hogy a bírók a kihallgatás során feltett kérdéseikben törekednek a befolyásolás minimalizálására.

Az előbbieken felvázolt gondolatmenet alapján az értekezés eredményeként bemutatásra kerülnek azok a bírói kérdésfeltevési mintázatok, amelyek a kérdések által szabott keretek között a leginkább alkalmasak a kihallgatottak elfogulatlan, pontos és részletes kihallgatásához. Ezeknek a mintázatoknak a megállapításához szükséges a kérdésfeltevések pragmatikai funkcióinak a meghatározása. Ezért a disszertációban egy komplex szempontú kérdéstipológiát hozok létre, és a meghatározott kérdéstípusok mentén tárom föl a mintákba rendezhető nyelvi és nyelvhasználati stratégiákat a korpuszomban szereplő tárgyalások vizsgálata alapján.

1.2. A téma bemutatása

A bírósági diskurzusok olyan szemléletű nyelvészeti vizsgálata, amelyben a jogi alkalmazhatóság is célként fogalmazódott meg, közel fél évszázaddal ezelőtt kezdődött meg az Egyesült Államokban (Elwork és mtsai. 1977, O’Barr 1982, Harris 1984, Beach 1985, Drew 1985). A bírósági nyelvhasználatra irányuló nemzetközi kutatások azonban csak az elmúlt három évtizedben váltak igazán népszerűvé, Magyarországon pedig a kétezres években élénkültek fel (Szabó–Varga 2000, Szabó 2002, 2006, Kenesei 2003, Hámori 2006, Vinnai

2011, 2017, Dobos 2014, Kurtán–Sajgál–Vinnai 2016). A bírósági kihallgatások nyelvészeti elemzése ezért fiatal tudományterületnek számít, ugyanakkor mára népszerű irányzattá nőtte ki magát. A következőkben ezért a kutatási terület bemutatásakor csak azoknak a munkáknak az ismertetésére térek ki, amelyek szorosan kötődnek az értekezés témájához.

A bírósági kihallgatások kérdésfeltevéseinek tipizálásában az volt a fő szempont az első kutatási hullámban, hogy a kérdések formai jellemvonásai alapján milyen megszorításokat tesznek a válaszra nézve, és ez alapján a kérdésfeltevések hogyan járulnak hozzá a vallomások tartalmához (Hale 2004). Ebben a szemléletben Loftus (1979) a kérdések két fajtáját különböztette meg. Egyrészt azokat, amelyek alkalmasak a teljesen kötetlen elbeszélés kiváltására, másrészt pedig azokat, amelyek tesznek valamilyen megszorítást az elbeszélés módjára. Maley és Fahey (1991) csoportosítása azon alapult, hogy a megnyilatkozónak mi a célja a kérdés feltevésével. Ezek alapján aszerint tettek különbséget a kérdésfeltevések között, hogy azok információkérést valósítanak-e meg, vagy pedig megerősítést kérnek. Woodbury (1984) az első megfigyeléseiben csak a kiegészítendő és az eldöntendő kérdések szerepét különítette el egymástól azok bírósági kihallgatásban betöltött funkciója alapján. Ezek a kutatások arra az eredményre jutottak, hogy minél nagyobb megszorítást tesz egy kérdésfeltevés a válaszra nézve, annál kényszerítőbbek, és minél kényszerítőbb egy kérdés, annál befolyásolóbb. Ezek a kutatások a keresztkérdézéses eljárásokat vizsgálták, és eredményüket a következő megfigyeléssel támasztották alá.⁴ Azok a kérdésfeltevések, amelyek kevesebb megszorítást tesznek a válaszra nézve (pl. kiegészítendő kérdések) jellemzően abban az esetben fordulnak elő nagyobb számban, amikor a tanút állító fél teszi fel kérdéseit a tanúnak (egyeses kérdezés). Ezzel szemben, amikor az ellenérdekű fél intéz kérdést a tanúhoz (keresztkérdés), akkor a kényszerítőbb kérdésfeltevések (pl. eldöntendő kérdés, részrehajló kérdés, kérdésként funkcionáló kijelentő mondatok) dominálnak (Hale 2004). Ezek a kutatások ennél fogva rá is ragasztották a „rendkívül befolyásoló” bélyeget azokra a kérdésekre, amelyek nagyban megszabják a kérdésre adható választ. Ezt az irányvonalat az a kritika érte, hogy a kihallgatások kérdésfeltevéseit nem lehet ilyen egyszerűen, erre az egy faktorra szűkítve vizsgálni. A kérdéseket a rájuk adott válasszal és a kontextussal együtt szükséges vizsgálni (Dunstan 1980, Harris 1984, Bülow-Møller 1992). Többek között Bülow-Møller (1992) rámutatott arra, hogy a kérdések kényszerítő jellege nem csak a kérdések szintaktikai szerkezetén múlik, hanem azon is, hogy az egymást

⁴ A keresztkérdézéses eljárásban a megidézett személyt elsőként a tanút állító fél kérdezi ki (egyeses kihallgatás), majd az ellenérdekű fél intézhet hozzá kérdéseket (keresztkérdés) (Farkas–Róth 2004, Fedor 2014: 451).

követő kérdések milyen következtetések levonását eredményezik az esküdszék és a bíróság vonatkozásában, ez adja meg a kérdések pragmatikai kényszerítő erejét. Hale (2004) azt a köztes nézetet képviseli empirikus kutatásai alapján, hogy bár a kontextus szerepét hangsúlyozó kritikák jogosak, mégsem lehet figyelmen kívül hagyni azokat a különbségeket, amelyek az egyenes kihallgatás és a kereszkérdezés stratégiáiban megmutatkoznak. Ezek alapján az a megállapítás tehető, hogy a kihallgatások teljeskörű vizsgálatához egyaránt szükséges a kérdések szerkezeti jellemvonásait, valamint az általuk levonható következtetéseket is vizsgálni, erre a megállapításra jutott többek között Hale (2004) és Semin (2008) is. Továbbá a kontextusnak nélkülözhetetlen szerepe van a kérdések funkcióinak megállapításában is (Harris 1984).

A következőkben áttérek azokra a kutatásokra, amelyek az ún. elnöki pereket vizsgálták, ahol a bíró feladata a tanúk és vádlottak elfogulatlan és pártatlan kihallgatása. Haijuan (2019) kínai büntetőperes eljárások kihallgatásainak elemzése során a kérdéseket funkciójuk szerint különböztette meg egymástól:⁵

1. **Kulcsszó kérdéseknek** nevezi azokat a kérdésfeltevéseket, amelyekkel a kérdező a leglényegesebb információkra kérdez elliptikus⁶ formában, elsősorban a kihallgatás elején. Pl. *Mi a neve (a vádlottnak)?*
2. **Megerősítő kérdéseknek** azokat tekinti, amelyekkel a kérdező célja az arról való meggyőződés, hogy a kihallgatott teljesen érti-e a mondott és implikált jelentést a félreértések elkerülése és a közös tudás növelése érdekében. Pl. *Chen Junfu vádlott, megértette, amit az ügyész úr előadott?*
3. **Konzultatív kérdést** pedig abban az esetben tesz fel a kérdező, amikor válaszokat szeretne kapni a kihallgatottól oly módon, hogy próbálja elkerülni a részrehajlást. Pl. *Van kérdése?*

A szerző a konzultatív és a kulcsszó kérdések elkülönítésével tulajdonképpen az információkérő funkciót specifikálta kétféle módon a bírósági kontextusra. Egyfelől

⁵ Ebben a fejezetben a kutatók saját példáit adom meg az egyes kérdéstípusok szemléltetésekor.

⁶ A nyelvészetben többféle ellipszis értelmezés létezik (szintaktikai, szemantikai, pragmatikai), a fogalom általános használatban valamilyen hiányt, hiányos mondatot vagy megnyilatkozást jelent. Az elliptikus szerkezetek gyakoriak a párbeszédekben, a megnyilatkozások jellemzően tartalmaznak egy vagy több olyan betöltetlen pozíciót, amelyek a szerkezetre vonatkozó szintaktikai szabályok szerint betölthetők (Boronkai 2006, Chen 2016).

kihangsúlyozza a részrehajlás kerülésének fontosságát, másfelől pedig a lényeges adatok (név, cím, foglalkozás stb.) kérését emelte ki. Az adatokra való rákérdezés azonban nem tartozik a kihallgatás érdemi részéhez, azaz nem a vád tárgyává tett cselekménnyel kapcsolatosak.⁷ Ezek a kérdések a kihallgatottak személyazonosítására, személyi körülményeire, valamint a tanúnak a vádlottal és sértettel való kapcsolatára, vagy más okból való érdekeltségének, elfogultságának a tisztázására vonatkoznak. Ezeket az információkat ráadásul jellemzően csak ellenőrzik a bírók a rendelkezésre álló iratok alapján, mivel általában olyan személyeket hallgatnak ki, akik már a nyomozás során is tettek vallomást (Vinnai 2018: 290).⁸ A kihallgatás elején, a nem érdemi részben feltett kérdések szerepe ugyan jelentős lehet éppen abból adódóan, hogy ezek általános adatkérő kérdések, ezért nem olyan „fenyegetők”, mint a bűncselekménnyel kapcsolatos kérdések. A kihallgatott a vallomás megkezdésekor már kellőképpen felfokozott érzelmi állapotba kerül, így a bírónak lehetősége nyílik arra, hogy megfigyelje a kihallgatott viselkedését, például azt, hogy mennyire beszédes, együttműködő, vagy éppen izgul (Bócz–Finszter 2008, Gordon–Fleisher 2011). Ezeket a kérdéseket azonban indokolt elkülönülten kezelni azoktól a kérdésektől, amelyek a bizonyító tényekre, vagyis az élmény emlékét leíró kijelentésekre vonatkoznak, hiszen az ezekre adott válaszok alkotják a vallomás tartalmát.

A részrehajlás elkerülése pedig nem csak egy adott kérdéstípushoz köthető, továbbá nem is minden esetben lehet és szükséges elkerülni. A megerősítő kérdésekkel kapcsolatosan egyetértek Haijuan (2019: 11) azon állításával, mely szerint fontos szerepe van a megértésellenőrzésben, hiszen a tanúk és vádlottak valóban csak akkor tudják gyakorolni a

⁷ A kihallgatás menetében megkülönböztethető az ún. **nem érdemi** rész és az **érdemi rész**. A tanúk vonatkozásában a **nem érdemi** részhez tartozik a személyi adatok megállapítása, a vádlottal vagy a sértettel esetlegesen fennálló rokon kapcsolat tisztázása, az érdekeltség, elfogultság vizsgálata, a vallomástétel akadályainak tisztázása, a kötelezettségekre való figyelmeztetések közlése, valamint az eljárási jogok ismertetése (Be. 85. §). A vádlott esetében ebben a fázisban történik a személyi azonosság és a személyi adatok megállapítása, annak a tisztázása, hogy a vádlott megértette-e a vádat, a kötelezettségekre való figyelmeztetés, valamint az eljárási jogosítványokról való tájékoztatás. A vádlottnak továbbá lehetőséget kell adni arra, hogy kifejtsen a váddal kapcsolatos álláspontját. Ha ezzel a lehetőséggel nem él, vagy a nyilatkozatából ez nem derül ki, akkor a tanács elnöke megkérdezi a vádlottól, hogy büntetőjogi felelősségét elismeri-e (bűnösnek érzi-e magát) (Be. 288.§-289.§). A vádlott nem köteles vallomást tenni, ezért a tanács elnöke a Be. 117. § (2) alapján arról is megkérdezi a vádlottat, hogy kíván-e vallomást tenni. Az **érdemi részhez** a tényállással kapcsolatos kihallgatás tartozik. Ez a fázis a tanú és a vádlott vonatkozásában egyaránt magában foglalja a vallomás összefüggő előadásának lehetőségét és a vád tárgyává tett cselekménnyel kapcsolatos kérdésfeltevéseket (Be. 88. §, 290. §).

⁸ Jogi szempontból az számít kulcsfontosságúnak a kihallgatás **nem érdemi** részében, hogy a bíró a kihallgatottat figyelmeztesse a kötelezettségeire és tájékoztassa a jogairól (Farkas–Róth 2004, Vinnai 2018). A figyelmeztetések és tájékoztatások közlése azért rendkívül lényeges, mert ha nem hangoznak el, vagy a figyelmeztetések nem kerülnek be a jegyzőkönyvbe a tanúnak/vádlottnak a figyelmeztetésre adott válaszával együtt, a kihallgatott vallomása bizonyítási eszközként nem vehető figyelembe (Be. 82. § (2), 85. § (3), 117. § (2)). A bírónak emellett arról is meg kell győződnie, hogy a kihallgatott az elhangzott figyelmeztetéseket és tájékoztatásokat megértette-e (Vinnai 2018: 282).

jogaikat és teljesíteni a kötelezettségeiket, ha értik azt, ami a tárgyaláson zajlik. Ugyanakkor a megerősítő kérdéseknek ennél több szerepet tulajdonítok a kihallgatásokban, ugyanis az is fontos, hogy a bíró is megértse azt, amit a kihallgatott mond (Bócz 2008). Általános kritikaként megfogalmazható ezzel a tipológiával kapcsolatban, hogy a kérdések funkciói nem tükrözik a büntetőeljárás szempontjából releváns szempontokat, a feltárt funkciókhoz pedig nem kapcsolódnak konkrét nyelvi és nyelvhasználati stratégiák, ezért a gyakorlatban alkalmazható tudást sem szolgáltatnak.

Liao (2017) szintén kínai tárgyalásokat elemez, és a kérdésfeltevéseket aszerint különbözteti meg, hogy milyen megszorításokat tesznek a rájuk adható válaszok tekintetében, tehát a kérdéseket formai szempontból vizsgálja. Vizsgálatában megkülönbözteti a standard és nem standard kérdéseket egymástól, és kutatásának célkitűzéseiből adódóan kizárja a vizsgálatból azokat a kérdéseket, amelyek nem információ kiváltására irányulnak. Formai szempontból azonban Liao már nem csak a standard kérdéseket vizsgálja, hanem azokat a kijelentő mondatot tartalmazó megnyilatkozásokat is, amelyek válaszkiváltó tulajdonságukból adódóan információt váltanak ki a kihallgatottból. Kutatása azonban főként csak kvantitatív, így az egyes megnyilatkozások kihallgatásokban betöltött szerepét nem fejtí ki.

Bednarek (2014) – akárcsak Woodbury (1984) a keresztkérdézéses kihallgatásokban – az eldöntendő és kiegészítendő kérdések használatát vizsgálta lengyel bírósági kihallgatásokban, és a kérdések két fő funkcióját hangsúlyozza. Egyrészt azt tartja lényegesnek, hogy a kérdésfeltevés lehetőséget adjon arra a kihallgatottnak, hogy meghatározatlan formában és összefüggően mondja el a történetet, minden szükséges információt közölve (Pl. *Mit tud a bűncselekményről?*). Emellett a kérdéseknek azt a funkcióját is hangsúlyozza, amivel a fontos részletekre, így az ellentmondásokra és a nem egyértelmű információkra lehet rákérdezni (Pl. *A rendőrségen azt mondta, hogy önt érte kár azzal, hogy a fiától ellopták a telefonját. Miért mondta ezt?*). Az információszerzés szempontjából ezek a funkciók valóban kifejezetten lényegesek, ugyanakkor nem szűkíthetők le kizárólag a kiegészítendő és eldöntendő kérdésekre, hiszen válasz kiváltására formai szempontból nem csak ezek a kérdőmondatok, továbbá nem is csak kifejezetten kérdőmondatok alkalmasak (Hámori 2006, Liao 2019, De Ruiter 2012, Stivers–Rossano 2012). Emellett ez a tipológia sem határozza meg a bírósági kérdésfeltevések specifikus funkcióit.

Fontosnak tartom megemlíteni továbbá Dobos (2014) munkáját, aki hazai viszonylatban, nyelvészeti szempontból foglalkozott a bírósági kérdésfeltevések elemzésével, azonban kutatásának nem volt célja, hogy a bírósági kihallgatások kérdésfeltevéseinek

kontextusspecifikus meghatározását adja, hanem a kérdésekben rejlő befolyásolási lehetőségeket vizsgálta. Dobos (2014: 194) egyetértve Margitay (2004: 526–528) álláspontjával, felhívja a figyelmet arra, hogy a túl sokat állító kérdések, így például a számos előfeltevést tartalmazó kérdések veszélyesek, ha anélkül hangzanak el, hogy az előfeltevések korábban tisztázva lettek volna. Másfelől azok a kérdések sem megfelelőek, amelyek túl általánosak, mivel nem jelölik ki kellően pontosan a várt információt, vagy nem csak a várt információra kérdeznek rá. Ennek a két megállapításnak az összevetéséből adja magát a kérdés, hogy akkor milyen ismérvei vannak azoknak a kérdéseknek, amelyek se nem túl általánosak, se nem mondanak túl sokat? Az értekezésemben éppen ennek a kérdésnek a megválaszolása a cél, hogy milyen stratégiák alkalmazásával lehet elérni azt, hogy a kérdésfeltevésekkel éppen csak annyi hatást gyakoroljon a kérdező a válaszra, amely a pontos és elfogulatlan válasz megszerzéséhez szükséges.

A bírói kérdésfeltevések tipizálására irányuló nyelvészeti kutatásokról az mondható el általános kritikaként, hogy a kérdésfeltevések fő funkciói nincsenek specifikusan a bírósági eljárás céljához igazodóan meghatározva, vagy amennyiben igazodnak is hozzá, túlságosan általánosak. Azok a kutatások pedig, amelyek a kérdésfeltevéseket formai szempontból vizsgálják, jellemzően arra irányultak, hogy milyen megszorításokat tesznek a válaszra nézve, a funkciókat azonban nem tárták fel. Ahogyan azonban arra Hale (2004) és Illie (2015) is rámutattak a keresztkérdézéses kihallgatások vizsgálatában, a bírósági kihallgatások kutatásában ezeket a szempontokat együttesen szükséges figyelembe venni. A disszertációban ezért a bírói kérdésfeltevések pragmatikai funkcióit a büntetőeljárás céljához és jellemzőihez igazodva határozom meg, és az egyes funkciók vonatkozásában feltárom a hozzájuk kapcsolódó nyelvi és nyelvhasználati stratégiákat is, ezáltal a kérdésfeltevésekkel kapcsolatos ismeretek a gyakorlatban is alkalmazhatóvá válnak.

A következtetések, és ezen belül az implicit és explicit jelentésközvetítés vizsgálatának nem csak a kérdések, hanem a kihallgatottak megnyilatkozásaiban is kulcsfontosságú szerepe van. Az már Grice (1975) óta általánosan elfogadott a nyelvészeti szakirodalomban, hogy a megnyilatkozó többet közöl annál, mint amit valójában explicit módon kimond. Így nem csak a mondott (explicit), hanem a sugallt (implicit) jelentésközvetítés is szerepet játszik a verbális interakcióban, ezeknek a jelentéseknek a felismerése pedig talán semmilyen más diskurzusban nem bír olyan jelentőséggel, mint a bírósági kihallgatásokban. A kihallgatottak megnyilatkozásainak ilyen szempontú vizsgálata a kétezres évek környékén került a nyelvészeti kutatások fókuszába (Ariel 2008, Hansen 2008, Dobos 2014). A kihallgatottak

megnyilatkozásainak vizsgálatában különös hangsúly került az olyan explikált következtetéseknek a tudatos ellenőrizhetőségére, amelyek grammatikailag jelölve vannak, és a szűk kontextusból⁹ elérhetők, mivel a bírósági kommunikációban rendkívül fontos szerepe van az explicit nyelvhasználatnak, egyrészt a félreértések elkerülése, másrészt pedig az esetleges sugallt jelentések felismerése miatt. Ariel (2008) amellett érvel, hogy a bírósági interakcióban a hétköznapi nyelvhasználathoz hasonlóan gyakran végbemegy a pragmatikai jelentésgazdagítás, így ezek a következtetések nem érhetők el tudatosan az interakció résztvevői számára, ami egyúttal azt is jelenti, hogy nem ellenőrizhetők. Ezzel szemben Hansen (2008) az angolszász kereszkérdezéses eljárásban mutatott rá arra a stratégiára, hogy az ellenérdekű felek azonnal rákérdeznek az explikatúra jelentésgazdagításon átesett részére, amint abból olyan információra lehet következtetni, ami hátrányos lehet az általuk képviselt álláspontra nézve. Ezeknek a stratégiáknak a használatával pedig amellett érvel, hogy a pusztai nyelvi jelentés interakciósan elérhető lehet a résztvevők számára. A kutatás során abból a feltevésből indulok ki, hogy a bírók olyan nagyfokú tudatossággal használják a nyelvet a kihallgatásokban, hogy a pusztai nyelvi jelentésnek valóban van interakciós szerepe a kihallgatásokban, és ezen következtetések felismerésének a jelentőségére is rámutatok.

Sanderson (1995) és Harris (2011) a bírósági kommunikáció személyközi oldalának fontosságát hangsúlyozza a kihallgatásokban abból kiindulva, hogy a kihallgatások is interperszonális cselekvések, így ezeknek a vizsgálatában sem hagyható figyelmen kívül az, hogy az üzenet tárgya mellett mi az, amit a résztvevők saját magukról kommunikálnak, és miként viszonyulnak a másik félhez. A disszertációban ezért a kihallgatások interperszonális oldalát is megvizsgálom, és azt feltételezem, hogy a bírók alkalmaznak olyan interperszonális stratégiákat, amelyekkel a kihallgatottak együttműködését segítik elő.

1.3. Az értekezés hipotézisei és kutatási kérdései

Az első két alfejezetben ugyan már kikristályosodni látszódtak az értekezés hipotézisei, az átláthatóság és a teljesség igénye miatt azonban ebben a részben taxatív megadom azt az öt hipotézist és két kutatási kérdést, amelyek a dolgozatban bemutatott kutatás alapját képezik. Az első két feltevés a nyelvi befolyásolás jelenségéhez kötődik, amelyet a 2.4. fejezetben

⁹ A szakirodalomban megkülönböztetik egymástól a **szűk** és a **tág** kontextust (vö. Recanati 2004: 56–68, Cappelen–Lepore 2005: 147–149, Ariel 2008: 270–273). A tág kontextusba tartozik minden olyan kontextuális információ, amely releváns a beszélői szándék meghatározásában, és hozzájárul a sikeres beszédaktus megvalósulásához. A szűk kontextusba pedig azok a kontextuális információk tartoznak, amelyek specifikusan a szemantikai érték meghatározásához szükségesek (pl. résztvevők azonosítása, az interakció helye és ideje). A két típust nehéz egymástól élesen elhatárolni, mert a beszélő szándékának az utóbbi kategóriában is lehet szerepe (l. pl. Cappelen–Lepore 2005:148, Ariel 2008: 271).

fogok átfogóan tárgyalni. A pragmatikai szakirodalomban részletesen vizsgált szándékos nyelvi befolyásolás (Árvay 2003, 2007, De Saussure 2005, Németh T. 2013a, 2013b, 2015, 2020, Kamil–Fareed 2017) mellett azt feltételezem, hogy a hallgató úgy is befolyásolódhat, hogy a megnyilatkozó személynek nincs befolyásolási szándéka. A nyelvhasználat által megvalósuló befolyásolás attól függetlenül, hogy akaratlanul vagy akaratlagosan valósul meg, rendkívüli jelentőséggel bír a bírósági kihallgatásokban, ezért azt is feltételezem, hogy a bírók törekednek arra, hogy kérdésfeltevéseikkel ne befolyásolják a kihallgatott válaszadását. Ezeket a feltevéseimet az (I)–(II) hipotézisek alatt adom meg.

(I) Hipotézis

A nyelvi elemek eredményezhetnek nem szándékolt befolyásolást is.

(II) Hipotézis

A bírók a befolyásolás minimalizálására törekednek, ami bizonyos nyelvi elemek használatában tetten érhető.

A harmadik feltevésemet a 4.3. fejezetben fogom tárgyalni, ahol a kihallgató és a kihallgatott által explicit és implicit módon közvetített jelentés kölcsönös megértését vizsgálom. Azt feltételezem, hogy a sok éves kihallgatási tapasztalattal rendelkező bírók impliciten képesek elsajátítani azt a tudást, hogy miként lehet a legkevesebb félreértéssel kérdést feltenni, és milyen jellegű információk tudatos felismerése kulcsfontosságú a pontos és félreérthetetlen információszerzéshez, így a pusztán nyelvi jelentés akár tudatosan is elérhető lehet a bírók számára a kihallgatásban. Ezt a feltevést a (III) alatt szereplő hipotézisként fogalmaztam meg.

(III) Hipotézis

A pusztán nyelvi jelentés a bírók számára tudatosan is elérhető lehet a bírósági kihallgatásokban.

A negyedik és ötödik hipotézisemet a kihallgatások interperszonális aspektusait vizsgáló 4.6. fejezetben járom körbe. Nemzetközi kutatások (Sanderson 1995, Harris 2011) rámutattak arra, hogy a bírósági kihallgatásokban különösen jelentős szerepe van az interperszonális stratégiáknak abból adódóan, hogy a kihallgató által alkalmazott stratégiák képesek enyhíteni

a bírósági kihallgatásoknak a kényszerítő és feszélyező jellegét. Meglátásom szerint ezek a stratégiák kifejezetten alkalmasak lehetnek a kihallgatottal való együttműködés elősegítésében. A kihallgatottak oldaláról pedig azt feltételezem, hogy a vádlottak az erősebb benyomáskeltési motivációjuk miatt többféle benyomáskeltési stratégiát alkalmaznak, mint a tanúk. Ezek a feltevéseim a (IV)–(V) hipotézisek formájában kerültek megfogalmazásra.

(IV) Hipotézis

A bírók az együttműködés elősegítése érdekében alkalmaznak olyan stratégiákat, amelyekkel védik a kihallgatott személyről kialakult pozitív benyomást, illetve elősegítik annak megtartását.

(V) Hipotézis

A vádlottak jellemzően több benyomáskeltési stratégiát alkalmaznak a tanúkhöz képest az erősebb benyomáskeltési motivációjuk miatt.

Az öt hipotézis mellett két kutatási kérdést is megfogalmaztam a tanúk emlékezetének megbízhatóságára irányuló kérdezős stratégiák vizsgálata során, amelyekkel a 4.4.3. fejezetben fogok foglalkozni. A tanúk emlékezetét számos olyan verbális hatás érheti a bírósági kihallgatásig, ami hatással van az emlékezetükre és ezáltal a vallomástételre is. Az értekezésben azt vizsgálom, hogy milyen verbális hatások okozhatnak hamis emlékeket a bírósági vallomástétel előtt, és vannak-e olyan bírói kihallgatási stratégiák, amelyek a hamis emlékek feltárását segítik. Ezeket a kérdésköröket az (I)–(II) kutatási kérdések alatt adom meg.

(I) Kutatási kérdés

Milyen hamis emlékeket okozó verbális hatások érhetik a tanúk emlékezetét a bírósági meghallgatásuk előtt, amelyek ezáltal képesek befolyásolni a bíróságon tett vallomásukat?

(II) Kutatási kérdés

Megfigyelhetők-e olyan kérdezős stratégiák, amelyek alkalmasak annak felderítésére, hogy a tanúk egy valós élmény emlékét idézik-e fel (és amennyiben

igen, úgy mennyire tekinthető pontosnak az emlékü), vagy pusztán a vélekedésüket, következtetéseiket, utólagos információszerzésüket közlik?

Az értekezés hipotéziseinek és kutatási kérdéseinek összefoglalását követően a továbbiakban áttérek a dolgozat módszertanának ismertetésére.

1.4. A téma módszertani megközelítése

A kutatás komplexitása kétféle módon érvényesül a disszertációban. Egyrészt, a kutatás a nyelvtudomány több területéhez is szorosan kapcsolódik, így a pragmatikához, a szemantikához, valamint a nyelvészeti konverzációelemzéshez. A vizsgálatok jellegéből adódóan a kutatás pragmatikai szemléletű, amelyhez azonban szorosan kötődik a szemantika, így a disszertációban jelentős szerep jut a pragmatika-szemantika határán lévő kutatásoknak. Ezeknek elsősorban az implicit és explicit jelentésképzés (Carston 2004, Recanati 2004, Hansen 2008, Ariel 2008, Sternau és mtsai. 2015), valamint a kérdések típusainak vizsgálatában van jelentősége (Sadock–Zwicky 1985, Groenendijk–Stokhof 1997, Schirm 2007, Maleczki 2007, Illie 2015, De Ruiter 2015, Sudo 2013, Gyuris 2016, 2019). Nélkülözhetetlen továbbá a konverzációelemzés eszköztárának alkalmazása is, hiszen ez teszi lehetővé a tárgyalásokon elhangzottak visszakövethető, pontos lejegyzését és elemzését, amely által a szuprasegmentális jegyek, így például a szünetek hossza, az intonáció, és a beszédtempó is vizsgálhatók (Schegloff–Sacks 1973, Jefferson 1984, Lerch 2003).

Másrészt, a bírósági kihallgatások elemzésében a nyelvtudomány mellett nélkülözhetetlen szerepe van a pszichológiának, a jognak és a kriminalisztikának is. A kutatás ugyan a nyelvtudományhoz tartozik, mivel legfőbb célja a bírósági kihallgatások nyelvi és nyelvhasználati stratégiáinak feltárása. A nyelvi kifejezések azonban elválaszthatatlanok a nyelvet használóktól. A beszélők valódi céljai és szándékai nem mindig látszanak önmagukban a nyelvi kifejezésekből, ezekre következtetni szükséges a nyelvi formák és az adott bírósági kontextus interakciójából, a fizikai kontextust, a szociális kontextust és a háttérismereteket is figyelembe véve. A mögöttes szándékok, stratégiák és célok kiderítéséhez a pragmatika eszköztárára van szükség (Sperber–Wilson 1986/1995, Verschueren 1999, 2008, Árvay 2003, Kamil–Fareed 2017). A nyelvhasználatot emellett olyan tényezők is befolyásolják, mint az egyének személyiségjegyei, valamint az emberi emlékezet működésének a hatása, ezek a pszichológia tudományterületére tartoznak. Mivel a személyiségjegyek és az emlékezet működése nyomot hagy a nyelvhasználatban, a

pszichológia és a pragmatika módszereit célszerű ötvözni e tekintetben (Loftus–Palmer 1974, Ost és mtsai 2013, Roediger–DeSoto 2015, Laney–Loftus 2016, Reyna és mtsai. 2016, Varga 2018b). A kutatás továbbá szorosan kötődik a joghoz is, mivel a kommunikációs stratégiák függenek az adott jogrendszertől és jogi szabályozástól, így a bírósági nyelvhasználat elemzését mindig az adott jogrendszer figyelembevételével szükséges vizsgálni (Elek 2008, Vinnai 2011). Végezetül a kutatásban a kriminalisztika tudományának azok az eredményei sem hagyhatók figyelmen kívül, amelyek az elsőfokú bírósági eljárások kihallgatási módszereivel kapcsolatosak (Bócz 2008).

A fejezetben felsorolt megközelítések különböznek egymástól, azonban együttműködve, egymást kiegészítve egy komplex elemzést segítenek elő. A disszertáció komplexitása jól kezelhető a kontinentális-perspektivikus pragmatikairányzatban, amelyben a pragmatika nyelvre irányuló funkcionális perspektívaként jelenik meg, és a nyelvhasználat interdiszciplináris tudományaként szolgál (Verschuere 2008: 15).

1.5. A korpusz

A disszertáció nyolc elsőfokú büntetőperes eljárás elemzésén alapul. Az ügyek között szerepel testi sértés büntette, életveszélyt okozó testi sértés büntettének kísérlete, költségvetési csalás vétsége és büntette, pénzmosás büntette, valamint gondatlanságból elkövetett emberölés. A kutatást a Szegedi Törvényszéken végeztem a 2017.EI.XI.F.9/5. számú kutatási engedélyem alapján, amely lehetővé tette, hogy a tárgyalásokon személyesen vegyek részt és diktafonnal (Olympus WS-831) rögzítsem az elhangzottakat.¹⁰ Ez tette megvalósíthatóvá azt is, hogy a nem verbális kommunikációról írott jegyzeteket készíthessek, amelyek hozzájárultak a megnyilatkozások pontosabb értelmezéséhez. A felvételeket 2017-ben két bíró (tanácselnök) tárgyalásain készítettem.¹¹ A kihallgatásokat minden esetben egy gépíró egyidejűleg számítógépen rögzítette, azonban a bíróságon készült jegyzőkönyveket nem vizsgáltam, a kutatásban a saját felvételeimet és jegyzeteimet elemeztem. A kihallgatási részleteket a törvényi rendelkezéseknek megfelelően, anonim módon közlöm a disszertációban. A neveket, városokat és dátumokat a kivonatok olvashatósága érdekében

¹⁰ Az adatgyűjtés időszakában polgári peres tárgyalásokon is részt vettem, azonban ezeket a kihallgatásokat a korábbi céljaimtól eltérően nem vizsgálom az értekezés keretein belül. Ennek oka az, hogy a kutatás során eltérések mutatkoztak a polgári peres és a büntetőperes kihallgatási stratégiák között, ezért célszerűbbnek találtam a két típust külön kezelni.

¹¹ A büntetőperes eljárások kihallgatásainak jogi szabályozásához az ügyek elbírálásakor hatályban lévő büntetőeljárás törvényt szükséges vizsgálni. A disszertáció alapját képező tárgyalások 2017-ben zajlottak, így mindegyikre a régebbi, 1998. évi XIX. büntetőeljárás törvény vonatkozik. Az új, 2017. évi XC. büntetőeljárás törvény 2018. július elsejével lépett hatályba. A továbbiakban ezért, ha nem használok egyéb megkülönböztetést, akkor a büntetőeljárás törvény alatt a disszertációban az 1998-as törvényt értem.

nem egyszerűen kihagytam a példákból, hanem megváltoztattam, így természetesen egyik esetben sem a valós adatokat tartalmazzák az idézett szövegek.¹² A titoktartási kötelezettség miatt a nyolc tárgyalás résztvevőinek számszerű adatait összesítve adom meg, és csak a nyelvészeti elemzés szempontjából releváns adatokat közlöm.¹³ A disszertációban vizsgált közel 7 órányi hanganyagot tartalmazó korpusz a következőket tartalmazza:

1. Két vádlott kihallgatása: A tárgyalásokon részt vevő nyolc vádlottból ketten tettek vallomást a bíróságon, a további hat vádlott megtagadta a vallomástételt. A személyes körülményeikkel kapcsolatban feltett kérdésekre (pl. családi állapot, anyagi helyzet) azonban mind a nyolc vádlott válaszolt.
2. Tizenkettő tanú meghallgatása: egyik tanú esetében sem merült fel tanúzási akadály, így a tanúk mindegyike tett vallomást a tárgyaláson.

1.6. Az értekezés szerkezeti felépítése

Az értekezés további részében elsőként ismertetem a disszertáció elméleti hátterét (2. fejezet), ezen belül bemutatom a kutatás interdiszciplináris szemléletéhez illeszkedő adaptációs elméletet (2.1.), áttekintem a kérdésfeltevések formai és funkcionális jellemvonásait (2.2.), a bírósági kihallgatások kontextusát (2.3.), majd megvizsgálom a nyelvi befolyásolás jelenségét a pragmatikai szakirodalomban és bevezetem a nem szándékos szóbeli befolyásolás fogalmát (2.4.). A fejezet lezárásaként pedig a konverzációelemzés keretében határozom meg azt, hogy a korpuszban található kérdés-válasz párok milyen terjedelmi egységekre bontva vizsgálhatók (2.5.). A harmadik fejezetben a kérdésekben rejlő befolyásolási lehetőségekkel és a hozzájuk kapcsolódó befolyásolás csökkentése érdekében alkalmazott bírói stratégiákkal foglalkozok. Elsőként azt mutatom be, hogy a formai szempontból standard kérdések szerkezete egyértelműen meghatározza azt, hogy a kérdezőnek mennyi tudása van a válasszal kapcsolatban, és ezzel párhuzamosan annál kevesebb információt vár a válaszolótól, minél nagyobb a kérdező tudása (3.1.). Ezt követően két olyan jelenség vizsgálatára térek ki, amelyek azt mutatják meg, hogy a kérdések által kifejezett propozíciós tartalomban miként

¹² A lejegyzetelést a konverzációelemzés átírási konvenciónak megfelelően valósítottam meg (Jefferson 1984), az alkalmazott jelöléseket a Függelékben ismertetem.

¹³ Ezek a számok a kutatásban vizsgált kihallgatások számát tükrözi, így nem egyezik meg a vádban szereplő vádlottak és az ügyekben meghallgatott tanúk számával. A nyolc tárgyalásból mindössze kettő olyan, amelyet egy napon tárgyaltak, és ezáltal az ügy minden tanújának a meghallgatása és az összes vádlott kihallgatása a korpuszba került. A másik hat tárgyalás folytatólagos tárgyalás, ezekből csak azokat a számokat közlöm, amelyek relevánsak, tehát amely meghallgatásokat valóban volt alkalmam megfigyelni.

ragadható meg a kérdező által kifejezett tudás. Elsőként annak a szerepére térek ki, hogy a kérdésben ki van-e fejezve a beszélő azon tudása, hogy kit tekint az esemény beindítójának (3.2.), majd a kérdésekben rejlő előfeltevések vizsgálatára térek ki (3.3.). A fejezet utolsó nagy egységében azt vizsgálom, hogy a kérdések miként fejezhetik ki a beszélő preferenciáját a válasz tartalmának vagy formájának vonatkozásában, és arra is rámutatok minden részben, hogy a bírók milyen szándékosan alkalmazott stratégiák révén törekednek a bemutatott befolyásolási lehetőségek kerülésére (3.4.). Ennek keretében ismertetem a preferenciarendszer fogalmát (3.4.1.), majd kitérek a válaszadás és a válasz hiánya közötti különbségre (3.4.2.), a típuskonform vagy nem típuskonform válasz adása közötti különbségre (3.4.3.), valamint a megerősítés és cáfolás közötti különbségre, ahol rámutatok a kérdésfeltevések közötti választások vonatkozásában a kontextuális és episztemikus evidenciák szerepére is (3.4.4.). A harmadik fejezet legfontosabb gondolatait a (3.4.5.) részben összegzem. A negyedik fejezetben a bírói kérdésfeltevések funkció szerinti csoportosítását mutatom be a hozzájuk kapcsolódó kérdésfeltevési stratégiákkal. Elsőként áttekintem a fejezetben tárgyalandó kérdésfeltevési típusokat (4.1). Ezt követően az információkérő kérdésekre térek ki (4.2.), ahol rámutatok annak a fontosságára, hogy a kihallgatott saját megfogalmazásában mondhasa el a történeteket, ugyanakkor kitérek azoknak a kérdéseknek a jelentőségére is, amelyek a jogilag releváns tények megszerzését teszik lehetővé. A következő részben a megértés ellenőrzése céljából alkalmazott kérdésfeltevéseket vizsgálom (4.3.), ahol bemutatom azokat a stratégiákat, amelyeket a bírók a kölcsönös megértés biztosítása és a félreértések elkerülése érdekében alkalmaznak. Ezen belül rámutatok az explicit nyelvhasználat fontosságára, valamint a puszta nyelvi jelentés interakciós szerepére a megértés ellenőrzésében (4.3.1.). Ezek után a következtetések ellenőrzésének szerepére térek ki (4.3.2.), majd pedig annak a fontosságát emelem ki, hogy a bírók mindig ellenőrzik azt is, hogy a kihallgatottak értik-e a tárgyaláson elhangzottakat, hiszen ez kulcsfontosságú a jogaik gyakorlása tekintetében (4.3.3.) A következő részben az információk megbízhatóságának ellenőrzésére szolgáló kérdésekre térek ki (4.4.), ahol vizsgálom a tanú esetleges elfogultságára, érdekeltségére irányuló kérdésfeltevéseket (4.4.1.), a bűncselekmény idején fogyasztott alkohol mennyiségének feltárására irányuló kérdéseket (4.4.2.), valamint a tanúk emlékezetének megbízhatóságára irányuló kérdezői stratégiákat (4.4.3.). Az emlékezet vizsgálata kapcsán kitérek a hamis információk keletkezésének módjára (4.4.3.1.), különbséget teszek a félrevezető információ hatására keletkező hamis emlékek (4.4.3.2.) és a spontán keletkező hamis emlékek között (4.4.3.3.), majd bemutatom a hamis emlékek

feltárására irányuló bírói kérdésfeltevéseket (4.4.3.4.). Az ellentmondások feloldására irányuló kérdésfeltevések keretében azokat a stratégiákat vizsgálom, amelyeket abban az esetben alkalmaznak a bírók, ha valamilyen ellentmondást észlelnek a tanú bíróságon tett vallomása és a nyomozati szakaszban tett vallomása között (4.5.). A negyedik fejezet utolsó részében a bírósági kommunikáció interperszonális aspektusával, a benyomáskeltési stratégiákkal foglalkozom, amelyekben a fő hangsúly a tanúkkal való együttműködés elősegítésén van. Ebben a fejezetben elsőként ismertetem a benyomáskeltés elméletét (4.6.1.), majd pedig kitérek a tanúk és vádlottak által alkalmazott benyomáskeltési stratégiákra (4.6.2.), végezetül rámutatok a bírók által alkalmazott benyomáskeltési stratégiák szerepére (4.6.3.). Az ötödik fejezetben felvázolom azokat a kérdésfeltevési mintázatokat, amelyek a korpuszon végzett vizsgálatban a leggyakrabban fordultak elő a bírói kihallgatásokban, a hatodik fejezetben pedig összefoglalom az értekezés eredményeit.

2. Elméleti háttér

2.1. Az adaptációs elmélet mint a nyelvhasználatra irányuló funkcionális perspektíva

Charles Morris (1938) volt az, aki elsőként határozta meg a pragmatikát önálló tudományterületként. Szemiotikai keretében a pragmatika mint a jelek és használói közötti viszonyról foglalkozó diszciplína jelent meg, melyben a nyelvhasználat átfogó jelenséggé szerepel. Ebből a nézetből két fő irányvonal nőtt ki magát (Németh T. 2006, Németh T. – Tátrai 2013, Huang 2017): (1) az európai kontinentális perspektivikus irányzat (pl. Wunderlich 1972, Östman 1988, Mey 1993, Verschueren 1995, 1999, 2008, 2009, Tátrai 2011) és (2) az angol-amerikai gyökerű komponenses irányzat (Katz 1977, Levinson 1983, Sperber–Wilson 1986/1995, Carston 2002, 2004, Recanati 2004, Ariel 2008, Németh T. 2013a, b). Az előbbi irányvonal megtartotta a tág Morris-i értelmezést, és a nyelvhasználatot annak társadalmi, kulturális és kognitív vetületeivel együtt vizsgálja. Ebben a szellemben a fő kutatási kérdés az, hogy a beszélők milyen motivációból és milyen eredménnyel hoznak létre megnyilatkozásokat. Az utóbbi hagyomány pedig szűkíteni és pontosítani kívánja a pragmatika tudományterületét, így fő kutatási kérdései közé többek között az tartozik, hogy mi egy megnyilatkozás jelentése, illetve húzható-e határvonal, és ha igen, akkor hol húzható meg ez a határ a szemantika és a pragmatika között (Katz 1977, Gazdar 1979, Levinson 1983, Bach 1999, Recanati 2004, Cappelen–Lepore 2005, Ariel 2010, Gyuris 2013), milyen elvek irányítják a kommunikációt (Grice 1975, Leech 1983, Sperber–Wilson 1986/1995, Németh T. 2004), mi a szó szerinti jelentés és a nem szó szerinti jelentés (Grice 1975, Searle 1979, Sadock 1979, Gibbs 1984, Gibbs és mtsai. 1993, Giora 1999, Ariel 2002a, Nemesi 2006). Ezek az elméletek nem zárják ki egymást, csupán más kutatási kérdések mentén közelítik meg a nyelvhasználatot.

A bírósági kihallgatások vizsgálatában elsősorban a nyelv stratégiai használata kerül előtérbe, és kiemelt jelentősége van a beszélői szándékoknak, valamint a szociális kontextus részeként annak a jogi szabályrendszernek, amelybe a nyelvi interakció beágyazódik. Ezekből az indokokból adódóan, a fent bemutatott két fő pragmatikai irányvonal közül az értekezésben a perspektivikus szemléletmód a hangsúlyos, azonban a disszertáció azon részeiben, ahol a (2) alatt felsorolt elméletek a vizsgált nyelvi, nyelvhasználati jelenség mélyrehatóbb elemzését teszik lehetővé (pl. a következtetések ellenőrzésénél), a második irányvonal mentén vizsgálódok.

A fejezet további részében a perspektivikus szemléletet mutatom be Verschueren (1995, 1999, 2008, 2009) és Tátrai (2011) vonatkozó munkái alapján.

A perspektivikus szemléletben a pragmatika nem a nyelvelmélet komponense, hanem a nyelvre irányuló funkcionális nézőpont, amelyben a nyelvhasználat folyamatos nyelvi választások sorozataként határozható meg. Ezek a választások történhetnek a tudatosság bármely fokán, azaz tudatosan, félig tudatosan, vagy akár öntudatlanul is.¹⁴ A nem tudatos választások lehetősége annak az eredménye, hogy egy adott nyelvközösségen belül számos olyan konvencionális („közmegegyezésen alapuló”) választás létezik, amelyeket a beszélők szinte automatikusan („berögződésként”) használnak. A választás megtétele nem opcionális, mivel a nyelv olyannyira változatos, hogy amikor valaki a megszólalás mellett határozza el magát,¹⁵ akkor egyúttal önkéntelenül választani kényszerül a számos rendelkezésére álló nyelvi forma és stratégia közül, hiszen egy gondolatot többféle módon lehet szavakba önteni.¹⁶ A választás ilyen értelemben vett szükségszerűsége a befogadó oldaláról is megvalósul oly módon, hogy vannak elvárásai, amelyek alapján a megnyilatkozó választásairól ítéletet alkot, és ez is lényeges a kommunikáció sikerességében. Minden választás valamilyen üzenetet is hordoz magában, függetlenül a tudatosság fokától és attól is, hogy a hallgató felismeri-e azt. Ez abból következik, hogy minden választás további lehetséges alternatívákat feltételez, azaz, hogy milyen más módokon nyilatkozhatott volna még meg a beszélő, és miért azt a nyelvi formát vagy stratégiát választotta megnyilatkozása alkalmával, nem pedig mást. A választások általában nem mechanikusan, szigorú szabályok szerint történnek, hanem rugalmas alapelvek és stratégiák mentén. Azt már Searle (1975) közvetett beszédaktusokról szóló elmélete is egyértelművé tette, hogy forma és funkció vonatkozásában nem lehet egy az egyhez megfelelést tenni (Levinson 2012). A kérdések tekintetében ez azt jelenti, hogy a formai szempontból kérdésnek számító megnyilatkozás egy adott kontextusban funkciója szerint nem feltétlenül felel meg a konvencionális használatának, vagyis az információkérésnek. Így például egy szintaktikai szerkezete, vagy prozódiaja alapján kérdésként jelölt megnyilatkozás adott esetben megvalósíthat akár egy állítást, vagy kérést is. Ugyanez fordítva is igaz, ami funkcióját tekintve minősül kérdésnek (tipikusan információkérésnek), az gyakran ölt testet kijelentés formájában (De Ruiter 2012).

¹⁴ Az öntudatlanul alkalmazott stratégiákhoz jellemzően a grammatikai kényszereknek való megfelelések tartoznak. Így például a nyelvhasználók abban a megnyilatkozásban, hogy „A macskád már megint feldöntötte a padlóvázát!” jellemzően öntudatlanul használják a *t* tárgyragot.

¹⁵ Természetesen a csendben maradás is értelmezhető választásként, például ha előtte a másik fél egy kérdést tett fel.

¹⁶ A választások elsősorban stratégiák között zajlanak, amelyek hatással vannak a nyelvi formák megválasztására.

A formai szempontból kérdésként jelölt megnyilatkozások, amelyek egyúttal funkciójuk tekintetében is kérdést valósítanak meg a szakirodalomban az ún. standard, vagy más elnevezésekkel tipikus, kanonikus kérdések, azonban ezen kívül számos nem standard kérdés is létezik.¹⁷

Kulcsfontosságú továbbá annak a kiemelése, hogy a stratégiák közötti, és ezáltal a nyelvi formák közötti választások nem egyenértékűek. A konverzációelemzés terminológiájával kifejezve mindig vannak preferált és kevésbé preferált formák az alternatívák között. A hétköznapi társalgásban az előbbinek a jelöletlen forma tekinthető, míg utóbbinak a jelölt.¹⁸ Verschueren (1999: 57) ennek érzékeltetésére egy egyszerű, de igazán szemléletes példát hoz. Érezhető a jelentős különbség aközött, hogy egy férfitől azt kérdezzük *Milyen magas?* vagy pedig azt, hogy *Milyen alacsony?*. Az *alacsonnyal* kifejezett kérdés jelölt forma, ami a tipikus alternatívájához képest azt a plusz következtetést vonja maga után, hogy az illető alacsonyabb az átlagnál.

Az eddigiek összefoglalásaként tehát elmondható, hogy a választások megtételének folyamatában legalább három, egymással hierarchikus viszonyban álló kulcsfogalom határozható meg, ezek a következők:

1. A változatosság (variability) a nyelv azon tulajdonsága, amely meghatározza a nyelvben lévő választások lehetőségét.
2. Az egyezkedés (negotiability) képessége és lehetősége biztosítja azt, hogy a választások ne mechanikusan, szigorú szabályok mentén történjenek.
3. Az alkalmazkodás (adaptability) képessége és lehetősége pedig arra ad módot, hogy egyezkedő nyelvi választásokat tegyünk a változatos lehetőségek között oly módon, hogy kielégítsük a kommunikációs szükségleteinket. Ezen emberi képesség révén tudunk alkalmazkodni az új nyelvi és nem nyelvi szituációkhoz egyaránt.

¹⁷ A standard és nem standard kérdések jellemzésével a következő fejezetben (2.2.) foglalkozom részletesebben.

¹⁸ A jelöltség mint nyelvészeti fogalom a prágai iskolához kötődik, elsőként Trubetzkoy (1931) és Jakobson (1931/1971) munkájában jelent meg. A jelöltségi elmélet (Markedness Theory) szerint azok a nyelvi elemek, amelyek gyakrabban fordulnak elő jelöletlennek tekinthetők, míg a kevésbé gyakoriak a jelölt változatok. A nyelvészeti szakirodalomban széleskörűen használt a jelölt-jelöletlen fogalompár, ezért többféle típusa különböztethető meg: formális jelöltség, disztribúciós jelöltség, szemantikai jelöltség. Ezek részletesebb ismertetését l. pl. Zhang és Tian (2015) munkájában.

A nyelvi interakció kimenetele tehát jelentősen függ a résztvevők problémamegoldó tevékenységétől. A jelentésképzés dinamikus folyamat, ahol megnyilatkozási és befogadási stratégiák kerülnek alkalmazásra. A megnyilatkozó mentális erőfeszítéseket tesz azért, hogy megértsék őt, a befogadó pedig azért, hogy megértse, amit mondanak neki, azaz az interakció résztvevői konstruktívan hozzájárulnak a kommunikáció sikeréhez. Ez abból a fentebb említett megállapításból következik, hogy nincs forma és funkció között közvetlen megfeleltethetőség, azaz a nyelvhasználat nem egyszerű kódolás és dekódolás. A megnyilatkozás jelentésének megalkotásában és értelmezésében a kódolt jelentés mellett a kontextuális információknak is jelentős szerepe van. Az alkalmazkodás révén az emberek képesek arra, hogy a nyelvi lehetőségek közül kiválasszák azt a megoldást, ami a leginkább megfelel céljaik eléréséhez az adott kontextusban. Mindezek tükrében az adaptáció stratégiai cselekvésként értelmezhető: az egymással nyelvi interakcióba lépők kihasználják a nyelvi kifejtettség (explicitesség) és bennfoglaltság (implicitesség) „összjátékából” adódó lehetőségeket.¹⁹ A diskurzusban alkalmazott, explicit módon megjelenített nyelvi szimbólumok révén a relevánsnak tűnő kontextuális ismeretek aktiválódnak, ami különböző következtetések levonását, azaz nyelvileg nem reprezentálódó, implicit (sugallt) jelentést eredményeznek (Tátrai 2011).²⁰ Az implicit jelentések vizsgálata azért különösen fontos, mert a megnyilatkozó megszólalásakor nem tud nyelvileg teljesen kifejtett megnyilatkozásokat létrehozni, ez egyfelől lehetetlen, másfelől szükségtelen is. A résztvevők az adaptációs képességük és lehetőségük révén kölcsönösen dolgozzák fel a beszédhelyzetet, s ily módon értik meg egymás kommunikációs igényeit, ezáltal céljait és elvárásait.

A fent bemutatott adaptációs elmélet alapján, valamint egyetértve Haijuan (2019) meglátásával azt feltételezem, hogy a kihallgatásokban a bírók rugalmasan választják meg azokat a kihallgatási stratégiákat, amelyeket az intézményes célokhoz igazodva az adott beszédhelyzetben a legmegfelelőbbnek vélnék. Ebből az következik, hogy a disszertációban a kihallgatások vizsgálatát nem elegendő pusztán azokra a kérdésekre szűkítve vizsgálni, amelyek formailag a kérdő mondat típus megvalósulásainak tekinthetők, mivel így számos olyan megnyilatkozás kerülne ki a kutatásból, amelyeknek a figyelembevétele elkerülhetetlen a kihallgatási stratégiák feltárásakor. Ennek szükségességét támasztja alá az a megfigyelés is,

¹⁹ A stratégia eredeti megfogalmazása Verschueren (1999: 156) alapján: „Strategies of language use are ways of exploiting the interplay between explicitness and implicitness in the generation of meaning.”

²⁰ Fontos megjegyezni, hogy az implicit információközlés fogalmát a disszertációban a pragmatikai szakirodalomban szokásosnál tágabb értelemben használom. Az implicit információközlésbe beletartoznak az implikaturák mellett pl. a mondat szerkesztésből, funkcionális elemek használatából, ragozásból (pl. szám, személy) származó információk.

hogy a bíróságon a kihallgatások során feltett kérdések formai szempontból gyakran nem kérdő mondatként fogalmazódnak meg (Hámori 2006, Liao 2019). A stratégiák, és ezáltal a nyelvi formák megválasztásának rugalmassága ugyanakkor nem azt jelenti, hogy a kihallgatás során minden egyes kérdésfeltevésnél különböző stratégia és nyelvi forma kerülne alkalmazásra, hanem a sorozatos kihallgatások alkalmával végbement egyezkedés és alkalmazkodás révén feltételezésem szerint alakultak ki olyan kérdezési mintázatok a kihallgatók részéről, amelyek a kérdésfeltevés céljának és funkciójának a leginkább megfelelnek. A disszertációban ezeknek a stratégiáknak és nyelvi eszközöknek a feltárását és explicitté tételét tűztem ki célul.

Az adaptációs elmélet bemutatása közben azonban még érintettem három olyan témát, amelyek az elméleti háttér keretében részletesebb kifejtést igényelnek. Ezért a továbbiakban elsőként a standard és nem standard kérdések formai és funkcionális jellemvonásaival foglalkozom (2.2. fejezet). Ezt követően, mivel a stratégiák alkalmazásában jelentős szerepe van a kontextusnak, ezért a bírósági kihallgatások kontextusát ismertetem (2.3. fejezet). Az elméleti háttér lezárásaként pedig azt mutatom be, hogy miként határozható meg a szóbeli befolyásolás fogalma az adaptációs elméletben (2.4 fejezet).

2.2. A standard és a nem standard kérdések formai és funkcionális jellemvonásai

A kérdések vizsgálatában első lépésként a standard és nem standard kérdéseket szükséges megkülönböztetni egymástól, ezt formai és funkcionális jellemvonásaik alapján lehet megtenni. A szakirodalomban azok a kérdések számítanak standardnak, amelyek formai és funkcionális szempontok alapján egyaránt megfelelnek a kérdő mondat típus (interrogatives) kategóriájának (Sadock–Zwicky 1985, Sadock 2012, Levinson 2012, Illie 2015, Molnár 2019). A nyelvészeti hagyományban a mondat típusba sorolás formai szempontból egy specifikus grammatikai struktúra és egy ehhez kapcsolódó konvencionális használat (illokúciós funkció) alapján történik (Sadock–Zwicky 1985).²¹ Formai szempontból szintaktikai szerkezete és intonációja alapján lehet egy mondatot, és ezáltal a mondatot megvalósító megnyilatkozást kérdésként azonosítani. A kérdések formai jellemzői nyelvenként eltérőek. Példával szemléltetve, az eldöntendő kérdéseket az angolban a kijelentő

²¹ A három fő mondat típus (sentence type) szinte minden nyelvben megtalálható. Ezeken kívül még lehetnek kisebb mondat típusok (minor sentence type) is, azonban ezek léte kérdéses, és amennyiben léteznek is, úgy nyelvenként eltérőek lehetnek (Sadock–Zwicky 1985).

mondattól eltérő szórend, vagyis az alany és a ragozott igealak inverziója és az emelkedő intonáció együttesen jellemzik (Molnár 2019: 75). Ezzel párhuzamosan a magyarban a tagadószó nélküli főmondati szerepű eldöntendő kérdések formai jelölői a ragozott igehez kapcsolódó *-e* kérdő partikula és a mondat végének eső dallama, vagy az emelkedő-eső intonáció, melynek csúcsa a mondat utolsó előtti szótagjára esik (Kenesei–Vágó–Fenyvesi 1998: 2, É. Kiss 2002: 99, Gyuris 2016: 170). Egy nyelven belül a fő mondattípusok (kijelentő, kérdő, felkiáltó) rendszert alkotnak formai jelölőik alapján, és ezek az alternatívák kölcsönösen kizárják egymást, azaz formai jelölői alapján egy mondat egyszerre csak egy mondattípusba tartozhat (Sadock–Zwicky 1985: 158, König–Siemund 2007, Molnár 2019). Az előző példához visszatérve, az angolban az alany és a ragozott igealak inverziója egyértelművé teszi azt, hogy a mondat típusa kérdő, és nem kijelentő (Molnár 2019). A magyar nyelvben formai szempontból négyféle kérdést különböztetünk meg: a nyitott kérdést, a kiegészítendő kérdést, a választó kérdést, valamint az eldöntendő kérdést (Kiefer 1983a, Maleczki 2007).²²

Ugyanakkor verbális válasz kiváltására alkalmas lehet egy felkiáltó mondat is, így például az *Azt mondja meg nekem legyen szíves, hogy milyen gyógyszereket szed!*, vagy egy kijelentő mondat, mint a *Tehát ha jól értem, önöknek már július elseje előtt is volt konfliktusuk egymással*. Ebben a mondatban a *tehát* kifejezéssel a beszélő oly módon teszi szubjektívvé állítását, hogy episztemikus jogot ad a hallgatónak a megerősítésre vagy cáfolásra, így azt a hallgató eldöntendő kérdésként fogja interpretálni (Stivers–Rossano 2012). A kérdésfeltevésként való értelmezéshez továbbá hozzájárul a kihallgatási szituáció is, mivel a kihallgató megnyilatkozásait annak formájától függetlenül jellemzően úgy interpretálja a hallgatóság, amire elvárt a válaszreakció (Beach 1985, Komter 2013).

Funkcionális szempontból az adott mondattípus tipikus, konvencionális használatát szükséges meghatározni a standard kérdések funkciójához, azaz, hogy milyen cselekvést lehet általuk végrehajtani. A nyelvészetben és a nyelvfilozófiában hagyományos nézet szerint a kérdés tipikusan információkérést valósít meg, melynek jellemzését Searle (1969: 66) négy sikerességi feltétel együttes teljesüléseként határozta meg: 1. Propozicionális feltétel: Bármilyen propozíció vagy propozicionális függvény. 2. Előkészületi feltétel: a) A beszélő nem tudja, hogy mi a válasz, azaz nem tudja, hogy igaz-e a propozíció, vagy – a propozicionális függvények esetében – nem tudja, milyen információval kell kiegészíteni a függvényt, hogy igaz propozíciót kapjunk. b) A beszélő és a hallgató számára nem

²² Ezeknek a kérdéseknek a részletes elemzésére a disszertáció 3.1. fejezetében térek ki.

nyilvánvaló, hogy a hallgató kérdés nélkül is rendelkezésre bocsátja az információt adott időpontban. 3. Őszinteségi feltétel: A beszélő szeretne szert tenni az információra. 4. Lényegi feltétel: A beszédaktus információkérésnek számít: a beszélő megpróbálja kiszedni az információt a hallgatóból.²³ Searle ezeket nevezi valódi kérdéseknek (real questions), amelyekről elhatárolja a vizsgakérdéseket. Az előbbinél a beszélő a választ szeretné tudni, az utóbbinál pedig azt, hogy a hallgató tudja-e a választ a kérdésre.

A sikerességi feltételek azonban a kérdéseknek csak a prototipikus használatát adják meg. Az információkérés mellett a kérdések számos más típusú választ is kiválthatnak, így megerősítést, engedélykérést, beleegyezést, vagy akár valamilyen szociális cselekvést is kezdeményezhetnek, például interperszonális együttműködést vagy konfliktust. Tehát léteznek olyan kérdések, amelyek egyik szerencsefeltételnek sem felelnek meg. Ha valaki azt kérdezi, hogy *Mi volt ez a zaj?*, akkor elsősorban nem valamilyen információt szeretne kiváltani a hallgatóból, hanem a figyelmét akarja ráirányítani a zajra. A *Nem iszunk meg egy kávé?* javaslattétel, a *Mit gondolsz magadról, ki vagy te?* rendreutasítás, a *Hát micsoda megveszekedett örült bízna a pénzét egy bankra?* kérdéssel pedig tulajdonképpen egy állítást fejez ki a beszélő, nevezetesen azt, hogy véleménye szerint nincs olyan örült ember a világon, aki bankba tenné a pénzét, és ezt a választ triviálisnak gondolja nem csak a maga, hanem a hallgató számára is (Levinson 2012: 12, 14).²⁴ A különféle szabályok, hatalmi viszonyok, célok, valamint a társalgásban résztvevő személyek kapcsolata alapján a kérdéseknek számos specifikus funkciója is lehet (Illie 1994, 2015, Schirm 2007). Az informatív válaszok mellett a kérdések tehát számos más típusú választ válthatnak ki az alapján, hogy miként viszonyulnak az információhoz (pl. megerősítést várnak), vagy az elsődleges céljuk nem egy verbális válasz kérése, hanem valamilyen cselekvés kiváltása (pl. együttműködés kiváltása), esetleg valamilyen mentális állapot kiváltása (pl. következtetés levonása). Ezen megfigyelések mentén Illie (2015: 2–6) a kérdések alábbi három fő kategóriáját különbözteti meg aszerint, hogy jellemzően milyen választ várnak a beszélőtől:

²³ Searle alapján Levinson (2012: 14) a következő pontokban határozza meg a kérdések tipikus információkérő funkcióját: (1) Lényegi feltétel az, hogy a megnyilatkozás a propozicionális tartalomban meghatározott információ kiváltására irányuló törekvésnek számítson. (2) Előkészületi feltétel, hogy a) a kérdező nem tudja a kért információt, és b) az sem nyilvánvaló a beszédpartnerek számára, hogy a megkérdezett a kérdés feltevése nélkül is a kérdező tudtára adná az információt. (3) Őszinteségi feltételként jelenik meg az, hogy a kérdező valóban szeretné tudni a kért információt.

²⁴ Levinson (2012) nem fűz magyarázatot az állítás kifejezésére hozott kérdéshez, azonban szükségesnek tartottam a példa kiegészítését, hiszen az állítás kifejezését megvalósító retorikaikérdés-olvasat nem hívódik elő szükségképpen, ennek feltételei a következők: A hallgató ismerni véli a kérdésre adható választ, amit triviálisnak tekint saját maga és a hallgatósága számára is. A hallgató úgy véli, a beszélő nem azért tette fel ezt a kérdést, mert érdekli a válasz, hanem azért, hogy ráirányítsa a hallgató figyelmét a válaszra. Ha azonban a hallgató számára nem triviális a kérdésre adható válasz, akkor a retorikaikérdés-olvasat nem hívódik elő (Gyuris 2013: 168).

1. A **választ kiváltó kérdések** valamilyen verbális válasz kiváltására irányulnak. Ebbe a kategóriába tartoznak értelemszerűen a funkciójuk szempontjából standardnak minősülő információkérő kérdések is, azonban a kérdések ezen kívül többféle módon viszonyulhatnak a kiváltani kívánt információhoz, a különbséget közöttük az **információ-kiváltó** tulajdonságuk révén lehet megtenni. Az információkérő kérdések olyan válaszokat váltanak ki, amelyek egyúttal új információt is kérnek a hallgatótól, azaz ami ismeretlen a kérdező számára. A kérdéseket azonban tovább lehet csoportosítani aszerint, hogy miként alakul a kérdező és a hallgató között fennálló tudásviszony a válasz tekintetében. Léteznek olyan kérdések is, amelyek a kérdező számára nem bírnak információs értékkel, a kérdező célja pusztán az arról való meggyőződés, hogy a válaszoló birtokában van-e a megkérdezett információnak. Erre tipikus példa a vizsgakérdés, de ilyen a találóskérdés is, amely abban tér el a vizsgakérdésektől, hogy a kérdező valamilyen érvelést vár a válaszolótól. A kategória harmadik típusába pedig azok a kérdések tartoznak, amelyek nem teljesen új információ kiváltására irányulnak, de van valamilyen fokú információs értéke a válasznak a kérdező számára. Ilyenek például a megerősítő kérdések, amelyek csak a kérdésben kifejezett proposíció megerősítését várják, de ebbe a típusba tartoznak a visszhang kérdések is, amelyek esetén egy korábban elhangzott megnyilatkozás részben vagy egészben történő megismétlése által kéri a beszélőt a mondandójának a megismétlésére vagy tisztázására.
2. A **cselekvést kiváltó kérdések** elsődlegesen valamilyen társas cselekvés előidézésére irányulnak, így például kiválthatnak interperszonális együttműködést vagy konfliktust. A cselekvés mellett azonban ezek a kérdések is előidézhethetnek különféle módokon valamilyen verbális választ és információt. Így például a *Mi volt ez a zaj?* kérdés funkciója elsődlegesen az, hogy felhívja a hallgató figyelmét a zajra, ugyanakkor verbális választ is kiválthat, például reagálhat úgy a hallgató, hogy *Á, ne aggódj, csak a Berci marcangolja a bejáratnál a papucsomat!*
3. A **mentális választ kiváltó kérdések** képezik a harmadik kategóriát, aminek lényege, hogy a kérdező nem vár verbális formában választ a feltett kérdésre, a kérdező megelégszik azzal, ha a hallgató kikövetkezteti a kérdés által implikált választ. Ebbe a csoportba tipikusan a retorikai kérdés és annak altípusai tartoznak.

Ezek a kategóriák adott esetben lehetnek egymással átfedésben, hiszen a csoportosítás nem diszkrét jellemvonásokon alapul, ugyanakkor ez a felosztás nélkülözhetetlen a kérdésfeltevések pontos elemzéséhez. A bírói kihallgatásokban különösen fontos szerepe van a verbális válasz kiváltására irányuló kérdésfeltevéseknek, hiszen ezek teszik lehetővé a vallomás megszerzését. Az értekezésben ezért a kérdések ezen csoportjának vizsgálatára fektetem a fő hangsúlyt, hiszen ahogyan arra a kihallgatási részletek elemzésével is rámutatok, a bírók által feltett kérdésre mindig elvárt a verbális válaszadás. A kutatás során a bírói kérdésfeltevésekben nem találtam olyan esetet, amikor pusztán a mentális válasz kiváltása lett volna a cél, így ezekkel a kérdésekkel nem foglalkozom az értekezésben. A kutatás céljából adódóan a kérdések által kiváltott cselekvéseket is abban az esetben vizsgálom, ha azok hozzájárulnak a vallomás tartalmának alakításához (pl. az együttműködés elősegítése érdekében alkalmazott stratégiák).

Az értekezésben a kérdésfeltevéseket a részletes elemzés érdekében egyaránt vizsgálom formai és szemantikai jellemvonásaik alapján, mivel a kérdéseknek ezen tulajdonságai teszik annak a tanulmányozását lehetővé, hogy milyen megszorításokat tesznek a válasza nézve. A kihallgatási stratégiák feltárásában azonban a kérdések pragmatikai funkcióinak figyelembevétele is nélkülözhetetlen, hiszen a kérdéseknek számos kontextusspecifikus funkciója lehet, ehhez azonban elsőként szükséges a kihallgatások kontextusának az összetevőit és jellemzőit megadni.

2.3. A bírósági kihallgatások kontextusa

Az adaptációs elméletben a kontextus olyan komplex viszonyrendszer, ami a diskurzus résztvevőit, valamint azok fizikai, szociális és mentális világát egyaránt magában foglalja. Emellett nélkülözhetetlen annak a nyelvi kontextusnak is a figyelembevétele, amelyben a megnyilatkozás megjelenik (Verschueren 1999: 104–106, Tátrai 2004, 2011). A fizikai világ a nyelvi interakcióban részt vevő felek által észlelt, érzékelt, és feldolgozott tér-idő viszonyrendszert foglalja magában, míg a mentális világ a résztvevők mentális állapotait, így például a szándékaikat, érzelmeiket, hiteiket és vágyaikat. A szociális kontextus a személyközi viszonyokat, a felek egymáshoz és harmadik félhez képest elfoglalt társadalmi helyzetét, és a közösségi elvárásrendszert tartalmazza. Ezáltal a szociális kontextusba tartozik a büntetőeljárás jogi szabályrendszer is, amely meghatározza a kihallgatás menetét és szabályozza a kérdésfeltevéseket is. A megnyilatkozások kontextusa az értelmezés

folyamatában jön létre, ezért a kontextus nem tekinthető eleve adottnak (vö. Verschueren 1999, Sperber–Wilson 1986/1995). A bírósági diskurzusok ugyanakkor az intézményesített társalgástípusok közé tartoznak, így ebből adódóan a büntetőeljárásnak és a kihallgatások során feltett kérdéseknek előre meghatározható céljuk van (Hakulinen 2009, Dobos 2014). Továbbá az eljárásjogi szabályok előre meghatározzák a szerepeket, a személyek közötti viszonyokat, azt, hogy ki, mikor, milyen módon nyilatkozhat meg (Illie 2015). Mindezekből kiindulva, a következőkben ismertetem a vizsgált tárgyalások idején hatályban lévő 1998. évi XIX. büntetőeljárás törvénynek kizárólag a kutatás szempontjából releváns részeit, amelyek valamilyen szempontból hatást gyakorolnak a kérdésfeltevésekre, és ezáltal szerepük van a megnyilatkozások értelmezésében.²⁵

A bírósági kontextus jellemzését a kihallgatás résztvevőivel kezdem. A korpuszban szereplő büntetőperes eljárások mindegyikében törvényszék járt el elsőfokú bírósággént. A törvényszék mint elsőfokú bíróság egy hivatásos bíróból (a tanács elnökéből) és két ülnökből álló tanácsban jár el. A bíróság tagjai mellett a kihallgatás további résztvevői az ügyész,²⁶ az ügyvédek, a vádlottak és a tanúk. A tárgyalást a tanács elnöke vezeti, és az ő feladata a vádlottak és tanúk pártatlan és elfogulatlan kihallgatása.²⁷ A vádlotthoz tehát elsőként a tanács elnöke, őt követően a tanács tagjai, majd az ügyész, legvégül pedig a védő jogosult kérdést intézni.²⁸ A felsorolás sorrendje egyúttal a kérdésfeltevésre jogosultak kötött sorrendjét is tükrözi. Ez a megkötés azért kiemelten lényeges a gyakorlatban, mert nincs az egész kihallgatás menetére vonatkozó olyan egységes koncepció, amelyet a tanács elnökének követnie kellene, a kihallgatás menetét ő maga tervezi meg. Ebből adódóan a sorrendben

²⁵ Az értekezésben kizárólag azokra a jogi ismeretekre térek ki, amelyek a kutatás és a feldolgozott korpusz szempontjából relevánsak. Így például a 42. § alapján a büntetőeljárásban részt vevő személynek tekinthető a sértett, a magánvádló, a pótmagánvádló, az egyéb érdekelt és ezek képviselői, valamint a segítők is. Mivel azonban a vizsgálat anyagában ilyen személyek nem szerepelnek, így ennek főszovegben való említésétől eltekintek.

²⁶ Az ügyész a közvádoló, akinek a köztudatban ismert szerepétől eltérően kötelessége, hogy mind a terhelte terhelő és mentő, mind a büntetőjogi felelősséget súlyosító és enyhítő körülményeket az eljárás minden szakaszában figyelembe vegye (28§ (1)).

²⁷ A 295. § alapján a tanács elnöke engedélyezheti az ügyész, a vádlott, valamint a védő indítványa alapján, hogy a tanút elsőként az ügyész vagy a védő hallgassa ki, ennek gyakorlati előfordulása azonban ritka. Emellett, ha a nyomozás során nem került kihallgatásra a tanú, akkor a gyakorlatban az is előfordulhat, hogy a bíró átadja a kihallgatás jogát annak a félnek, aki indítványozta a tanú meghallgatását. Ennek az eljárás módnak az a hátránya, hogy a tanú összefüggő előadása a kihallgatás elején nem tud megvalósulni (Fantoly 2012: 153–154, Vinnai 2017: 166). A korpuszban egy olyan tanú volt, akit elsőként ügyvéd kérdezett ki, azonban ennek a kihallgatásnak az elemzését nem vettem bele a vizsgálatba, hiszen az ügyvédi kihallgatási stratégiák céljukból adódóan eltérnek a bírói stratégiáktól.

²⁸ Ezzel szemben az angol-amerikai rendszerben a tanúkat és a feleket az ügyvédek kérdezik ki. A megidézett személyt elsőként a tanút állító fél kérdezi ki (egyenes kihallgatás), majd az ellenérdekű fél intézhet hozzá kérdéseket (keresztkérdés). A bizonyítás tehát a felek feladata, a bíró szerepe a bizonyítás ellenőrzése és a törvényesség betartatása, s csak néhány kérdést intéz a kikérdezettekhez (Farkas–Róth 2004, Fedor 2014: 451). Ezzel a módszerrel a bírói pártatlanságot próbálják fenntartani, ugyanis a bíró így külső szemlélőként felügyelheti a kérdésfeltevések szakszerűségét és befolyásolásmenetségét.

később következő kérdésre jogosult nem tehet semmit az ellen, ha az esetlegesen előre kidolgozott kérdési stratégiáját az őt megelőzők kérdésfeltevései keresztezik (Bócz 2008: 103–104). A kihallgatott személyek közül mindig a vádlott kerül elsőként kihallgatásra, aminek jelentősége abban áll, hogy ezáltal a kihallgatót ért első személyes benyomást a vádlott által elmondottak alakítják ki. Ekkor ugyanis a bíróság még nem rendelkezik általa már ismert és egyúttal ellenőrzött bizonyítékokkal, mivel a bíróság szempontjából érvényes bizonyítékok vizsgálata csak a vádlott vallomása után következnek. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a bíróságnak ne lennének előzetes ismeretei az ügygel kapcsolatban, hiszen a tárgyalásra a vádiratból és a nyomozási iratokból készülnek fel (Bócz 2008: 103–104). A vádirat pedig lényegében az ügyésznek azt az állítását rejti magában, hogy a vádban foglaltak valóban megtörténtek és igazak, és ezt a tárgyaláson be is fogja bizonyítani (Vinnai 2017: 165). Ezek képezik annak a szakirodalomban elterjedt nézetnek az alapját, mely szerint a bíró nem tud teljes mértékben elfogulatlan és pártatlan lenni a kihallgatás során, hiszen a vádirat és a nyomozati iratok ismertek számára, ezért már a kihallgatás előtt akaratlanul is kialakulhat egy elképzelése arról, hogy mi és hogyan történt (Bócz 2008, Elek 2008, Fantoly 2012). Az elnöki perben ezért a pártatlanság és elfogulatlanság egyetlen garanciája a bíró „emelkedett gondolkodása” (Bócz 2008: 104). Ez a megállapítás is rámutat a tudatos nyelvhasználat fontosságára, hiszen az elnöki perben a bírónak fel kell tudni ismernie azt, hogy kérdésfeltevése milyen hatást gyakorol a kihallgatottra.

A vád a valóságban történt cselekménnyel való első hivatalos döntésnek tekinthető. A vádemeléshez ugyanakkor elég a bűncselekmény megalapozott gyanúja, ahol a megalapozottság nem bizonyosságot jelent, hanem a kategorikus meghatározását annak, hogy miért indult meg az eljárás, és mikor fog befejeződni. A vádirat tehát nem igazságérvényű döntést tartalmaz, ez az elvárás a bírósági ítélettel szemben áll fenn.²⁹ A bíróság pedig csak olyan cselekményt bírálhat el a vádhoz kötöttség elve alapján, amelyet a vád tartalmaz, és csak a megvádolt személy büntetőjogi felelősségéről dönthet, ezért a vád mindig meghatározza a bizonyítási eljárás és az ítélet kereteit (Fantoly–Budaházi 2019).³⁰ A bíróság

²⁹ A gondolat a Kúria Büntető Kollégiumának Joggyakorlat-elemző csoportja által kiadott 2013.EI.II.E.1/4., *A vád törvényességének vizsgálata* c. összefoglaló véleményében szerepel.
https://kuria-birosag.hu/sites/default/files/joggyak/a_vad_torvenyessagenek_vizsgalata.pdf

³⁰ A vádiratban egyértelmű és azonosítható módon meg kell adni a vádlott(ak) megnevezését, személyi adatait, valamint a terhelt(ek) konkrét tettét az elkövetett cselekményben. A személyi vádhoz kötöttség alapján a bíróság kizárólag annak a személynek a büntetőjogi felelősségéről dönt, akinek a büntetőjogi felelősségre vonását a vádló indítványozta a vádiratban. A tárgyi vádhoz kötöttség követelménye alapján pedig a bíróság csak olyan cselekményt bírálhat el, amelyet a vád tartalmaz. A vád tárgyává tett cselekménynek pontosan körülírtak kell lennie, ami azt jelenti, hogy a történeti tényállásnak hiánytalanul tartalmaznia kell a vád szerinti bűncselekmény törvényi tényállási elemeit konkrétan hordozó tényeket, így például az elkövetési magatartást, vagy a

feladata ezért annak az ellenőrzése, hogy a vádban szereplő tények valóban megfelelnek-e a valóságnak, és amennyiben megfelelnek, úgy azt is meg kell vizsgálni, hogy a jogi minősítésük helytálló-e (Bócz 2008: 100). Azonban az elsőfokú ítéletnek anyagi oldalról már igazságérvényűnek, azaz kétségektől mentesnek kell lennie, ami eljárási oldalról azt jelenti, hogy a megállapításai a továbbiakban cáfolhatatlanok (tehát ésszerű kétségektől mentes). Ebből pedig az következik, **hogy a bírósági bizonyítás célja nem lehet pusztán a vádirat helyességének ellenőrzése,³¹ hanem „a bíróságnak kiemelt figyelmet kell szentelni a bizonyítás során a vádlott szempontjából mentő és enyhítő körülmények feltárására, és meg kell bizonyosodni arról, hogy a vádtól eltérő alternatívák kizárhatók.”³²** Ha emellett az ügyész a bíróságon is aktív bizonyítást folytat, akkor a bíró általi kihallgatás (az elnöki per) az objektív igazság³³ és a tisztességes eljárás biztosítására egyaránt alkalmas.³⁴

A bíróságon zajló bizonyítás keretei tehát adottak, ugyanakkor nem lehet pusztán a nyomozás során feltárt tények ellenőrzése a cél, hanem olyan tények feltárására is törekedni kell, amelyek esetleg a nyomozás során nem kerültek napvilágra. Ez igen nehéz feladat, különösen akkor, ha a bíró „lelkiismeretesen” felkészült a nyomozás irataiból a tárgyalásra, hiszen ezáltal már feltételezhetően kialakult benne egy vélemény az adott ügygel kapcsolatban (Elek 2008). A levezetett gondolatmenetből következik az, hogy a bírósági kérdésfeltevések két legfontosabb funkciója az információk ellenőrzése és új információk szerzése, így az ezekhez kapcsolódó stratégiák feltárása különösen lényeges.

A nyelvészeti elemzés szempontjából két további fontos tényezőre szükséges kitérni. Egyrészt az igazmondási és együttműködési kötelezettségre, másrészt a kérdésfeltevések

cselekmény helyét, idejét. A vádló a minősítés által jelöli meg a vád tárgyát, vagyis azt, hogy mi miatt kéri a bírósági eljárás lefolytatását. Mindezek által a vád tárgyává tett tények határozzák meg többek között a bizonyítás irányát, terjedelmét, valamint az ítélethozatal kereteit is. A bíróságnak egyfelől maradéktalanul döntenie kell a vád tárgyáról, mert ennek elmulasztása a tényállás megalapozatlanságát eredményezi, másfelől pedig egyéb cselekményt nem tehet a vád tárgyává. A vádhoz kötöttség követelménye ugyanakkor a jogi minősítést nem érinti, mert a cselekmény minősítése nem bizonyítási kérdés, hanem a jogértelmezéshez tartozik. A bíróság tehát jogi szempontból a vádlói állásponttól eltérően értékelheti a vád tárgyává tett cselekményt (Fantoly–Budaházi 2019: 32–33).

³¹ Ez magában foglalja azt is, hogy a bizonyításnak elsődlegesen a szóbeliség és közvetlenség elve alapján a bírósági tárgyaláson kell történnie, tehát nem elég pusztán a nyomozási vallomások formális megismétlése, így azok pusztán ismertetése, felolvasása, hanem érdemi bizonyítást szükséges lefolytatni (Elek 2008, Bócz 2008).

³² A gondolatmenet kialakításában az idézett szakirodalmak mellett jelentős hatással volt rám a Kúria Büntető Kollégiumának Joggyakorlat-elemző csoportja által kiadott 2013.EI.II.E.1/4., *A vád törvényességének vizsgálata* c. összefoglaló véleménye. Az idézet a vélemény 18. és 38. oldalán található.

³³ Az emberi megismerés korlátai miatt nem lehetséges mindenféle tévedés lehetőségét kizárni, de minden ésszerű kétely kizárására törekedni szükséges. Ezért a gyakorlati életre kimunkálva ez a valószínűség magas fokát jelenti. Ami a megismerés eszközeinek lehetségesen leginkább kimerítő és lelkiismeretes felhasználásával nyerhető, azt tekintjük valóságnak. A bírói ténymegállapítás igazsága ezért annak tekinthető, „aminek emberi megismerésünk adott feltételei között versenyképes alternatívája nincs” (Varga 1992: 138–140).

³⁴ A gondolat a Kúria Büntető Kollégiumának Joggyakorlat-elemző csoportja által kiadott 2013.EI.II.E.1/4., *A vád törvényességének vizsgálata* c. összefoglaló véleményének 18. és 37. oldalán található.

törvényi szabályozására. A vádlott nem köteles együttműködni a hatóságokkal, ez azt is jelenti, hogy a tárgyaláson megtagadhatja az újbóli vallomástételt, ekkor azonban a védekezés ezen lehetőségéről is lemond. Ebben az esetben a tanács elnöke ismerteti hivatalból a nyomozás során tett vallomását. Ha a vádlott úgy dönt, hogy tesz vallomást, akkor sem terheli az igazmondás kötelezettsége, és bármelyik kérdésre megtagadhatja a válaszadást. Ezzel szemben a tárgyalásra idézett tanúnak, ha nem áll fenn vele szemben tanúzási akadály, akkor köteles a legjobb tudomása és lelkiismerete szerint az igazat vallani. A tanút tehát terheli az igazmondási kötelezettség, és együttműködni is köteles. Amennyiben azonban olyan kérdés hangzik el, amelynek megválaszolásával a tanú magát vagy hozzátartozóját bűncselekmény elkövetésével vádolná, az ezzel kapcsolatos kérdésre megtagadhatja a válaszadást (Bócz 2008, Belovics 2016).

Végezetül rátérek a kérdésfeltevések törvény általi szabályozására. A Be. 293. § (3) bekezdése alapján: „Ha a kérdés a vádlott befolyásolására alkalmas, illetőleg a választ magában foglalja, az nem az ügyre tartozik, arra illetéktelen személy tette fel, a tárgyalás tekintélyét sérti, vagy az ismételten ugyanarra a tényre irányul, a tanács elnöke a kérdésre a feleletet megtiltja.” A törvényi szabályozásból egyértelműen kitűnik, hogy a befolyásolásra alkalmas kérdésre a tanács elnöke tilthatja meg a válaszadást. A jogi szakirodalomban elterjedt az a nézet, mely szerint könnyen lehetséges, hogy éppen a bíró tesz fel befolyásolásra alkalmas kérdéseket, a felek részéről pedig kellemetlen feladat, és ezért nem is gyakran fordul elő, hogy azt kérjék a bírótól, tagadja meg saját kérdésére a válaszadást (Elek 2008: 135, Fedor 2014: 450). Az általam vizsgált tárgyalásokban ilyen kérés nem hangzott el egyik féltől sem, azonban a stratégiák ismertetése során rámutatok arra, hogy a korpusz alapján a bírák kifejezetten törekednek kérdéseltevéseik megfogalmazásában arra, hogy kerüljék a befolyásolást. Ezen stratégiák vizsgálatához azonban elsőként a nyelvi befolyásolás fogalmát szükséges meghatározni.

2.4. A befolyásolás jelensége a pragmatikai szakirodalomban és meghatározása az adaptációs elméletben

A pragmatikaelméletekben a nyelvi befolyásolás³⁵ jellemzően szándékos cselekvésként jelenik meg, és a kutatások a **sikeres manipuláció** mechanizmusára irányulnak (Árvay

³⁵ A nyelvi befolyásolás egy átfogó kategória a nyelvészeti szakirodalomban, ami alatt a manipuláció mellett a meggyőzést, a rábeszélést, a kényszerítést és a késztetést is szokták érteni. Ezek szintén szándékos cselekvésként jelennek meg (Árvay 2003, T. Kis 2004, Kamil–Fareed 2017).

2003, 2007, De Saussure 2005, Németh T. 2013a, b, 2015, Kamil–Fareed 2017). A pragmatikai szakirodalomban nagyfokú egyetértés mutatkozik abban, hogy a sikeres manipulációhoz (1) szükséges egy célszemély, akinek a befolyásolására a beszélő törekszik, (2) a beszélőnek manipulatív szándékkal kell rendelkeznie, mert a manipuláció nem valósulhat meg öntudatlanul (3) a sikeres manipulációhoz a manipulatív szándéknak rejtve kell maradnia, valamint (4) szükséges a beszélő érdekeltsége is, mivel a manipuláció egy eredendően célorientált cselekvés (Kamil–Fareed 2017: 14–17).

A beszélői szándékok figyelembevétele rendkívül fontos a megnyilatkozások értelmezésében, és számos olyan diskurzustípus létezik, amelyekben egyértelműen meghatározható a beszélőnek az a célja, amiért érdekében áll a manipuláció. Árvay (2003) például írott reklámszövegek manipulációs stratégiáit tárta föl széleskörűen, ahol a cél a termékek kívánatossá tétele a potenciális vásárlók számára. A nyelvi befolyásolás komplex nyelvészeti-pszichológiai meghatározását adja a következő megfogalmazásban: „A nyelvhasználat által megvalósuló befolyásolás a kommunikátor azon törekvése, hogy az olvasókban vagy a hallgatókban egy adott véleményt alakítson ki, illetve a már meglévő ismereteiket, véleményüket, attitűdjüket megerősítse vagy megváltoztassa” (Árvay 2003: 11). A manipuláció nyelvhasználat általi megvalósulásának módjára pedig az osztenzív-következtetési kommunikáció (Sperber–Wilson 1986/1995) elméletét alkalmazza, amelyben jól elkülöníthetők a megnyilatkozási szándékok. Mivel a verbális interakció két emberi elme közötti interakció, ezért a nyelvi megnyilvánulásokat meglehetősen eltérően lehet értékelni annak tükrében, hogy milyen szándékot tulajdonít a hallgató a megnyilatkozóknak. Ezért a nyelvhasználatban kulcsfontosságú szerepe van a szándékok felismerésének, a verbális cselekvéseket nem lehet a megnyilvánuló szándékától elkülönülten értékelni, mivel a nyelvhasználat társas formáiban az emberek megnyilatkozásai jellemzően valamilyen szándék által vezéreltek (Németh T. 2013b: 185). Németh T. (2013b) a Sperber és Wilson (1986/1995) által meghatározott kommunikációfogalom³⁶ alapján a következő módon határolja el egymástól az egyes megnyilatkozási szándékokat:

³⁶„Ostensive-inferential communication: The communicator produces a stimulus which makes it mutually manifest to communicator and audience that the communicator intends, by means of his stimulus, to make manifest or more manifest to the audience a set of assumptions $\{I\}$ ” (Sperber–Wilson 1986/1995: 63). Magyar fordítását Németh T. (2013b: 2) alapján adom meg. Osztenzív-következtetési kommunikáció: a kommunikátor létrehoz egy stimulust, amelynek révén mind a maga, mind a hallgatóság számára kölcsönösen nyilvánvalóvá válik azon szándéka, hogy a létrehozott stimulussal nyilvánvalóvá vagy még nyilvánvalóbbá akar tenni a hallgatóság számára egy $\{I\}$ feltevés-halmazt.

1. **Informatív szándék:** a megnyilatkozó informálni akarja a partnerét egy $\{I\}$ feltevэшalmazról,³⁷ ezért egy információhalmazt nyilvánvalóvá tesz a partner számára. Ide tartoznak a megnyilatkozó által explicit módon közölt és az általa sugallt jelentések, így az informatív szándék tartalmát kódoljuk és sugalljuk, illetve dekódoljuk és kikövetkeztetjük.

2. **Kommunikatív szándék:** az informatív szándék kölcsönös (a beszélő saját maga és beszédpartnerére számára) nyilvánvalóvá tételét jelenti. Az informatív szándék kölcsönös nyilvánvalóvá tétele osztenzió³⁸ és következtetés révén történik.

3. **Manipulatív szándék:** a megnyilatkozó manipulatív szándéktól vezérelve manipulálni akarja a hallgatóságot. Ez egy befolyásolási szándék, amelyet semmiképpen nem szeretne a beszélő felismertetni. A manipuláció rejtetten működik, ezért a megnyilatkozónak szüksége van egy osztenzív nyelvhasználati formára, amelyen keresztül rejtetten manipulálhat. Ez azt jelenti, hogy a manipuláció verbális információközlés és verbális kommunikáció során jöhet létre.

Az informatív és a kommunikatív szándékot a beszélő osztenzió révén valósítja meg, azaz magára irányítja a partnere figyelmét, megmutatja számára az általa közölni kívánt $\{I\}$ feltevэшalmazt és az informatív szándékát is. A partner feldolgozza az $\{I\}$ feltevэшalmazt és következtet a beszélő informatív szándékára. A kommunikáció akkor tekinthető sikeresnek, ha a partner felismeri a beszélő informatív szándékát és feldolgozza a közölni szándékolt információt, valamint a beszélő valóban rendelkezik azokkal a szándékokkal, amelyeket a partner felismerni vélt (Sperber–Wilson 1986/1995: 63–64, Németh T. 2013a: 213). Az informatív és kommunikatív szándékon kívül azonban a beszélőnek lehet manipulatív szándéka is. A manipuláció viszont nem osztenzív viselkedésforma, mert a beszélő nemhogy nem kíván rámutatni manipulatív szándékára, hanem ezen szándékának az elrejtésére törekszik. A manipuláció ugyanis akkor tekinthető sikeresnek, ha a manipulatív szándék rejtve marad. A sikeres manipulatív információközlés úgy valósul meg, hogy a hallgató feldolgozza a megnyilatkozó személy által közölt információt, a sikeres

³⁷ Az $\{I\}$ feltevэшalmazba tartozik a világról szóló minden, részben vagy teljesen propozicionálható információ, így az emberek szándékai, céljai, vélelmek, attitűdjei egyaránt az információ valamely formájának tekinthetők. Hétköznapi példával élve, az is információnak számít, ha a beszélő fel akarja bosszantani a beszédpartnerét (Németh T. 2003: 249).

³⁸ Az osztenzió olyan viselkedésforma, amely által nyilvánvalóvá tesz valamit a partnere számára a megnyilvánuló (Sperber–Wilson 1986/1995, Németh T. 2013b).

manipulatív kommunikációban pedig ezen túl még a beszélő informatív szándékát is felismeri, ezzel teljesül a manipuláló kommunikatív szándéka. A manipulatív szándékot azonban egyik esetben sem szabad, hogy felismerje a hallgató (Németh T. 2013a: 215). A különböző szándékok gyakorlatban való megjelenésének szemléltetése érdekében ismertetem Németh T. (2013a: 214–215) egyik példáját, amelyben egy szombat reggel az apa két gyerekével beszélget a gyerekszobában, míg az anya a konyhában készíti a reggelit.

(1) Apa: Gyerekeim, mit szeretnétek ma ebédre?

Lány: A halászlé jó lesz apa, ahogy anya mondta tegnap.

Fiú: Bárcsak lenne palacsinta is!

A példában az apa a *gyerekeim* megszólítással explicitté teszi azt, hogy a gyerekeit szólítja meg, és nyilvánvalóvá teszi a gyerekei számára informatív szándékát: azt, hogy kommunikál velük. A lánynak szintén informatív és kommunikatív szándéka van az édesapja felé, emellett az is elképzelhető, hogy az anya felé is van informatív szándéka, hiszen tudja, hogy kihallatszódik a konyhába a beszélgetésük, így válaszát az anya is hallhatja, ugyanakkor felé nincs kommunikatív szándéka. A palacsintára vágyakozó fiúnak úgyszintén lehet pusztán kommunikatív és informatív szándéka az édesapja felé, de ha azt is el szeretné érni, hogy az apja járjon el az édesanyjánál annak érdekében, hogy palacsinta is legyen ebédre, akkor manipulatív kommunikációt hajt végre. Ha azonban az anyának is a tudtára akarja hozni a palacsintaevés iránti vágyát, és ezzel a kifejezéssel rá akarja venni a palacsintasütésre, akkor manipulatív információközlést valósít meg az anya irányában. Tehát egy beszélő, egyszerre, egyazon megnyilatkozással több különböző nyelvhasználati formát is megvalósíthat a beszélgetés résztvevői és a beszélgetést kívülről észlelő személyek felé (Németh T. 2013a: 215, 2015: 59). A példában akkor tekinthető **sikeresnek** az anya irányába a fiú manipulatív információközlése, ha az anya nem ismeri fel a fiú manipulatív szándékát. Az anyának azt kell hinnie, hogy véletlenül hallotta meg a fia megnyilatkozását, ekkor a manipulatív szándék eléri a célját. Az még önmagában nem eredményezi a manipuláció sikertelenségét, ha az anya felismeri az információközlési szándékát a fiúnak (azt, hogy a fia palacsintát szeretne enni), azonban ha a manipulatív szándékot is felismeri, vagyis azt, hogy a fiú azt szeretné, hogy az anyja készítsen palacsintát, akkor a manipuláció nem lesz sikeres (Németh T. 2013a: 122). A manipuláció sikertelensége azt jelenti tehát ebben a modellben, hogy a manipulatív szándék **nem marad**

rejtve, azt az anya felismerte. Ez természetesen nem eredményezi feltétlenül azt, hogy nem lesz palacsinta, hiszen az anya felismerte azt az információt, hogy a fiú palacsintát kíván ebédre és elkészítheti azt a család örömeire, de tovább gondolva a példát, akár azt is mondhatja, hogy *Mi lenne, ha egyszer te sütnél nekünk palacsintát?*. Ha pedig a fiúnak nem is volt manipulatív szándéka az anya felé, mert tudja, hogy az anyjának rengeteg munkája van aznap, és nem is kívánná tőle olyat, hogy még palacsintasütésre is szánjon az idejéből, akkor szintén nem lehet sikeres manipulációról beszélni, hiszen ebben az esetben olyan szándékot vélne felismerni az anya, ami nincs a fiúnak. Az egyes megnyilatkozások tehát különféle módokon értékelhetők attól függően, hogy milyen szándékot tulajdonít a hallgató a beszélőnek. Az azonban világosan látszik, hogy egy megnyilatkozás különféle értelmezései a beszélő valós szándékától függetlenül is előhívódhatnak. Ez nem azt jelenti, hogy a **manipulációnak mint tudatos és vágyott cselekvésnek** ne lenne előfeltétele a beszélő manipulatív szándéka, és a manipulatív hatás ne akkor lenne valóban sikeres, ha a beszélő manipulatív szándéka rejtve marad, hiszen ez a modell a szándékos nyelvi cselekvéseket kezeli, és ezeknek a társas nyelvi formáknak a sikeres megvalósulásához szükséges feltételeit adja meg. A hétköznapi nyelvhasználat társas formáiban az emberek jellemzően valamilyen célból szólalnak meg, amennyiben a beszélőnek nincs informatív, kommunikatív, vagy manipulatív szándéka, de a társas nyelvhasználatban mégis információt közvetít a megnyilatkozásával, akkor megnyilatkozása elszólásnak tekinthető (Németh T. 2013b). Ugyanakkor a megnyilatkozásnak akkor is lehet befolyásoló hatása, ha a beszélőnek nincs manipulatív szándéka, ahogy az abban az esetben is történik, amikor a fiú nem szeretné palacsintasütéssel terhelni édesanyját. Képzeljük el azt a helyzetet, amikor a fiú úgy tudja, hogy az anyja semmiképp nem tud aznap palacsintát sütni, mert rengeteg dolga van. A *Bárcsak lenne palacsinta is!* megnyilatkozásával az apa felé mindössze azt kívánja közölni, hogy szívesen megenné a palacsintát, ha lenne, de jól tudja, hogy ma nem lesz. Nem sejtí azt, hogy az édesanyja meghallotta a konyhában amit mondott, és az ebédnél meglepődéssel vegyes boldogsággal veszi észre, hogy az asztalra palacsinta is került. Attól függetlenül, hogy az anya tulajdonított-e manipulatív szándékot a fiának vagy sem, levonta azt a következtetést, hogy a fia örülne annak, ha ő palacsintát sütné aznap.

A fent levezetett gondolatmenet alapján látszik, hogy olyan módon is lehet befolyásolni a hallgatóságot, hogy a beszélőnek abszolút nincs manipulatív szándéka. Másképpen fogalmazva, a hallgató akkor is befolyásolttá válhat (azaz befolyásolódhat), ha a

beszélőnek nem állt szándékában őt manipulálni.³⁹ Az ugyanis, hogy egy megnyilatkozás milyen hatást gyakorol a hallgatóságra nem pusztán a beszélő szándékán avagy szándékain múlik, hanem azon is, hogy a hallgatóság miként értelmezi és fogadja el a hallottakat (Taillard 2000). Ez a megfigyelés rávilágít a befolyásolás jelenségének összetett természetére. A beszélő oldaláról vizsgálva a jelenséget, két lehetőség áll fenn: a megnyilatkozó személy vagy rendelkezik befolyásolási szándékkal, vagy nem rendelkezik. Amikor a beszélő⁴⁰ szándékosan igyekszik befolyásolni valakit, akkor arra törekszik, hogy egy adott véleményt alakítson ki a másik személyben, vagy a már meglévő ismereteit, véleményeit, attitűdjeit kívánja megerősíteni, illetve megváltoztatni (Árvay 2003: 11). Amennyiben a megnyilatkozó a befolyásolási szándékát nem kívánja felismertetni, akkor manipulációt hajt végre, ellenben, ha nyílttá teszi ezt a szándékát egy osztenzív nyelvhasználati forma által, meggyőzést valósít meg (Árvay 2003: 16, 32).⁴¹ A manipuláció mindezek által egy külön nyelvhasználati formának tekinthető, amely során a beszélő egy $\{I\}$ feltevэшalmazt akar rejtetten közvetíteni (pl. *Süss palacsintát!*), de ahhoz, hogy ezt a feltevэшalmazt rejtetten (vagyis implicit módon) közvetíthesse, egy másik társas nyelvhasználati formát (kommunikatív szándék nélküli információközlést vagy kommunikációt) is megvalósít, azaz a felszíni szinten közvetít egy másik $\{I\}$ feltevэшalmazt (pl. a *Bárcsak lenne palacsinta!* megnyilatkozás kimondása által). Ha azonban a beszélő nem kívánja elrejtetni a befolyásolási szándékát, hanem nyilvánvalóvá akarja azt tenni saját maga és a másik fél számára is, akkor a befolyásolási szándék az informatív szándék tartalmába tartozik, hiszen az osztenzió, vagyis a rámutatás a befolyásolási szándékra is vonatkozik (pl. az *Anya, kérlek süss nekem olyan finom almás palacsintát!* megnyilatkozás kimondása révén). Ebben az esetben a beszélő megpróbálja meggyőzni a másik felet.⁴²

A másik lehetőség, hogy a beszélő nem rendelkezik befolyásolási szándékkal, azonban a megnyilatkozása mégis **hatással van** a másik személyre, azaz a hallgató valamilyen módon befolyásolódik a beszélő megnyilatkozása által. Ez az eset kétféle módon is megvalósulhat. Egyrészt úgy, hogy a beszélő az adott beszédhelyzetben ugyan nem rendelkezik befolyásolási szándékkal (pl. a fiú nem akarja az anyját befolyásolni, hogy az palacsintát

³⁹ Köszönettel tartozom Árvay Anett előopponensemnek a nyelvi befolyásolással kapcsolatban tett értékes megjegyzéseirért.

⁴⁰ A továbbiakban szándékosan nem a kommunikátor kifejezést használom, hiszen ez a megnevezés a megnyilatkozó kommunikatív szándékát feltételezi, kizárva ezzel azt az esetet, amikor kommunikatív szándék nélküli információközlést valósít meg.

⁴¹ A befolyásolás korábban is említett egyéb kategóriáival (pl. késztetés, kényszerítés) az értekezésben terjedelmi korlátok miatt nem foglalkozom.

⁴² Azt ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy nem lehet 1:1 módon megfeleltetni egymásnak a beszélő által létrehozott stimulussal szándékolt befolyásoló hatást és a beszélőben kiváltott hatást (Taillard 2000).

süssön), de a hallgató az ismeretei, tapasztalatai révén befolyásolási szándékot tulajdonít a beszélőnek, és a megnyilatkozás heurisztikus módon hatást gyakorol rá (pl. az anya azzal a tapasztalattal rendelkezik, ha a gyereke kifejezi, hogy szívesen enne egy bizonyos ételt, akkor általában azt szeretné vele elérni, hogy készítse el azt számára, ezért dönthet úgy, hogy megsüti a palacsintát). Másrészt, amennyiben a befolyásolódást tágan értelmezzük, akkor azt a triviális esetet is számításba lehet venni, amikor a beszélő a pusztán információközlése által megváltoztatja a hallgató kognitív környezetét.⁴³ A kommunikáció funkciója ugyanis az, hogy az emberek gyarapíthassák egymás tudását, tehát kiterjesszék és módosítsák egymás kognitív környezetét (Sperber–Wilson 1986/1995, Sperber 2001, Taillard 2004, Németh T. 2013a). A kommunikációban a nyelvhasználók a saját perspektívájuk⁴⁴ kifejezésre juttatása mellett képesek arra, hogy egymás perspektíváját is figyelembe vegyék, valamint egymás perspektívájába belehelyezkedjenek (Tomasello 1999, Epley 2008, Németh T. 2013a, 2015). Ebből adódóan, a befolyásolás elkerülésében fontos szerepet játszhat az, hogy a beszélő mennyire képes felvenni a másik fél perspektíváját, hiszen ezáltal tud arra törekedni, hogy a lehető legkisebb mértékben változtassa meg a másik fél kognitív környezetét. Ennek rendkívüli jelentősége lehet a kihallgatásban, ezért indokolt a kutatás során a befolyásolás jelenségének az eddigiekben bemutatott tág értelmezését alkalmazni.

A tág értelemben vett szóbeli befolyásolás az adaptációs elméletben kezelhető **nem szándékos cselekvésként**. Amikor a beszélő tesz egy megnyilatkozást, akkor akarva akaratlanul is választani kényszerül a megnyilatkozási stratégiák közül a nyelv nagyfokú változatossága miatt, és ezek a választások a tudatosság bármely fokán lehetnek. A választások elsősorban nyelvi stratégiák között zajlanak, de a nyelvi formák közötti döntést is magukban foglalják. A megszólaló tehát kiválasztja azt a megszólalási módot a rendelkezésére álló lehetőségek közül, amelyet a legmegfelelőbbnek ítél az adott helyzetben a szándékának megfelelően. Ugyanakkor lehetséges, hogy ez a választás nem mindig szükségszerűen a legtökéletesebb választás, hiszen nem feltétlenül azt a hatást éri el a beszélő, amilyen szándéka volt. Mivel tehát mindig több alternatíva közül választhatunk, így az egyes választásoknak üzenetértékük van, függetlenül a beszélő szándékától, és attól is, hogy a hallgató felismeri-e azt, vagy sem. A nyelvi stratégiák használata tehát nem azt jelenti, hogy a

⁴³ A kognitív környezet az egyed számára egy t időpontban nyilvánvaló feltevések halmaza (Sperber–Wilson 1986/1995: 39, Németh T. 2013a: 214).

⁴⁴ A perspektíva olyan komplex mentális pozíció, amely két fő információforrásból származó információ mentén konstruálódik. Ez a két információcsomag a következő: (1) a percepció révén közvetlenül elérhető fizikai környezetből származó információk (pl. temporális és téri viszonyok, résztvevők és a közöttük lévő szociális kapcsolatok stb.) és (2) a mentális tartalmak (pl. korábbi tapasztalatok reprezentációi, attitűdök, érzelmek stb.) (Németh T. 2013a, 2020).

beszélő szándékosan megkísérli félrevezetni vagy manipulálni a társalgás résztvevőit, a választások ugyanis olyan mértékben lehetnek konvencionálisak vagy begyakorlottak, hogy a beszélő akár automatikusan is végrehajthatja őket, így az sem biztos, hogy a megnyilatkozó tudatában van az általa közvetített üzenet teljes tartalmának. Árvay (2003: 20) is megállapítja, hogy amennyiben az általa meghatározott manipulációra alkalmas eszközöket a beszélő nem tudatosan használja, akkor ezen eszközök használata nem tekinthető manipulációs stratégiának, de ez a nyelvi formák által kiváltott hatás tényén nem változtat. Nemesi (2011: 182) szintén azt a megállapítást teszi, hogy a nyelvi befolyásolás a tudatosság bármely fokát képezheti, nem szükséges hozzá a beszélő befolyásoló szándéka. Tátrai (2011: 206) magát a megnyilatkozást figyelemirányítási tevékenységnek tekinti, amellyel a beszélő a maga kontextusfüggő perspektívájából reprezentálódó folyamatos közlésével befolyásolja a másik résztvevő mentális irányultságát, így figyelmét és megértését. Semin (1999: 273–274) pedig a nyelvet tekinti szerkezetadó eszköznek, amely által a beszélő a valóságnak, vagy a gondolatainak egyes aspektusait stratégiai módon adja elő a kommunikációban azért, hogy alakítsa vagy befolyásolja az üzenet vevőjének társas megismerő folyamatait. Ezen gondolatmenetből a következő megállítások vonhatók le:

1. A szóbeli befolyásolás nem feltétlenül szándékos és tudatos cselekedet.
2. A nyelvi befolyásolás a megnyilatkozások természetes és általános velejárója, mivel maga a megnyilatkozás egy figyelemirányítási aktus, amely hatással van a hallgató mentális állapotaira.
3. Minden egyes megnyilatkozás, ezáltal minden kérdés a rá adott válasszal együtt az ismereti állapot megváltozásával jár.⁴⁵

A fenti gondolatmenet alapján szükségesnek ítéltam az Árvay (2003: 11) által a szóbeli befolyásolásra adott definícióját oly módon módosítani, hogy az ne feltételezze a beszélő szándékosságát: A szóbeli nyelvhasználat által megvalósuló befolyásolás során a beszélő megnyilatkozása a hallgatókban egy adott véleményt alakít ki, illetve a már meglévő ismereteiket, véleményüket, attitűdjüket erősíti vagy változtatja meg. Az értekezésben ezért a szóbeli befolyásolást úgy tekintem, hogy az a tudatosság bármely fokán állhat, és a kihallgatások vizsgálatában a Bevezetésben is meghatározott két feltételezésemből indulok

⁴⁵ A pragmatikai szakirodalom mellett a formális szemantikai szakirodalom is ezt az álláspontot képviseli (l. pl. Lappin (2008), Farkas–Bruce (2010)).

ki:

(I) Hipotézis

A nyelvi elemek eredményezhetnek nem szándékolt befolyásolást is.

(II) Hipotézis

A bírók a befolyásolás minimalizálására törekednek, ami bizonyos nyelvi elemek használatában tetten érhető.

Az első hipotézist, mely szerint a nyelvi elemek eredményezhetnek nem szándékolt befolyásolást, az adaptációs elméletben meghatározott szóbeli befolyásolás fogalmából következik. Ezzel a megállapítással összhangban áll Vinnai (2017: 184) rendőrségi kihallgatásokkal kapcsolatos megfigyelése is. Meglátása szerint a kihallgató tiszt sok esetben úgy teszi fel a kérdését, hogy az magában foglalja a választ, és a gyanúsított csak igennel vagy nemmel tud rájuk felelni. Azonban sokszor inkább az érezhető, hogy nem „szándékos és rossz indulatú befolyásolás zajlik,” hanem ezek a kérdésfeltevések megkönnyítik és felgyorsítják a jegyzőkönyvezés folyamatát. A (II) hipotézis azonban további magyarázatra szorul. Ahogyan arra a Kúria Joggyakorlat-elemző csoportja is rávilágít: „a bírónak a büntetőeljárással nem célja, hanem dolga van.”⁴⁶ A bírót nem személyes céljai vezérlik a kihallgatásokban, hanem az az intézményes feladata, hogy a tanúkat és vádlottakat elfogulatlanul kihallgassa, ami hozzásegíti a bíróságot az objektív igazság megállapításához. Amikor a bíró kérdést tesz fel a kihallgatottnak, akkor olyan társas cselekvést végez, amelyben nem valamilyen saját szándékától vezérelten szólal meg, hanem intézményes feladata van: egyrészt a vádban foglaltak helyességének ellenőrzése, új információk szerzése, és a lehetséges alternatívák kizárása. Ebből adódóan azt feltételezem, hogy a bírók tudatosan törekednek olyan stratégiák alkalmazására a kihallgatások során, amelyekkel a nyelvi elemek által előidézett befolyásoló hatás csökkenthető. Azt azonban érdemes megjegyezni, hogy az ügyésznek egyaránt figyelembe kell ugyan venni a vádlottat mentő és enyhítő körülményeket is, de nem kell az objektivitásra törekednie, tehát az természetes, hogy az általa ismert bizonyítékok alapján hisz a vád igazságában (Bócz 2008). A védő pedig az eljárásnak kifejezetten szubjektív résztvevője, feladata a büntetőeljárás rendszerének

⁴⁶ A Kúria Büntető Kollégiumának Joggyakorlat-elemző csoportja által kiadott 2013.EI.II.E.1/4., *A vád törvényességének vizsgálata* c. összefoglaló véleményének 6. oldalán olvasható.

logikájából adódóan az, hogy megkérdőjelezze a bizonyítás meggyőző erejét, szabályszerűségét. Az ügyvédnek arra kell rámutatnia, hogy az ügyésznek nem sikerült a vádat bizonyítani. A védőnek nem elfogulatlanságra kell törekednie, hanem mindent meg kell tennie annak érdekében, hogy az ügyfelére nézve a lehető legkedvezőbb ítélet szülessen. Tehát az ügyvédnek nyíltan az a célja, hogy a bíróság véleményét alakítsa, a vádban szereplő tények valóságtartalmát megkérdőjelezze.⁴⁷ Ezért, ha az ügyvéd kérdést intéz a tanúhoz vagy a vádlotthoz, a bíróság számíthat rá, hogy ezt azért teszi, hogy az addigi ismereteiket, már kialakulóban lévő véleményüket megváltoztassa vagy megerősítse a vádlott számára kedvező irányba. Az ügyvéd vonatkozásában tehát lehet számítani szándékos befolyásolásra, amivel az a célja, hogy a bíróságot meggyőzze a védencének kedvező álláspontról. Az eddigiek szemléltetését két példa összehasonlításán keresztül mutatom be. A (2)-es példában a tanú a bíró általi kihallgatás során azt állította, nem tudja mi történt a céggel, csupán az első kihallgatása alkalmával értesült arról, hogy eladták azt. Amikor a bíró befejezi a tanú kihallgatását, elsőként az ügyészt kérdezi meg arról, hogy van-e kérdése a tanúhoz, majd az ügyész nemleges válaszát követően az ügyvédekhez fordul. Az egyik ügyvéd a következőket intézi a tanúhoz.⁴⁸

(2) Ü: Visszamennék a vallomására, a tizenegyedik oldal. Itt azt tetszett a mostani vallomásában nyilatkozni, hogy nem tudja, hogy mi történt az X Kft-vel. Vallomás tizenegyedik oldal első bekezdés második mondata, tudomásom szerint eladásra került ez a cég, így a mi (0.5) sikerdíjunk (0.5) elmaradt. (2.0) Melyik az igaz.

T: Hát amikor ezt a vallomást tettem, emlékeztem rá.

Ü: Akkor azt tartja fent?

T: Igen.

A példában az ügyvéd elsőként rámutat a tanú két vallomása közötti ellentmondásra, majd pedig az iránt érdeklődik, hogy a tanú két ellentmondó állítása közül melyik az igaz. Ezzel ugyan az ellentmondás feloldásának magyarázatát kéri a tanútól, azonban a *Melyik az igaz*. megnyilatkozással egyúttal azt a sugallt jelentést is közli az ügyvéd, hogy a tanú valamelyik vallomásában nem mondott igazat. Ez alkalmas arra, hogy a bíróság azt a következtetést vonja le, hogy a tanú hazudott, és gyengítse szavahihetőségét. A sugallt jelentés ('a tanú

⁴⁷ A Kúria Büntető Kollégiumának Joggyakorlat-elemző csoportja által kiadott 2013.E1.II.E.1/4., *A vád törvényességének vizsgálata* c. összefoglaló véleményének 18. oldalán található gondolat alapján.

⁴⁸ A kihallgatási részletekben Ü az ügyvédet, B a bírót, Üsz az ügyészt, T a tanút, Sz a szakértőt jelöli.

hazudik') előhívását segíti a szavak közötti rövid szünetek tartása, a hangsúlyozás, és a kevésbé barátságos hangszín is.

A bírói kérdésfeltevésekben a korpuszban összesen egy alkalommal fordult elő az, hogy a bíró arra kérdezett rá, melyik vallomása igaz a tanúnak.⁴⁹ Ez természetesen nem azt jelenti, hogy nem volt olyan ellentmondás, amit ne kellett volna feloldaniuk a bíróknak, hanem azt, hogy olyan stratégiák alkalmazására törekednek, amiből nem lehet arra következtetni, hogy a tanú hazudik. Ez arra vezethető vissza, hogy a bíróknak az objektivitásra kell törekedniük, és nem szerencsés, ha kifejezésre juttatják, mit gondolnak a tanúk vallomásának igazságtartalmáról. Erre Bócz (2008) is felhívja a figyelmet, hogy nem helyes, ha a bíró értékítéletet fejez ki a kihallgatás során. A (3)-as példában azt az egy esetet mutatom be, amikor a bíró arra kérdez rá, hogy a tanú két vallomása közül melyik az igaz. A bíró a tanú kihallgatását követően elsőként ismerteti a tanú nyomozás során tett vallomását, majd ezt követően tér ki az ellentmondás feloldására.

(3) B: „Márk pedig elővett, ha jól láttam, a jobb első zsebéből, dehogy ez a nadrágja vagy a kabátja zsebe volt nem tudom, szóval elővett a jobb kezével egy kést, amit előtte két hónappal vásárolt ()”

() Na most itt ugye késről van szó. A tárgyaláson megkérdeztem önt, (2.0) hogy mi ez a kés. Mondta, hogy hát nagyjából két hónappal korábban vette a Papp Márk azért, mert hogy kell a munkájához, ehhez ahhoz.

T: Igen. (0.5)

B: De itt a nyomozás során azért nem ezt mondta.

T: Igen. (0.5)

B: Hanem azt mondta, hogy önvédelemből vette magának azt a kést, mert hogy a Kiss Alajos őt fenyegeti. *Na most akkor melyik az igaz, tehát*

T: Hát valami félreértés lehetett.

B: Mármost melyik?

T: () nem azért vette.

B: Tehát nem önvédelemből =

T: Nem.

B: = vette ezt a kést, tehát ez valami félreértés ()

⁴⁹ Emellett a korpuszban egyszer szerepel a *Melyik vallomása a helyes?* változat. Ez a megnyilatkozás azonban azt feltételezi, hogy a tanú valamelyik vallomása nem helyes, de nem feltétlenül azért, mert szándékosan nem mondott igazat, hanem tévedésből is lehet, például mert rosszul tudta, vagy már nem emlékszik rá.

A bíró elsőként rávilágít a tanú vallomásai közötti ellentmondásra, majd várja, hogy a tanú reagáljon rá valamit. A tanú azonban nem magyarázza meg, hogy miként oldható fel a két vallomás közötti ellentmondás, ezért a bíró rákérdez arra, hogy melyik az igaz. A tanú az egész kihallgatás során együttműködő volt, a döntést pedig a bíróság fogja meghozni, így a bírónak az ügyvéddel ellentétben nincs olyan célja (pl. a döntéshozók véleményének alakítása vagy az együttműködésre való rávétel), ami megalapozná az érdekeltségét a tanú befolyásolására. A bírónak a (3)-as példában az egyetlen célja az lehet, hogy megszerezze a tanútól azt a specifikus információt, ami az ellentmondás feloldásához szükséges, azonban a korpusz alapján ezt a célját ebben az egyetlen esetben éppen azzal a nyelvi választással tette, mint amit a (2) alatt az ügyvéd alkalmazott. Ennél fogva az a következtetés, hogy a tanú valamelyik alkalommal nem mondott igazat, ugyanúgy levonható, azonban az egyértelműen látszik, hogy a (3)-ban nincs szó szándékos befolyásolásról, és (4.4.) fejezetben azt is meg fogom mutatni, hogy jellemzően milyen más stratégiát alkalmaznak a bírák az ellentmondás feloldására, ami nem tartalmaz értéktételeket.

A továbbiakban azonban az elméleti keret lezárásaként szükséges még azt is meghatározni, hogy a beszélt nyelvi korpuszban szereplő kérdés-válasz párok milyen egységekre tagolódnak, és ezáltal miként elemezhetők, hiszen ahogyan azt már a (2)–(3) példák is tükrözik, a kihallgatásokban sem érvényesül az, hogy pontosan egy kérdésre pontosan egy kijelentés hangzik el válaszként.

2.5. A kérdés-válasz párszekvencia fogalma a konverzációelemzésben

Schegloff és Sacks (1973) alapján, a társalgás szerkezetében a kérdést fordulónak tekintjük. A forduló a társalgás legkisebb egysége, az a megnyilatkozás, amit egy beszélő addig mond, amíg át nem adja a szót. Egy forduló azonban nem csak egy kérdő mondatot tartalmazhat. A két fogalom különbözőségéből ered az, hogy nem lehet egy kérdést pontosan egy fordulónak megfeleltetni. Míg a forduló terjedelmet meghatározó szerkezeti egység, addig a kérdés jelentéssel bíró, funkcionális egység. A feltett kérdésre azonnal elvárttá válik a válasz, amely egy másik beszélő fordulója.⁵⁰ Ez a két forduló szorosan összetartozó egységet alkot, együttesen párszekvenciát képeznek. A párszekvencia fordulói a következő állításokkal jellemezhetők: (1) általában szomszédosak (2) különböző beszélők produkciói

⁵⁰ Ha nem érkezik válasz, az egyfajta negatív válaszként értékelhető. A kérdésfeltevések során csak kivételes esetben igaz az, hogy a kérdező nem vár verbális választ, megelégszik a mentális válaszával. Erre példa a retorikai kérdés (Illie 2015).

(3) rendezettek: a kérdés az első, a válasz a második párrész (4) tipizáltak oly módon, hogy egy bizonyos első párrész egy bizonyos második párrészt követel meg (Schegloff–Sacks 1973).

A bírósági diskurzusok intézményesített jellegéből adódóan a felsorolt jellemvonások a kihallgatásokban még kötöttebben érvényesülnek, és hatással vannak a megnyilatkozások interpretációjára (Beach 1985, Komter 2013). Ebből adódóan, ahogyan az a kihallgatási részletekből is kitűnik, a kihallgatás során akkor is elvárt a verbális válaszreakció a kihallgatottól, ha a kihallgató nem kérdés formájában nyilatkozik meg.

Az értekezésben az egy fordulóban szereplő kérdéseket külön-külön is megvizsgálom a részletes elemzés érdekében, azonban az elemzés során attól sem lehet eltekinteni, hogy ezek a kérdések együttesen, egy fordulót alkotva milyen hatást gyakorolnak a válaszadásra, hiszen a válasz az első forduló végét követően válik relevánssá, így az egész forduló hatással van a válaszra.

A továbbiakban azt mutatom be, hogy a kérdésekben milyen befolyásolási lehetőségek jelennek, és hogy ehhez kapcsolódóan milyen befolyásolás csökkentése érdekében alkalmazott bírói stratégiák figyelhetők meg a korpuszban. Ehhez azt szükséges megvizsgálni, hogy a kérdések miként strukturálják a válaszadást, és milyen következtetések vonhatók le általuk (Hale 2004, Semin 2008). Ebből adódóan a kérdéseket azok kontextusában, a rájuk adott válasszal együtt szükséges elemezni (Dunstan 1980, Harris 1984, Bülow-Møller 1992, Hale 2004). Mivel a nyelvhasználati stratégiák a nyelvi struktúra minden szintjére kihatással lehetnek, ezért adott szituációban bármilyen nyelvi jelenség befolyásolásra alkalmas lehet. A nyelvi befolyásolás kutatása során azonban kiemelkedően fontos a kérdések strukturális és grammatikai tulajdonságainak a vizsgálata, mivel a strukturális és grammatikai tudás implicit. Az implicit információközvetítés pedig különösen alkalmas a befolyásolásra, mert a megnyilatkozás létrehozásakor kevésbé lehet tudatosan hozzáférni, mint az explicit propozicionális tartalomhoz, amelyről úgymond lehet beszélni (Semin 2008). A nyelvi inger feldolgozása az automatikus dekódolási szakaszban történik, így küszöb alatti befolyásolásra alkalmas (Árvay 2003: 19). A továbbiakban ezért elsőként azt vizsgálom meg, hogy a kérdések szerkezetük alapján milyen megszorításokat tesznek a válaszra nézve.

3. A kérdésekben rejlő befolyásolási lehetőségek, és a befolyásolás csökkentése érdekében alkalmazott bírói stratégiák

3.1. A kérdések szerkezete

Ebben a fejezetben elsőként azt mutatom be, hogy a standard kérdések szerkezete egyértelműen kifejezésre juttatja azt, hogy a kérdezőnek mennyi (valós vagy vélt) tudása van a válasszal kapcsolatban, és ezzel párhuzamosan annál kevesebb információt vár a beszédpartnerétől, minél nagyobb a kérdező tudása. Ezt követően két olyan jelenségre térek ki, amelyek azt mutatják meg, hogy a kérdések által kifejezett proposíciós tartalomban miként ragadható meg a kérdező által kifejezett tudás. Ennek keretében annak a szerepére világítok rá, hogy a kérdésben ki van-e fejezve a beszélő azon tudása, hogy kit tekint az esemény beindítójának (3.2.), majd a kérdésekben rejlő előfeltevéseket elemzem. Az előfeltevésekben a kérdező úgy fejezi ki a tudását, hogy azt adottnak véli, ezáltal a válaszolónak ezt az információt nincs lehetősége tagadni, minden kérdésre adott közvetlen válasszal ugyanis szükségszerűen elfogadja ezt a beszélői tudást (3.3.). A fejezet utolsó részében pedig azt vizsgálom, hogy a kérdések milyen módokon fejezhetik ki a beszélő preferenciáját a válasz tartalmának vagy formájának vonatkozásában (3.4.). A kérdésfeltevések során megvalósuló befolyásolási lehetőségekkel párhuzamosan minden alfejezetben arra is rámutatok, hogy a bírók milyen szándékosan alkalmazott stratégiák révén törekednek a bemutatott befolyásolási lehetőség kerülésére.

Formai szempontok alapján a standard kérdések négyfélék lehetnek, így megkülönböztetjük egymástól az eldöntendő, a választó, a kiegészítendő és a nyitott kérdéseket (Kiefer 1983a). Annak megválaszolására, hogy ezek a kérdések milyen megszorításokat tesznek a válaszalmazra, a kérdések szemantikai csoportosítását szükséges megvizsgálni. A szakirodalomban jelenleg vezető nézet szerint a kérdő mondatok szemantikája a rájuk adható (teljes mondatos) válaszok alapján adható meg, azaz a kérdések egy proposícióhalmazt denotálnak, a halmaz elemei pedig a kérdésekre adható kongruens válaszok jelentéstartalmának feleltethetők meg (Hamblin 1973, Groenendijk–Stokhof 1997, Maleczki 2007, Gyuris 2016). Ezek alapján az egyes kérdések válaszalmazai a következő módon adhatók meg.

1. Eldöntendő kérdések (Pl. *Papp Márkkal találkozott az Akácfa presszóban?*)

Az eldöntendő kérdések válaszalmazása kételemű, s mindkét elem egy kijelentés, ahol az egyik tagadása a másiknak ($p, \sim p$).

2. Választó kérdések (Pl. *Papp Márkkal vagy Kiss Leventével találkozott az Akácfa presszóban?*)

A választó kérdések oly módon térnek el az eldöntendő kérdésektől, hogy az egyik kijelentés állítása nem zárja ki a másik lehetőségét, tehát p és q lehet egyidejűleg igaz.

A választó kérdések jellemző tulajdonsága a *vagy* kötőszó jelenléte, amely nem egyenlő a logikai diszjunkcióval, hanem azt jelenti, hogy választhatunk az opciókból. A választó és eldöntendő kérdések bizonyos esetekben visszavezethetők ugyanarra a szintaktikai struktúrára.

3. Kiegészítendő kérdések (Pl. *Kivel találkozott az Akácfa presszóban?*)

A kiegészítendő kérdések válaszalmazása potenciálisan végtelen, azonban általában az adott beszédhelyzetekben pragmatikai tényezők meghatározzák a lehetséges válaszok számát. A kérdőszó, vagy a mögötte álló főnév grammatikai megszorításokat tesz a válaszalmazásra.⁵¹

4. Nyitott kérdések (Pl. *Mi történt?*)

A nyitott kérdések válaszalmazása a kiegészítendő kérdésével megegyezően szintén potenciálisan végtelen olyan módon, hogy pragmatikai tényezők általában az adott beszédhelyzetben meghatározzák a válaszok számát. A köztük lévő jelentős különbség abban rejlik, hogy a nyitott kérdések válaszalmazása grammatikailag teljesen meghatározatlan.

⁵¹ Ebben a példában a *kivel* kérdőszó szemantikai szűkítést tesz, mivel főnévi csoportra kérdez, de vannak olyan kérdőszók is (pl. *melyik, milyen*), amelyek csak a válasz szintaktikai kategóriáját határozzák meg, a szemantikait pedig a mögötte álló főnév. Ezért ezeket a kényszereket együttesen grammatikai kényszereknek nevezem Kiefer (1983a: 221) alapján.

A beszédpartner minden kérdéssel felhatalmazást kap arra, hogy megadja a hiányzó információkat, amelyeket a kérdések által kér a beszélő. Minél kevesebb grammatikai kényszert tesz a kérdező a válaszra nézve, annál több információt vár el a hallgatótól, mivel kevesebb grammatikai megszorítás kevesebb beszélői tudást feltételez a válasszal kapcsolatban. Ezzel párhuzamosan pedig, minél több kényszert fejez ki a beszélő kérdésében, annál kevesebb információt vár el a hallgatótól. Ez az ún. hallgató és a beszélő között fennálló „tudásbeli lejtő” (Heritage–Raymond 2012). Ez alapján az eldöntendő kérdések fejezik ki leginkább a kérdező tudását, hiszen ezek a kérdések pontosan kétfelé osztják a lehetséges világok halmazát: az egyikben a kihallgatott Papp Márkkal találkozott az Akácfa presszóban, a másik világhalmazban pedig nem Papp Márkkal találkozott. Az eldöntendő kérdésekre adható válaszok az összetevőik alapján igazságfeltételeken megkülönböztethető állítások (Maleczki 2007: 132), ezért az eldöntendő kérdések feltevésével a kérdező azt várja, hogy a beszédpartnere ítéletet mondjon a megkérdezett proposíció igazságáról (Saddock–Zwicky 1985). A választó kérdések úgy particionálják a lehetséges világok halmazát, hogy a válaszolónak két vagy több megadott alternatíva közül van lehetősége választani. A példa alapján a kérdező azt fejezi ki a kérdésével, hogy tudja, hogy a megkérdezett találkozott valakivel az Akácfa presszóban, és vagy Papp Márk vagy pedig Kiss Levente volt az, akivel találkozott. Azt kéri a hallgatótól, hogy válasszon a felajánlott proposíciók közül. A kiegészítendő kérdések válaszhalmozának elemei abban térnek el egymástól, hogy a mondat melyik összetevőjére kérdez rá a beszélő. A fent megadott példa alapján (*Kivel találkozott az Akácfa presszóban?*) a kérdező azt fejezi ki a kérdés által, tudja, hogy a beszédpartnere találkozott valakivel a presszóban, de arról nincs tudomása, hogy kivel, ezért ennek az információnak a megadását várja a válaszból. Ha azonban úgy hangzana el a kérdés, hogy *Mit csináltak Papp Márkkal az Akácfa presszóban?*, akkor ezzel a megfogalmazással a kérdező azt fejezi ki, hogy arról van tudomása, kivel találkozott az illető, arról viszont nincs, hogy mit csináltak a presszóban (beszélgettek, veszekedtek, verekedtek, táncoltak stb.). A nyitott kérdések pedig nem előfeltételeznek semmit, nem adnak meg partíciót a lehetséges világokon, így semmilyen korlátozást nem tesznek a lehetséges világok halmazán. Pragmatikai tényezők azonban jellemzően meghatározzák azt, hogy a *Mi történt?* kérdésre milyen válasz adható. Ha a *Mi történt?* kérdést például a kihallgatás során teszik fel a tanúnak, akkor a kérdező annak az elmondását várja, hogy mi az, amit tud a kihallgatott a vád tárgyává tett cselekményről, és nem arról kér beszámolót, hogy mi történt vele aznap reggel. Ezek a kérdések tehát megszabják azt, hogy pontosan milyen választ várnak, és minél több

tudását fejezi ki a kérdező a kérdés megfogalmazása által, annál kevesebb információt vár el a beszédpartnerétől. Ezért a kérdések formai jellemzőik alapján skálába rendezhetők aszerint, hogy milyen mértékű megszorítást tesznek a kérdésekre adható válaszokra nézve. A négy típus közül a nyitott kérdések a legkevésbé, az eldöntendő kérdések pedig a leginkább meghatározzák a kérdésre adható válaszlehetőséget (Bogoch–Danet 1980, Bülow-Møller 1992, Groenendijk–Stokhof 1997, Maleczki 2007, Levinson 2012, Varga 2015, Liao 2017):

1. ábra
A beszélő által kifejezett tudás mértéke a standard kérdő mondat típusok szerkezte alapján

A kérdések szerkezte tehát tükrözi azt, hogy a kérdező mennyi információval rendelkezik a válasza nézve, vagy legalábbis azt, hogy mit gondol a beszélő arról, mennyit tud a válaszáról. Ugyanakkor azt fontos hangsúlyozni, hogy akár egy nyitott kérdés is lehet befolyásolásra alkalmas azáltal, hogy a hallgatóság az adott kontextusban milyen következtetéseket von le általa. Illie (2015: 2–3) ennek szemléltetésére a következő példát hozza. A *Miért?* nyitott kérdéssel is lehet „pusztító hatást” elérni egy adott beszédhelyzetben. Abban az elképzelt szituációban például, amikor egy tanúnak teszik fel ezt a kérdést a kihallgatása közben, de a tanú nem tud válaszolni a kérdésre anélkül, hogy magát bűncselekmény elkövetésével vádolná. Ebben az esetben joga van ugyan megtagadni a válaszadást, de ez nem jelenti azt, hogy a hallgatóság nem von le következtetéseket arra vonatkozóan, hogy miért nem válaszol. A (4) alatti ügyészi kérdésfeltevésben bemutatok egy Illie képzelte példájához hasonló esetet, kiegészítendő kérdés által megvalósulva.

- (4) Üsz: Azt tetszett mondani, hogy az ön véleménye szerint ezekkel a bérleti szerződésekkel csúnyán átverték a Deák urat. Mi ennek az átverésnek a lényege?
T: A saját eszközeivel, visszavásárlási múlttal, hatalmas bérleti díjakat számoltak fel a számára.
(Itt még néhány kérdés elhangzik a könyvelésről.)

Üsz: () Ha azt mondom önnek, hogy () ötven millió forintos eszközállományt értékesített a Deák úr akkor az reális, vagy irreális, vagy vagy ()?

T: Bocsásson meg, azt kérdezi, hogy ez az eszközérték megfelelt-e a valóságnak?

Üsz: Azt kérdeztem, hogy ennyi értékben értékesíthetett-e? ()

T: Akkor így értem. Azok az eszközök képviseltek ekkora értéket, hogyha így értette.

Üsz: Mi az így értés?

T: (6.0) Ö én úgy értettem a kérdést, hogy képviseltek-e ekkora értéket ezek az eszközök.

Üsz: Igen. **Akkor mi az átverés?** Azt nem értem.

T: Én továbbra is úgy gondolom, hogy őt átverték ezzel a szerződéssel, én ezt valószínűleg nem tudom most megindokolni.

B: Nyilván senkit nem akar bűncselekmény elkövetésével vádolni, és azért =

Üsz: a véleménye az más () ez a véleménye lenne.

B: Én ezt érzem a tanún, hogy nyilván könyvelőként volt már hasonló szituációban és nyilvánvalóan (1.0) óvatosan fogalmaz.

Az ügyész az *Akkor mi az átverés?* kérdéssel kéri a tanútól, hogy fejtse ki azt, miért gondolja, hogy Deák urat átverték. A tanú azonban nem ad magyarázatot, viszont továbbra is fönntartja azt az álláspontját, hogy szerinte Deák urat átverték. A bíró az ügyész által feltett kérdés és a tanú válasza alapján, valamint az ügyről való háttérismerete mentén levonja azt a következtetést,⁵² hogy a tanú nem azért nem ad magyarázatot, mert nem tudja megindokolni az álláspontját, hanem azért, mert azzal a Deák úrral szerződő felet bűncselekmény elkövetésével vádolná. Ráadásul, miközben a bíró explicitté teszi a következtetését, a tanúra néz, aki nem reagál a bíró által mondottakra semmit (tehát nem erősíti meg a bíró következtetését, de nem is tagadja azt). Azt fontos kiemelni, hogy az ügyész szándékától függetlenül, a kérdés a ráadott válasszal együtt olyan következtetés levonását eredményezte a bíró számára, hogy a Deák úrral szerződő fél a tanú tudása és véleménye alapján bűncselekményt követett el. A bíró saját maga által levont következtetése pedig ugyanúgy alkalmas az üggyel kapcsolatos meggyőződésének alakítására, mintha a tanú explicit választ adott volna az ügyész kérdésére.⁵³ Érdekes továbbá azt is megfigyelni a példában, ahogyan a

⁵² Az értekezésben a következtetés fogalmát Bülöw-Møllerhez (1992) hasonlóan tágan értelmezem, ami egyaránt magában foglalja a logikai abdukció és az implikátúra fogalmát.

⁵³ A következtetés még hatásosabb is lehet az explicit válasznál, mert a következtetések implicitek, így tudat alatt hatnak (Árvay 2003: 18). Ugyanakkor amit a tanú nem mond ki expliciten, az értelemszerűen a jegyzőkönyvbe sem tud bekerülni.

tanú következetesen kikerüli arra a válaszadást, hogy *értékesített/értékesíthetett-e* Deák úr ötven millió forint értékben eszközállományt. A tanú csak arra válaszol, hogy az eszközállomány képviselt ekkora értéket, arra viszont nem, hogy valóban értékesítette is azt Deák úr. Az ügyész elsőként arra kérdez rá, hogy reális-e az, hogy Deák úr értékesített ötven millió forint értékben eszközállományt. A tanú ahelyett, hogy közvetlenül válaszolna a kérdésre, rákérdez arra, hogy azt érti-e ezalatt az ügyész, hogy képviselt-e ekkora értéket az eszközállomány, mire az ügyész azt válaszolja, hogy ő azt kérdezte, hogy értékesíthetett-e. Ezt a kérdést a tanú úgy értelmezi, hogy meg lett volna-e a lehetősége Deák úrnak az ilyen értékben való értékesítésre, amire meg is adja a választ, hogy a lehetőség meg volt, mert *azok az eszközök képviseltek ekkora értéket*, majd hozzá teszi még, hogy *ha így értette*. Itt megfigyelhető a tanú szándékos törekvése a közvetlen válasz kikerülésére, mivel az ügyész kérdésének többféle interpretációja közül azt tárja fel expliciten, amelyikben nem kell arra közvetlenül válaszolnia, hogy véleménye szerint nem került sor valós adás-vételre.

A kérdések tehát kifejezik a kérdező és válaszoló közötti tudásbeli különbséget. A kérdés szerkezetétől függően a kérdező különböző módokon kifejezheti a tudását, és minél inkább kifejezi, annál inkább megszorítja a lehetséges válaszok körét. Ugyanakkor a kérdések az adott kontextusban az általuk kiváltott következtetések révén is alkalmasak a befolyásolásra. Ezt a kérdéskört az információkérő kérdések vonatkozásában részletesebben fogom vizsgálni a (4.2.) fejezetben. A következőkben azonban áttérek a kérdésfeltevésekben szereplő ige szerepére.

3.2. Az ágens kihagyásának szerepe

Az okozás nyelvi manipulációjának vizsgálatában jellemzően arra irányult a figyelem a korábbi munkákban, hogy az eseményekben résztvevő két személy közül ki a nyelvi eszközök által implikált esemény beindítója (Semin–De Poot 1997, Semin 2008). A bírósági kihallgatások során elhangzó kérdésfeltevésekben azonban én annak a kérdezési stratégiának a jelentőségét figyeltem meg, hogy a bírók a cselekmények feltárására irányuló első kérdésükben megpróbálják elkerülni az aktív ágenst⁵⁴ feltételező igét. A következőkben elsőként egy korábbi kutatásomban megfigyelt példán keresztül mutatom be az ágens kihagyásának kulcsfontosságú szerepét (Varga 2015: 92). Az (5)-ös példában a bíró a szakértőhöz intézi kérdéseit.

⁵⁴ Az ágens „annak a szereplőnek a jelentésbeli szerepe, aki szándékosan cselekedve okozza az eseményt.” Az esemény az „eseményszerkezeteknek az a fajtája, amelynek egy kitüntetett pontjában valamilyen változás megy végbe” (Kálmán–Trón 2007: 156, 159).

- (5) B: Tehát ha jól értem, a sértett balra történő mozgását megelőzően 0.3 másodperccel **indul el az autó kormány(,)nyában a a tehát a kormányzásának a változása.**

Sz: Igen.

B: **Ezt megelőzően van** nyilván a vezetőnek a vádlottnak a szándék kialakulása.

Sz: >Igen< a kormányzás.

B: A kormányzás szándékának a kialakulása. <Most> (.) <ez azt> (.) jelenti, nem akarom megmondani, csak kérdezem, hogy ez most (0.5) reakcióidőn belül vagy kívül van? Tehát ő <hogyan> >hogyan< lehet, hogyan lehet egy átlagos emberi reakciót tekintve, le lehet ezt kö követni, tehát ha valaki szándékosan el akarja ütni a balra mozduló sértettet, le tudja követni 0.3 másodpercen belül, hogy az elmozdul balra?

Sz: Nem. Tehát ez azt jelenti, hogy hamarabb elhatározta a gázadást és a jobbra kormányzást, mint ahogy a sértettnak, mondjuk azt, hogy a saját elhárítási manővere láthatóan és észlelhetően kialakult. Tehát még amikor a sértett elkezdett futni az autó irányába, akkor már az autó vezetőjében (0.5) az a fajta cselekménysor tudatilag kialakult, hogy gázadás és jobbra kormányzás.

A bíró elsőként a kormányban bekövetkező állapotváltozásról beszél, az *elindul* ige által. Arról, hogy ki, milyen szándékkal indította el az eseményeket még nem ejt szót. Ez az igeválasztás lehetőséget ad arra, hogy a megtörtént esemény cselekvőjének (ágensének) akarata és szándékossága csak az első kérdés megválaszolása után kerüljön megemlítésre. Az elválasztás nehézségét, és a befolyásolás elkerülésére irányuló szándékos törekvést a megfogalmazás nehézsége is mutatja, amelyet az esemény leírására tett opciók, és a köztük lévő hezitáció is jelez. A kihallgatás részletének harmadik fordulójában kerül csak először szóba az elkövető szándékossága. Az ötödik fordulóban szereplő bírói kérdésfeltevés világít rá a szétválasztás fontosságára: a gázolás megtörtént a kormánymozdulat által, és a rendkívül rövid eseményidő miatt tisztázni szükséges azt a kérdést is, hogy a reakcióidő alapján a vezető szándékosan üthette-e el a sértettet. A kérdés ilyen részletességű felbontása egyértelműen a tények minél pontosabb megállapítására irányul, és lehetővé teszi annak az alternatívának a kizárását, hogy maga a gázolás szándékosan történt, ami kulcsfontosságú. A bíró kikerüli az ágenst feltételező ige használatát (pl. elfordítja), ezért ez a stratégia egyértelműen az igeiben rejlő befolyásoló hatás elkerülésére irányul.

Az ágenst implikáló igék kerülése azonban nem csak a szándékosság kérdéskörében lényeges. Ezek az igék a cselekmények szereplői közül egy személyre irányítják a hallgató figyelmét. Az események pontos modellezéséhez azonban elengedhetetlen az, hogy a kérdés megadja annak a lehetőségét, hogy a tanú esetlegesen olyan információt is közöljön a vallomásában, ami a többi résztvevőhöz kapcsolódik. A (6)-os példában az látható, hogy a bíró miként törekszik annak elkerülésére, hogy egy esemény több résztvevője közül kizárólag egy aktív szereplőre irányuljon a tanú figyelme.

- (6) [Háttértudás: A bíró a tanú korábban tett vallomásából úgy tudja, hogy a presszóban Kiss Alajos kötekedett, beszólogatott Papp Péternek. Ugyanakkor a bizonyítás során kiemelkedő fontosságú volt annak a megállapítása, hogy a két férfi kölcsönös viselkedése vezetett-e végül a késeléshez, vagy Kiss Alajos provokálta és támadta meg Papp Márkot.]

B: Volt-e bent **valamilyen probléma** a Kiss Alajos és Papp Márk között?

T: Nem. Szóváltás nem történt, de azért lehetett érezni, hogy van gond.

B: Tehát feszültséget lehetett érezni, de köztük nem volt szóváltás.

T: Nem.

B: Olyan viselkedés se volt, hogy a Kiss Alajos **kötekedett volna** a Papp Márkkal?
Beszólogatott volna neki,

T: Hát mivel nyitva volt a bejárati ajtó, én hallottam, hogy beszólogatott, hogy jajaj így úgy amúgy.

B: Hát de miket szólogatott be?

T: Hát csúnya szavakat mondott.

B: Na hát erre vagyok kíváncsi.

T: De nem úgy, hogy a Márk hallotta, hanem hogy én.

B: Tiszta sor, de ezt Kiss Alajos ezeket a csúnya szavakat kinek szánta?

T: Márknak.

B: Papp Márknak.

T: Igen.

B: Miket mondott a Papp Márk felé a Kiss Alajos ott a kocsmában?

T: Hát hogy csöves, (1.0) hajléktalan, hogy néz ki. Szóval így sértegette.

B: Sértegette.

T: Igen. (0.5) Igen.

B: Önt is szidalmazta?

T: Nem, engem nem.

B: Csak a Papp Márkot.

T: Igen.

B: Papp Márk hogyan reagálta le ezt, hogy szidják?

T: Hát szó szerint kiröhögte.

B: Kiröhögte, nem foglalkozott vele.

T: Nem.

B: **Volt más ezen kívül, hogy a Kiss Alajos beszólogatott a Papp Márknak ()?**

T: Nem.

A bíró a tanú korábbi vallomásából úgy tudja, hogy Kiss Alajos volt az, aki kötekedett a presszóban. Az egymás után következő kérdésekből látszik, hogy a bíró a két férfi között lezajlott konfliktusra kíváncsi, azonban elsőként általánosságban kérdez rá az eseményre a *volt-e bent valamilyen probléma* kifejezés által, lehetőséget adva ezáltal arra, hogy a tanú esetleg olyan információt is elmondjon a konfliktus kibontakozásáról, amiről korábban nem tett említést (pl. fenyegetés is történt-e, vagy Papp Márk is csinált-e valamit). Miután erre a kérdésre a tanú nemmel felel, csak utána kérdez rá a bíró konkrétan a Kiss Alajos általi kötekedésre, beszólogatásra. A tanú válaszaiból egyértelműen kitűnik, hogy ő már az idő elteltével nem is értékeli kötekedésnek Kiss Alajos viselkedését, amit azzal magyaráz, hogy Alajos a mondanivalóját úgy mondta, hogy azt ő hallja, nem pedig Márk. Az is látszik tehát, hogy annak elkerülése sem lehetséges, hogy a bíró ellenőrizze, amit a tanú a korábbi vallomásában mondott a kötekedésről. Ezt követően pedig még arra is rákérdez, hogy volt-e esetleg más említésre méltó cselekmény a presszóban a beszólogatáson kívül. Amennyiben tehát az első kérdésben konkrétan Alajos kötekedésére kérdezett volna rá a bíró, azzal azt implikálta volna, hogy Kiss Alajos volt az esemény beindítója, és egy cselekvőre (Kiss Alajosra) irányította volna a tanú figyelmét, míg Papp Márknak a történetekben betöltött esetleges szerepe háttérbe került volna. Ez a stratégia tehát rendkívül fontos annak érdekében, hogy a kihallgatás ne pusztán a korábban tett vallomás formális megismétlése legyen.

3.3. A kérdésekben rejlő előfeltevések

A kérdések mindig tartalmazzák a beszélők előfeltevéseit (Levinson 1983, Hayano 2012, Walton 2008).⁵⁵ Az előfeltevések olyan információk, amelyeket a beszélő adottnak tart. A megnyilatkozásokban implicit módon vannak jelen, felismerésük valamilyen nyelvi konvenció által történik (Stalnaker 1972, Kiefer 1983b, 2007, Verschueren 1999, Tátrai 2011). Azt fontos megjegyezni, hogy vannak „ártalmatlan” előfeltevések is, amelyek a szerzők szerint nem befolyásolnak, viszont a hamis vagy ellenséges előfeltevések kifejezetten alkalmasak a hallgatóság befolyásolásra, mivel a válaszadónak két lehetősége van a kérdés elhangzásakor (Levinson 1983: 321, Walton 2008: 38, Hayano 2012: 402):

1. Közvetlen választ ad az előfeltevést tartalmazó kérdésre, ezáltal elismeri annak igazságát.
Pl. A *Mikor hagyta abba a férje bántalmazását?* kérdésre a feleség bármilyen időpont megadásával (*Tavaly./Idén karácsonykor./Május elsején.*) elfogadja igaznak azt az előfeltevést, hogy volt olyan időszak, amikor bántalmazta a férjét.
2. Plusz interakciós energia befektetésével explicitté teszi a kérdésben rejlő előfeltevést, és cáfolja azt. Ebben az esetben azonban a történések olyan színben tüntetik fel a beszédpartnert, mint aki ki akarja kerülni az egyenes válaszadást, ezáltal képlékenyvé válik szavahihetősége, és kételkedést vált ki a hallgatóságból vallomásának igazságtartalma tekintetében. Pl. A *Mikor hagyta abba a férje bántalmazását?* kérdésre nem közvetlenül, egy konkrét időpont megadásával válaszol a feleség, hanem a következőket mondja: *Én soha, egyetlen ujjal sem értem a férjemhez, ezért ez hazugság, hogy fizikailag valaha is bántalmaztam volna őt!*

Az előfeltevések számos módon és különböző mértékben lehetnek jelen a kérdésekben. Az, hogy mely előfeltevések lehetnek alkalmasak a befolyásolásra, az mindig az adott beszédhelyzettől függ (Loftus–Palmer 1974, Semin–Fiedler 1996, Verschueren 1999, Walton 2008, Tátrai 2011). Az eldöntendő kérdések előfeltevése az, hogy a beszélő az eldöntendő kérdésre adható valamelyik választ igaznak tartja (Walton 2008). Például az

⁵⁵Az előfeltevés pragmatikai és szemantikai szempontból is megközelíthető. A pragmatikaelméletekben a **beszélőnek vannak előfeltevései**, mert a megnyilatkozásokban megjelenő előfeltevéseket, valamint az azokban szereplő kijelentéseket a beszélő tartja adottnak. A szemantikaelméletekben **az előfeltevés kijelentések közötti reláció**: „q akkor és csakis akkor előfeltevése p-nek, ha amennyiben p-t állítjuk, nem lehetséges, hogy q ne legyen igaz” (Kiefer 1983b: 42, 2007: 22). Ez nem logikai implikáció, mert q hamisságából nem következik p-re semmi, valamint nem is gyenge implikáció, mert q tagadásából nem következik p tagadása (Kiefer 2007: 22).

Abbahagyta már a dohányzást? kérdésre kétféle válasz adható. Egyrésztől vagy megerősíti valamilyen formában a válaszoló a kérdés által kifejezett proposíciót (*Igen*, vagy ezzel egyenértékű válasz mint pl. *Persze, már régen.*), vagy pedig tagadja (*Nem*, vagy ezzel egyenértékű válasz mint pl. *Tudom, hogy le kéne szokni, dehát tudod te is, hogy ez nem könnyű.*). Bármelyiket is választja azonban a beszédpartner, elfogadja azt az előfeltevést, hogy volt olyan időszak az életében, amikor dohányzott, és magát az előfeltevést nem tudja tagadni egyik közvetlen válasszal sem. Ha igaz az, hogy a megkérdezett dohányzott, és csak egy egyszerű érdeklődő kérdés, akkor az előfeltevés ártalmatlan. Ha azonban az illető egyetlen szál cigarettát sem szívott el egész életében, akkor az előfeltevés hamis. Ha behelyezzük a kérdést egy olyan beszédhelyzetbe, amikor valaki a testvérének teszi fel ezt a kérdést az édesanyjuk előtt, aki meglehetősen dohányzásellenes, akkor az előfeltevés ellenséges, rosszindulatú (Heritage 2003: 73, Hayano 2012: 401), és a kérdés a hallgató számára kényszerű információt tartalmaz (Walton 2008: 42). Nem nehéz ugyanis elképzelni azt, hogy az anyában kétségek merülnek fel a gyermeke dohányzási szokásaival kapcsolatban annak ellenére, hogy a testvér felszínre hozza az előfeltevés hamisságát, és megpróbálja tagadni azt egy olyan kijelentéssel, aminek az a lényege, hogy ő ugyan még soha egy szál cigit sem vett a kezébe. Ugyanakkor azt is érdemes megjegyezni, hogyha az illető valóban dohányzik/dohányzott, de az anya nem tud erről, a hatás ugyanaz annak ellenére, hogy az előfeltevés igaz.

A következőkben egy olyan kihallgatási részletet mutatok be, amelyben nincs ugyan hamis előfeltevés, mégis a bíró a kérdésben rejlő előfeltevés által tudja válaszadásra készíteni a tanút.

- (7) [Háttértudás: A kihallgatott szemtanúja volt annak, amint Béres Balázs többször megüti az utcán Bokor Beátát. Ugyanazon a napon egy későbbi időpontban azt is hallotta a tanú, amikor egy ismerősenek azt mondta Beáta, hogy *megölöm a Balázst*, és kést is látott Beátánál. A nyomozás során ezek mellett a tanú arról is beszámolt a kihallgató tisztnek, hogy Balázs és Beáta is italozó életmódot folytatnak.]

B: Volt olyan, hogy szeszes italt is fogyasztottak?

T: Ááá, nem. (Közben a tanú mosolyog).

B: Nem. Egyikük sem fogyasztott szeszes italt.

T: Nem.

B: Milyenek voltak, Bokor Beáta és Béres Balázs, hogy ismerte őket?

T: Mármit?

B: **Hátha ittak, akkor milyenek voltak?**

T: **Hát nekem soha nem ártottak.**

B: Önnek soha nem volt velük problémája.

T: Nem, nem.

B: Az, hogy nekik egymással volt-e problémájuk?

T: Azt nem tudom.

B: Azt nem tetszik tudni.

A tanú a bírósági kihallgatás során egyértelműen nem volt együttműködő, mert a legtöbb kérdésre azt válaszolta, hogy nem emlékszik, vagy nem tudja. Amikor a bíró rákérdez arra, hogy előfordult-e olyan, hogy Beáta és Balázs fogyasztott szeszes italt, akkor explicite azt a választ adja, hogy nem, ugyanakkor egyértelmű a megnyilatkozás sugallt jelentése (hogy jellemző volt rájuk az alkoholfogyasztás), mert mosolyogva, ironikusan feleli a tanú, hogy *Ááá, nem*. A bíró a *Nem. Egyikük sem fogyasztott szeszes italt* megnyilatkozással a tanú által mondottak szó szerinti jelentésére reagál, és csak ezt követően fogadja el a tanú megnyilatkozásának implicit jelentését, vagyis azt, hogy volt olyan, hogy Beáta és Balázs szeszes italt fogyasztottak, ráadásul ezt az interpretációt a tanú saját nyomozati vallomása is alátámasztja. Ezek alapján a bíró elsőként általánosságban kérdez rá egy kiegészítendő kérdés által, hogy milyen volt Beáta és Balázs. A kérdés azonban túl általános, a tanú pontosítást kér, és ekkor a bíró konkrétan rákérdez arra, hogy milyenek voltak, amikor alkoholt fogyasztottak a vádlottak. A tanú a *hát nekem soha nem ártottak* megnyilatkozással felel, elfogadva azt az adottnak vett információt, hogy Balázs és Beáta italozó életmódot folytattak. Ahhoz ugyanis, hogy ezt az előfeltevést letagadja, plusz interakciós energia befektetésével a felszínre kellene hoznia a kérdésben rejlő adottnak vett információt, és úgy tudná letagadni (Pl. *De én ilyet nem is mondtam, hogy italoztak, ezért arra sem tudok válaszolni, hogy milyenek lennének, ha italoztak volna.*). A bíró még feltesz a tanúnak számos kérdést, amelyekre a tanú szintén nem válaszol érdemben. Ezt követően a bíró megjegyzi, hogy tudja, hogy kellemetlen a szituáció, hiszen a vádlottak is a tárgyalóteremben vannak, akik hallják, amit elmond a tanú, ugyanakkor figyelmezteti őt a valóság elhallgatásának és a hamis tanúzásnak a következményeire.

A következő példában a bizonyítékok között szerepel egy bérleti szerződés, amely nincs aláírva. Az is ismert a korábbi iratokból, hogy a felek folytattak tárgyalásokat, de végül nem állapodtak meg. A bíró ez alapján azt feltételezi, hogy a tanú tudott a

bizonyítékok között szereplő szerződés(tervezetről), és erről folyhattak a tárgyalások is, így az *ezzel a szerződéssel milyen tárgyalások folytak?* kérdéssel azt az előfeltevést közli, hogy létezik olyan szerződés, amivel kapcsolatban a tanú folytatott tárgyalásokat.

(8) B: Tulajdonképpen mi volt a megbeszélésnek a tárgya? Miről volt szó a Tánczos Lajos és ön milyen projektet akart azon kívül, hogy ki akarta színesíteni a tevékenységi kört, én ezt értem, csak hogy konkrétan itt ezzel a szerződéssel milyen tárgyalások folytak?

T: Itt szóó nem volt szerződésről.

B: Akkor miről érdeklődtek? Rosszul tettem fel a kérdést.

T: A hitellehetőségről. Hát ő nem tudom az összeget, de tízmillió forint felett volt ()
(néhány kérdés még elhangzik)

B: De nem írtak alá, nem lett belőle szerződés.

T: Én egészen biztos, hogy nem írtam alá semmit.

B: És gyakorlatilag ezzel a céggel akikhez önök elmentek ebbe a bizonyos () tárgyalni, gyakorlatilag az ön tudomása szerint semmilyen szerződés nem jött létre. Szerződés tervezetet sem látott ön sosem?

T: Nem, az az egy alkalom volt, amikor összetalálkoztunk ()
(további néhány kérdés elhangzik)

B: És arra emlékszik-e, hogy önnek a nyomozás során, ezen a bizonyos 2009-ben történt meghallgatása során. Mutattak egy bérleti szerződést, ami nincs aláírva.

T: Valamit mutattak, és kérdezték, hogy az én aláírásom van-e rajta, és mondtam, hogy biztosan, hogy nem.

A bírónak tehát számos bizonyíték áll rendelkezésére azzal kapcsolatban, hogy volt szerződés, amelyről tárgyalásokat folytattak. Mikor azonban a tanú megjegyzi, hogy szó sem esett szerződésről, akkor a bíró megállapítja, hogy rosszul tette fel a kérdést, és kijavítja az *Akkor miről érdeklődtek?* kérdésre. Ugyanakkor azt is fontos hangsúlyozni, hogy azt nem lehet tudni, hogy az előfeltevés valóban hamis volt-e, azaz hogy valóban nem beszéltek a felek szerződésről.

A (7)–(8) alatt ismertetett példák azonban nem jellemzőek a bírói kérdésfeltevésekre. Fontos azt látni, hogy a (8)-ban fel sem merül bírói stratégia, a kérdés pusztán a bíró (vélt) tudását fejezi ki. Amint azonban a tanú rávilágít ennek hamis voltára, a bíró rögtön javítja a kérdését. A (7)-ben szereplő példa különlegességét pedig az adja, hogy amikor a bíró nem a tanú által explicite közölt válaszra reagál, hanem a sugallt jelentésre, tehát a bíró nem a tanú

korábbi vallomása alapján veszi adottnak azt az információt, hogy a vádlottak italoztak, hanem a tanú saját, bíróságon tett közléséből. Ezt a megállapítást az is erősíti, hogy a bírónak a tanúhoz intézett más kérdéseibe sem vesz bele információkat a tanú korábban tett vallomásából annak ellenére, hogy számos kérdésfeltevésre a *nem emlékszem* és *nem tudom* válaszokat adja.

A bírók az előzetes tények és adatok ismeretében tehát ugyan számos dolgot adottnak tekinthetnének, ugyanakkor megfigyeléseim alapján a kihallgatások során kifejezetten arra törekednek, hogy kérdésfeltevéseikben minél inkább kerüljék az előfeltevéseket. Ez azért különösen lényeges, mert az előfeltevések elkerülésével egyúttal azt is elkerülhetik, hogy olyan információ kerüljön a tanú vallomásába, amelyről az éppen kihallgatott személy esetleg korábban nem is tudott. Amennyiben pedig a bírók felismerik a kérdésükben rejlő előfeltevést, akkor jellemzően felfüggesztik azt.⁵⁶ Erre a befolyásolás csökkentésére alkalmazott stratégiára hozok példákat a következőkben. A (9)-es példában a bíró arra kérdez rá, hogy mivel foglalkozott a Z Kft, és ő maga függeszti fel az előfeltevést azzal, hogy explicitté teszi azt (végzett-e egyáltalán valamilyen tevékenységet a Z Kft).

(9) B: Mivel foglalkozott a Z Kft, **ha egyáltalán végzett tevékenységet?**

T: Hát ő miután én átvettem, igazából semmi nem történt a céggel. Ő én én semmit nem csináltam a céggel, mert igazából csak ígéretek voltak rá, hogy fogok tudni dolgozni,

B: De milyen céllal vette át? Mi volt a cél vele? Mert nyilván a semmiért nem vesz az ember =

T: = Persze, igazából én építőiparral szerettem volna annó foglalkozni, és ez volt az ígéletben, hogy erre kapok segítséget, de mivel nem úgy alakultak, én így semmit se csináltam a cégben.

A következő példában pedig az látható, hogy a bíró megkérdezi a vádlottat, mennyi szeszes italt fogyasztott, de egy önkezdeményezett önjavítást követően felfüggeszti az előfeltevést, és elsőként inkább arra kérdez rá, hogy egyáltalán fogyasztott-e azon az este szeszes italt a vádlott. A példa érdekessége abban rejlik, hogy a vádlott korábbi vallomásában elmondta, hogy rengeteg alkoholt ivott aznap este, és ezzel magyarázta a cselekményét is. Emellett a vádlott bíróságon tett vallomásában is beszélt már korábban a cselekmény napján fogyasztott

⁵⁶ A pragmatikai természetű felfüggesztést szükséges elkülöníteni a szemantikai tagadástól. A felfüggesztéssel a beszélő egy általa korábban bevezetett előfeltevést von kétségbe, így az előfeltevés érvénytelenné válik (Kiefer 2007: 333).

alkoholról, de a bíró az előzetes ismeretei ellenére is tartja a kérdések sorrendjét. A bíró elsőként arra kérdez rá, hogy a vádlott fogyasztott-e egyáltalán alkoholt, és csak utána tér ki a mennyiségre.

(10) B: Addig mennyi, **fogyasztott-e szeszes italt?**

V: Fogyasztottam.

B: Emlékszik-e arra, hogy mennyi szeszes italt fogyasztott?

Összegezve az eddigieket az mondható el, hogy a kérdések mindig tartalmazzák valamilyen formában a beszélők előfeltevéseit, amelyek különösen alkalmasak lehetnek a befolyásolásra. Fontos befolyásolás elkerülésére alkalmazott stratégia az a kihallgatásokban, hogy a bíró megpróbálja a kérdését a lehető legkevesebb adottnak vélt ismerettel feltenni, de ha a kérdésben mégis szerepel előfeltevés, akkor a bíró utólag felfüggeszti azt oly módon, hogy explicitté teszi az előfeltevést, és külön arra is rákérdez. Ez igen nehéz feladat, azonban a korpusz alapján az látszik, hogy ez a bírók kérdezésmódjára kifejezetten jellemző, a befolyásolás elkerülése céljából alkalmazott stratégia.

3.4. A preferenciarendszer szerveződése és a kérdés-válasz szekvenciákban betöltött szerepe

Amikor elhangzik egy kérdés, a hallgatónak kettős választási lehetősége adódik a lehetséges reakció tekintetében: válaszol vagy nem, az adott válasz olyan, hogy az megfelel a kérdező által kifejezett elvárásoknak, vagy nem, a válasz formailag alkalmazkodik a kérdéshez, vagy nem.⁵⁷ Az alternatív válaszlehetőségek közül az egyik mindig preferáltabb a kérdező számára, ezt a preferenciát a kérdésfeltevések különféle módokon fejezhetik ki, ezért kifejezetten alkalmasak lehetnek a válasz befolyásolására. A következőkben elsőként a preferenciarendszer fogalmát ismertetem, majd pedig a kérdések által kifejezett preferenciák részletes vizsgálatát mutatom be.

⁵⁷ Egy további vizsgálati szempontot nyújthat az is, hogy a címzettől érkezik-e a válasz, vagy mástól, de ez a kutatás szempontjából nem releváns, mivel a bíróságon a tanács elnöke által mindig konkrétan meg van határozva, hogy kinek van joga beszélni.

3.4.1. A preferenciarendszer fogalmának meghatározása

Elsőként a preferenciarendszer átfogó, a különböző interpretációit egyaránt figyelembe vevő általános meghatározását mutatom be.⁵⁸ A preferenciarendszer azt magyarázza, hogy a nyelvi interakció résztvevői milyen módon érik el a személyközi megértést azáltal, ahogyan a nyelvi cselekvéseket megvalósítják, valamint ahogyan a rájuk adott válaszokat kiváltják (Lerch 2003: 132). A konverzációelemzés fogalomrendszerében a preferenciarendszer egy intézményesült alternatívarendsor, a társalgás résztvevői ehhez igazodva igyekeznek megválasztani cselekvéseiket, illetve azok kivitelezési módját (Heritage–Atkinson 1984: 53). Ez arra a megfigyelésre vezethető vissza, hogy a társalgás résztvevői bizonyos (jellemzően implicit) elveket követnek nyelvi cselekvéseik során (Pomerantz–Heritage 2012: 210, Németh 2015: 109). A cselekvések szintjén ez azt is jelenti, hogy a preferenciarendszer egy párszekvencia alternatív, de nem egyenrangú második részei közti választást és a megvalósult forduló interpretációját szabályozza (Levinson 1983, Heritage 1984, Pomerantz 1984a, Sacks 1992, Lerch 2003: 132). A párszekvencia első részeként létrehozott nyelvi cselekvés ugyanis több cselekvési lehetőséget kínál fel a hallgatónak, de a beszélő az egyik lehetőséget az elvárás szintjén előnyben részesíti, azaz preferálja. Ezen túlmenően, a sacksi elgondolást követve megállapítható, hogy a preferenciarendszer egy párszekvencia első részére, azaz a szekvenciakezdő nyelvi cselekvésre is hatással van, sőt a párszekvenciát túllépve, teljes szekvenciák között is motiválja a választást (Sacks 1992: 367–369, 444–452, Lerch 2003: 133). A nyelvi cselekvés preferenciája egyaránt vonatkozhat a cselekvés tartalmára és formájára (Schegloff 1988, 2007, Németh 2015: 109). Az eldöntendő kérdések esetében például, a cselekvés tartalmának preferenciáját tekintve a válaszban kerüljük vagy minimalizáljuk az explicit cáfolatot a megerősítés javára. A cselekvés formáját tekintve pedig az mondható el, hogy a közvetlen válasz preferáltabb a közvetettnél. Mivel kérdésfeltevésakor a preferenciarendszer különféle megszorításokat tesz a résztvevőkre, ezért ezeknek a megszorításoknak a vizsgálata elengedhetetlen a kérdésekkel való befolyásolhatóság vizsgálatakor. A következőkben ezeket a megszorításokat veszem sorra.

⁵⁸ A preferenciarendszer fogalmának bevezetése Sacks (1992) nevéhez köthető. Sacks strukturális jelenséggént gondolta el a preferenciarendszer fogalmát, a későbbiek során azonban a jelenség pszichológiai, statisztikai, valamint komplex értelmezése is megjelent (Lerch 2003).

3.4.2. Válaszadás vagy a válasz hiánya

A kérdések a választ feltételesen relevánssá teszik, ami a következő megállapításokkal magyarázható (Stivers–Robinson 2006, Hayano 2012):

1. A válaszadás általánosabb, mint az, hogyha nem érkezik verbális válasz.
2. A verbális válasz hiánya késleltetettnek tűnik, mintha a hallgató ki akarná kerülni a választ.
3. A verbális válasz hiányát tipikusan a megszokottól való eltérésnek tekintjük, semmint nem válaszolásnak.
4. A hallgatók jellemzően interakciós energiát fektetnek a verbális válaszadásba akkor is, amikor a nem verbális válasz is könnyen elérhető alternatíva.

Ha nem érkezik verbális válasz, akkor a válasz „hivatalosan hiányzónak” tekinthető, és a hallgatóságból különféle következtetéseket vált ki (Schegloff 1968: 1083, Hayano 2012). A válasz elmaradása jellemzően negatív válaszként értelmezhető, mintha azt mondaná a hallgató, hogy *nem tudom*, vagy *nem akarok válaszolni* (Heritage 1984, Hayano 2012, Levinson 2012). Ez a magyarázata annak, hogy a bizonyítás során nem preferált az, ha nem érkezik válasz. Ezért amennyiben a tanú nem válaszol, előfordul, hogy a bírók olyan stratégiákat alkalmaznak, amelyek elősegítik a válaszadást. Azt fontos ezen a helyen is megjegyezni, hogy a vádlottat nem lehet vallomástételre készíteni abban az esetben sem, ha vállalta, hogy tesz vallomást. A kutatás során vizsgált korpuszban nem találtam olyan bírói kérdésfeltevést a vádlottak vonatkozásában a kihallgatás érdemi részében, ami rávette volna őket a válaszadásra, ennek oka feltehetően az említett törvényi szabályozás.⁵⁹ A tanúk vonatkozásában sem volt olyan kérdésfeltevés a korpuszban, amivel a bíró úgymond válaszadásra kényszerítette volna a tanút. Ehhez azonban két megjegyzést fontos tenni. Egyrészt azt, hogy különbséget kell tenni aközött, hogy a bíró a kérdés módjával válaszadásra kötelezi a tanút, vagy interperszonális stratégiák révén együttműködésre ösztönzi a kihallgatottat. Ösztönző stratégiákat megfigyeltem a bírók vonatkozásában, ezzel az értekezés (4.6.) fejezetében foglalkozom bővebben, ahol a kihallgatások interperszonális

⁵⁹ A kihallgatás nem érdemi részében azonban előfordult ilyen eset, ezt a (17)-es példában mutatom be.

jellemvonásainak vizsgálatára térek ki. Az elmondottak szemléltetésére a (11)-ben egy olyan kérdezői stratégiát mutatok be, amivel a bíró együttműködésre, és ezáltal válaszadásra ösztönzi a tanút, majd pedig a (12)-ben egy ügyvédi kérdésfeltevés által mutatok rá arra, hogy miként lehet a kérdések formai sajátosságai révén kiváltani a tanúból a választ.

(11) B: Ki volt még a háznál ekkor? Tomi, maga, Balla, Robi. **Idáig biztosak vagyunk, ugye?**

T: Bence és Bálint.

A példában egy fiatal tanút hallgat meg a bíró a tárgyaláson, akit látványosan feszélyez a tárgyalótermi közeg, ezért vonakodva tesz vallomást. A bíró az *Idáig biztosak vagyunk, ugye?* kérdést intézi a tanúhoz, ahol a *biztosak vagyunk* kifejezésben a bíró saját magára és a tanúra utal. A példában a *mi* személyes névmás implicite van csak jelen, a kettőjükre utalás explicite az igeragban érhető tetten. Ezzel azonban a bíró „összetartozást” fejez ki (Wodak és mtsai. 2009: 45, Tátrai 2010: 216, Csontos–Dér 2018: 30), amivel képes enyhíteni a bírósági tárgyalás feszélyező jellegét. Molnár (2019) az *ugye* által kifejezett részrehajló kérdéssel kapcsolatban azt a megállapítást teszi, hogy mondattípusa szempontjából komplex, mert egyrészt tartalmaz egy kijelentő mondati magot, valamint egy kérdő funkciójú és dallamú *ugye* partikulát. Ezek a részrehajló kérdések továbbá a standard eldöntendő kérdésekkel szemben nem vezetnek be a (p, ~p) alternatívahalmazt, hanem a magmondati részükben foglalt propozicionális tartalmat denotálják. Akkor lehet ezt a formát sikeresen használni, ha van olyan elérhető kontextuális evidencia a beszédpartnerek számára, ami a kijelentő mondati magban foglalt propozicionális tartalom igazságát támasztja alá. A (11)-ben bemutatott *ugye* partikulás kérdés részrehajlást fejez ki ugyan a kérdésben foglalt propozíció igazságával kapcsolatban, ugyanakkor a kérdésben a bíró csak a tanú által korábban felsorolt személyeket gyűjti össze, tehát az *ugye* facilitáló használata jelenik meg ebben a példában. A facilitáló használatban a beszélő maximálisan biztos a magban kifejezett propozíció igazságában (hiszen ezeket a neveket maga a tanú mondta el korábban), de a kérdező be kívánja vonni a beszédpartnerét is a társalgásba (Molnár 2019: 90, Tottie–Hoffmann 2006). Ezzel a stratégiával a bíró az együttműködését fejezi ki, a kihallgatás társas jellegét erősíti, vagyis enyhíti a válaszadás kötelezettségének érzetét az együttműködés elősegítése érdekében. Az összehasonlíthatóság érdekében a (12)-ben egy ügyvéd általi kérdezői stratégiát mutatok be.

(12) Ü: Miben merült ki a Szatmári Szilvia tevékenysége pontosan? A Szatmári Szilvia milyen minőségben volt pontosan a cégnél? Ezt tetszik tudni?

T: Hát pontosan nem tudom. De gondolom valami titkárnő vagy valami adminisztrációs =

B: = Igen, ezt én is kérdeztem, azt mondta úgy emlékszik, valamilyen adminisztrátor.

Ü: Bocsánat, nem mindent hallok jól.

B: Nem mindent, oké.

Ü: Akkor még egy kérdésem van. A Szatmári Szilviának ugye a pályázatírásra, a pályázati folyamatokra vonatkozóan, az ön megítélése szerint volt valami féle ismerete, vagy alkalmassága vagy csak egyszerűen amit kértek?

T: Hát szerintem amit. Én nem tudom.

Ü: **Ért hozzá, vagy nem?**

T: Hát egy adminisztrációs munkatárs volt, azt, hogy mennyire volt ügyvezető, én azt nem tudom.

A (12) alatt bemutatott kihallgatás egészéből az tűnik ki, az ügyvéd úgy alakítja kérdésfeltevéseit, hogy a bíróság azt a következtetést vonja le Szatmári Szilviáról, hogy kevés beleszólása lehetett a cég ügyeibe, és ebből adódóan a költségvetési csalásban sem lehetett sok szerepe. Az ügyvéd ahelyett, hogy konkrétan rákérdezne arra, volt-e képessége és lehetősége Szilviának a pályázati folyamatokat befolyásolni, az első fordulóban elsőként általánosságban érdeklődik Szilvia cégen belül betöltött pozíciójáról kiegészítendő kérdések által. A *miben merült ki* kifejezéssel azt szeretné érzékeltetni az ügyvéd, hogy Szilviának nem sok szerepe volt az egész dologban. A bíró azonban félbeszakítja a válaszadást, és befejezi a tanú helyett a választ, mivel ezt a kérdést már a bíró is feltette a kihallgatás során a tanúnak. Így mivel az ügyvéd kérdése olyan információra irányult, amit már egyszer megkérdeztek a tanútól, a bírónak meg kell tagadnia a válaszadást a kérdésre. Az ügyvéd bocsánatot is kér ezért, majd kimentti magát azzal, hogy nem hall mindent jól, és csak ezt követően kérdez rá arra választó kérdés által, hogy Szilvia képes lehetett-e befolyásolni a pályázati folyamatot, vagy csak azt tette meg, amit kértek tőle. A tanú elsőként elkezdi kifejteni a véleményét, majd félbehagyja, és azt feleli, hogy nem tudja. Az ügyvéd csak ezen előzményeket követően teszi fel úgy a kérdését, hogy *Ért hozzá, vagy nem?*, amivel már egyértelműen kéri a tanútól azt a választ, hogy Szilvia érthet-e a pályázatíráshoz, vagy sem.

Az *Ért hozzá, vagy nem?* típusú kérdésekre Molnár (2019: 213) vezeti be a magyar nyelvben a negatív választó kérdés szakkifejezést (Gyuris 2019a). Ahogyan arról a kérdések formai és szemantikai jellemzésénél már tettem említést, az eldöntendő kérdéseket is meg lehet úgy fogalmazni, hogy szintaktikai szerkezetüket tekintve választó kérdésként jelenjenek meg, azonban ezeknek a kérdéseknek a válaszzhalmaza az eldöntendő kérdésekével megegyezően ugyanúgy a bináris (p , $\sim p$) halmaz. A negatív választó kérdések formájuk tekintetében háromfélék lehetnek.⁶⁰

(13) a) Ért hozzá, vagy nem/sem?

b) Ért hozzá, vagy nem/*sem ért hozzá?

A (13) a) és b) pontokban bemutatott három konstrukcióval kapcsolatban Gyuris (2019: 73–74) azt feltételezi, hogy használati feltételeik alapvetően megegyeznek. Molnár (2019: 216) a (14) a) alatti *vagy nem/vagy sem* elliptikus szerkezetek közül a *vagy sem* változatot sikeresebbnek tekinti, de a két típus használati feltételei között nem tesz lényeges különbséget. Azt azonban megjegyzi, hogy ezzel kapcsolatban érdemes lenne további vizsgálatokat végezni. Az általam elemzett korpuszban összesen négy esetben fordult elő negatív választó kérdés a bírói kérdésfeltevésekben. A négy előfordulásból három hangzott el a tanúk kihallgatásának érdemi részében, ezek közül mindegyik a *vagy sem* elliptikus alakban jelent meg, egy esetben pedig a nem elliptikus konstrukció fordult elő egy vádlott kihallgatásának az elején, a kihallgatás nem érdemi részében. A fejezet további részében ezeket az előfordulásokat elemzem részletesen. Annak a magyarázatára, hogy a kérdező miért választja inkább a (13)-ban ismertetett formák valamelyikét ahelyett, hogy pozitív vagy negatív eldöntendő kérdés formájában fogalmazná meg a kérdését, a következő magyarázatok adhatók (Gyuris 2019a). Van Rooy és Šafářová (2003) angol nyelvre vonatkozó kutatásaik alapján azt feltételezik, hogy a különbségtétel oka a válasz **hasznosságában** rejlik, azaz a kérdező választása azon múlik, hogy a beszélőnek milyen elképzelései vannak a lehetséges válaszok hasznosságával kapcsolatban. Ez attól a két dologtól függ, hogy a kérdező mennyire tartja valószínűnek a kérdése által kifejezett proposíció igazságát, valamint mi a beszélgetés célja. Álláspontjuk szerint a kérdező akkor választja a negatív választó kérdést, ha a kérdésre adható mindkét választ egyformán hasznosnak véli. Gyuris (2019: 75) szerint ez meg tudja magyarázni azt, hogy miért nem használható a negatív választó kérdés abban az esetben,

⁶⁰ A grammatikailag helytelen formákra a * jelzést használom.

amikor a diskurzus kontextusában szereplő evidenciák az egyik lehetséges válasz igazságát, így p -t vagy $\sim p$ -t támasztják alá, a hallgató célja pedig az információszerzés.⁶¹

Biezma (2009) szerint pedig a kérdező akkor választja a negatív választó kérdést, ha a beszélgetés zsákutcába futott, vagyis a kérdező nem hajlandó addig további megnyilatkozást tenni, amíg nem kap választ a kérdésére. Abban a beszédhelyzetben preferált ez a forma, amikor úgy tűnik, hogy a beszélő információt tart vissza, a kérdező célja azonban az információsszerzés, és a kérdés megválaszolása által le kívánja zárni a beszélgetést. A kérdező ekkor Biezma megfogalmazásában sarokba szorítja a hallgatót. A sarokba szorítás mint szakterminus azt jelenti, hogy a kérdező azt fejezi ki a beszédpartnere számára, hogy nincs más választása azon kívül, hogy megválaszolja a kérdést. Ez a forma akkor használatos, amikor a beszélő nem a kérdező elvárásainak megfelelően válaszolt, és nem adott egyértelmű választ (Gyuris 2019a: 81).

Szabolcsi (2015) és Gyuris (2019a) egyetértenek abban, hogy a magyar nyelvben a negatív választó kérdések a Biezma által meghatározott módon a sarokba szorítás eszközei, azonban Gyuris (2019a: 81–82) megfigyelései szerint ezek a kérdések kontextuális előfeltevéseket is bevezetnek, így a következő kétféle kontextusban fordulhatnak elő a magyar nyelvhasználatban:

1. Korábban a beszélő már feltett egy olyan eldöntendő kérdést a diskurzusban, amelynek szemantikai értéke megegyezik a negatív eldöntendő kérdésével (p , $\sim p$), azonban erre nem érkezett válasz. Ebben az esetben a kontextuselőzmények teszik lehetővé a kérdéstípus előfordulását.
2. A diskurzus kontextusában p -t és $\sim p$ -t alátámasztó evidenciák is szerepelnek. Ebben az esetben a válaszokat alátámasztó kontextusban szereplő evidenciák engedélyezik a negatív választó kérdés alkalmazását.

A negatív választó kérdések így meghatározott két lehetséges kontextusa éppen arra a különbségtételre világít rá, ami a bírósági kérdésfeltevésekben a megfigyeléseim alapján az ügyvédek és a bírók negatív választó kérdéseinek használatában mutatkozik meg. Ahogy az a (12)-es példában látható, az ügyvéd először egy választó kérdést tett fel, amire nem érkezett az ügyvéd elvárása szerinti válasz, és ezt követően alkalmazta a negatív választó kérdést,

⁶¹ Az eldöntendő kérdések által kifejezett kontextuális és episztemikus evidenciák részletes jellemzésére a 3.4.4. fejezetben térek ki.

mintegy jelezve azt, hogy a tanúnak meg kell válaszolnia a kérdést. Ezzel szemben a bírói kérdésfeltevésekben a tanúkhöz intézett negatív választó kérdések közül egy kérdésfeltevés sem volt olyan a háromból, hogy a kontextuselőzményben szerepelt egy, a negatív választó kérdéssel azonos szemantikai értékű kérdés, amelyre nem érkezett a kérdező elvárásainak megfelelő válasz. A bírói kérdésfeltevések a Gyuris (2019a: 82) által meghatározott második kontextusleírás mentén magyarázhatók, ugyanakkor az a háromból egyik esetre sem igaz, hogy a kérdésfeltevés kontextusában mindkét válasz igazságára vonatkozóan lenne evidencia. Abban mindhárom kérdésfeltevés megegyezik, hogy egy kifejezetten lényeges információ kérésére irányulnak. A kontextusban azonban minden esetben csak az egyik lehetőséget alátámasztó evidencia jelent meg, ahogyan az a (14)-ben is látható.

- (14) [Háttértudás: A tanú nyomozás során tett vallomásában a következő két fontos állítás szerepel: *Tudomásom szerint eladásra került ez a cég, így a mi sikerdíjunkt elmaradt. és Lajos kérte, hogy írjunk egy szerződés felmondása nevű dokumentumot.*]

B: Az, hogy mi lett utána ennek a cégnek a sorsa, arról tud-e? Már az Y cégre gondolok.

T: Hát akkor volt róla tudomásom, amikor behívtak meghallgatásra.

B: Akkor miről szerz =

T: = Hát hogy valamilyen eljárás folyik a projekttel kapcsolatban.

B: De azt, hogy eladták a céget, vagy ilyesmi, arról nem tudott?

T: Nem.

B: A megbízási szerződés megszűnése (2.0) kapcsán önnek volt közreműködése? Tehát esetleg ön állította össze a megállapodást a megbízási szerződés megszüntetéséről, vagy sem?

T: Nem. Én csak tudtam róla, hogy felmondásra került a szerződés.

B: Jó, ki döntött erről, hogy ez a megbízási szerződés fel lesz mondva?

T: Nem tudom.

B: Nem tudja. Korábban a vallomásában azt mondta, hogy (.) „Lajos kérte, hogy írjunk egy szerződés felmondása nevű dokumentumot.” Ez a tizenegyedik oldal egyes ponttal megjelölt rész.

T: Igen, de ott is elmondtam, erről se tudomásom nem volt, se a dokumentumot nem én készítettem el.

A tanú azt állítja, korábban nem tudott a cég sorsáról, a cég eladásáról csak az első kihallgatásán szerzett tudomást. Azonban a korábbi vallomásából az derül ki, hogy volt tudomása a cég eladásáról, hiszen ezt adja magyarázatként arra, miért nem részesült sikerdíjban. Mivel ezen tudomását tagadja, arra lehet számítani, hogy a megbízási szerződés felmondásában betöltött szerepét is tagadni fogja. A bíró elsőként *A megbízási szerződés megszűnése (2.0) kapcsán önnek volt közreműködése?* pozitív formában megfogalmazott eldöntendő kérdést intézi a tanúhoz, majd kijavítja a kérdését, és negatív választó kérdés formájában fogalmazza újra: *Tehát esetleg ön állította össze a megállapodást a megbízási szerződés megszüntetéséről, vagy sem?* Ez a megfogalmazás alkalmas annak a kifejezésére, hogy konkrétan milyen információra kíváncsi a bíró, valamint egyúttal azt is jelzi, hogy a tanúnak szükséges megadni a kérdésre a választ, és a bíró mindkét válaszlehetőséget hasznosnak tartja. Amikor a tanú nemlegesen válaszol, a bíró ezt követően ismerteti a korábban tett vallomását, és kéri a tanútól az ellentmondás feloldását.

A (14) alatti példa azonban nem mond ellent Gyuris (2019a: 81–82) azon megállapításának, mely szerint a kontextusban mindkét válasz igazságát alátámasztó evidencia meglelte szükséges a negatív választó kérdés alkalmazásához. Meglátásom szerint a bíró a befolyásolás elkerülése érdekében a $\sim p$ -t alátámasztó kontextuális evidencia (a tanúnak nem volt szerepe a megbízási szerződés felmondásában), valamint a p igazságát alátámasztó episztemikus evidencia (Lajos megkérte, hogy írjanak egy felmondási szerződést, ami p igazságát valószínűsíti) ellenére mindkét választ hasznosnak látta a kérdésfeltevésében, azonban mivel fontos információt kér, azt is kifejezésre juttatja, hogy meg kell válaszolnia a tanúnak ezt a kérdést. Ezért ebben a használatban a negatív választó kérdésnek nem az a szerepe, hogy kikényszerítse a kérdező által tartalmilag és formailag is preferált választ, mint az ügyvéd esetében a (12)-ben a közvetlen $\sim p$ -t, vagyis azt, hogy *Nem, Szilvia erre nem lehetett képes.* Ezzel szemben, a korpuszban előforduló mindhárom esetben az mondható el, hogy a bíró akkor alkalmaz negatív választó kérdést, amikor a válasz információértéke magas. Tehát a bíró egy információs értékkel bíró válasszal kapcsolatban szeretné azt, hogy a tanú egyértelműen kimondja. A bíró a negatív választó kérdés által azt is kifejezésre juttatja, hogy a kontextusban szereplő evidencia ellenére mindkét választ hasznosnak gondolja, és a tanútól szeretné hallani, hogy melyik válasz fedi a valóságot.⁶² Ezt a gondolatmenetet a (15)-ben bemutatott példa is alátámasztja.

⁶² A 3.4.4. fejezetben kitérek arra, hogy a negatív eldöntendő kérdés (pl. *Nem ön írta alá a szerződést?*) alkalmas annak a kifejezésére, hogy a diskurzusban $\sim p$ -t alátámasztó kontextuális evidencia szerepel, ugyanakkor a beszélő várakozásai p -t támasztják alá. Ezzel a formával a beszélő jellemzően azt fejezi ki, hogy p -nek megfelelő

(15) B: Akkor térjünk vissza az eredeti kérdésre. A G Kft és az N Kft akkor az ön számára ismerősen cseng?

T: Ismerős igen.

B: És honnan?

T: Onnan, hogy voltam Győrben kihallgatáson.

B: De csak innen =

T: = Onnan igen, meg hogy édesapám állítólag kapcsolatba volt velük.

B: Szerződéses kapcsolatban?

T: Valószínű, nem tudom. Mondom ő intézte a cég (0.5) ügyeit, én csak úgy névlegesen voltam ügyvezető, én nem (1.0) folytam bele semmilyen dologba.

B: Értem. Galambos Gábor vagy Patakos Petra az ön számára ismerős-e? (2.0)

T: Nem.

B: Jó.

T: Ön írt-e (1.0) alá bérleti szerződést (1.0) ezen két céggel, vagy sem?⁶³

T: Nem. (1.0) Én nem tudok róla, hogy írtam volna.

B: Aha. Jó. (1.0) Volt-e olyan, hogy 2004-ben mondjuk megjelentek bizonyos személyek, és fényképeket készítettek volna az ott lévő berendezésekről?

A tanú a fent ismertetett példában az édesapja cégének ügyvezetője volt. Ugyanakkor elmondja, hogy ő csak névleges ügyvezető volt, a valóságban az édesapja intézte a cég ügyeit. Emellett azt is állítja, hogy nem ismeri Galambos Gábort és Patakos Petrát, akikkel szerződést kötött a cégük. Abból a kijelentéséből, hogy nem ismeri ezt a két személyt az a következtetés vonható le, hogy szerződést sem írt velük alá. Ahelyett azonban, hogy eldöntendő kérdés formájában kérdezne erre az információra a bíró, a „vagyos” szerkezetet választja, amivel kifejezésre juttatja, hogy fontos a kérdés megválaszolása, de a beszédelőzményben megjelenő ~p-t alátámasztó kontextuális evidencia (a tanú nem írt velük alá szerződést) ellenére mindkét választ lehetségesnek, azaz hasznosnak tartja. Miután megérkezik a tanútól a nemleges válasz, a kihallgatás folytatódik tovább, és ezekről a szerződésekről a továbbiakban nem esik több szó.

választ vár. Ez még inkább erősíti azt az álláspontot, hogy ez a forma úgy készíti a válaszadásra a tanút, hogy közben egyik válasz iránti elfogultságát sem fejezi ki a kérdező.

⁶³ A megnyilatkozás abból a szempontból is érdekes, hogy -e kérdő partikulát is tartalmaz, ugyanakkor a kérdésfeltevés negatív választó kérdésnek tekinthető, mert a „vagyos” rész nem utólagos hozzátoldás, nincs előtte szünet.

A tanúk kihallgatásának érdemi részében megfigyelt harmadik negatív választó kérdést a (16)-ban mutatom be.

(16) B: Mindvégig a felszámolás végéig ön volt az ügyvezető?

T: (1.5) Így van, engem a felszámoló (3.0) kétszer, talán háromszor is találkoztunk és a harmadik alkalommal, amikor tulajdonképpen kiderültek a dolgok amiről nekem nem volt tudomásom, akkor én abban állapottam meg a felszámolóval, hogy a Papp úr személyesen fog ezentúl eljárni ebben az ügyben, és gyakorlatilag, ha szabad így fogalmazni, én onnantól kezdve ki is szálltam. ()

B: Annak ellenére, hogy ön volt ennek a cégnek az ügyvezetője. A Papp úr is (1.0) ténylegesen látott el vezetői funkciókat tehát közösen, közösen irányították ezt a céget, ez mondható, vagy sem?

T: Pfű.

B: Vagy hogyan osztotta fel a feladatokat mint a Kft. =

T: = a lényeg az, hogy a a (3.0) szakmai oldal az rám volt bízva. Volt a cégnek egy () menedzsere, Herceg Ádám személyében, és a kapcsolatrendszerünkön keresztül gyakorlatilag a tényleges szakmai tevékenységet azt mi ketten végeztük. Papp úr inkább a pénzügyi, illetve a pénzügyi oldallal foglalkozott

B: Igen.

T: Ennek ő következménye is volt, hogy a cég vásárolt egy ingatlant, ha jól emlékszem Debrecen környékén volt ez valahol, a címre már nem emlékszem. És ennek a vásárlásnak az ügyében nekem többször le kellett mennem vidékre egy takarékszövetkezethez () illetve hitelt felvenni a vásárláshoz.

B: Értem. Az ő kérésére, a Papp úr kérésére?

T: Igen.

A tanú a bíróságon tett vallomásában, valamint a nyomozás során is azt mondta, hogy Papp úr látott el vezetői feladatokat, igazából ő irányította a céget. A (16)-os példában tehát az episztemikus és a kontextuális evidencia egyaránt p igazságát támasztja alá, vagyis azt, hogy az ügyvezető tanú a tulajdonos Papp úrral együtt látott el vezetői feladatokat. A p igazságát alátámasztó evidenciák ellenére azonban a bíró negatív választó kérdést tesz fel a tanúnak.

A (14)–(16) alatti példák összegzéseként az mondható el tehát, hogy a korpuszban akkor alkalmazza a bíró a negatív választó kérdés formát, amikor egy lényeges információ megszerzése a cél, és azt várja a tanútól, hogy egyértelmű választ adjon a kérdésre. Ezzel a

választással a bíró ugyan azt is kifejezi, hogy szükséges megválaszolni a tanúnak a kérdést, de mindkét választ hasznosnak, lehetségesnek tartja. A bírók által alkalmazott negatív választó kérdések feltevése során tehát azt lehet mondani, hogy a lényeges információ elfogulatlan megszerzése a cél, ez azonban csak válaszáadásra jelent késztetést, a válasz tartalmára már nem. Ez nem csak abból következik, hogy a negatív választó kérdésben a bíró nem fejezi ki azt, hogy melyik választ véli igaznak, hanem abból is, hogy nincs olyan megelőző kérdés a kontextusban, amiből következtetni lehetne a bíró által preferált válaszra. Ez teljesen eltér a (12)-ben bemutatott ügyvédi kérdezési stratégiától, amelyben az ügyvéd azt szeretne volna elérni, hogy a tanú kimondja az ügyvéd által várt $\sim p$ választ, vagyis azt, hogy Szilviának nem volt meg a képessége és lehetősége a pályázati folyamatok befolyásolására. Ahogyan arra az alfejezet elején is utaltam, a kihallgatások érdemi részében a bírói kérdésfeltevésekben nem fordult elő a (12) alatt bemutatott esethez hasonló. Egy esetben fordult elő ilyen kérdésfeltevés, egy vádlott kihallgatásának nem érdemi részében, ezt a (17)-ben mutatom be.

(17) B: **Kíván-e vallomást tenni, vagy él a törvény adta jogával, és megtagadja a vallomástételt?**

V: () én csak annyit szeretnék hozzátenni a dologhoz, hogy a vádirat szerint italozó volt =

B: = **Az a kérdés, hogy akar-e vallomást tenni, vagy nem akar vallomást tenni?**

Ha akar vallomást tenni, akkor kihallgatja a bíróság. Ha nem akar vallomást tenni, észrevételeket akkor is tehet természetesen bármikor, de az első kérdés az lenne, hogy akar-e vallomást tenni.

V: Nem.

B: Nem akar vallomást tenni.

V: Nem.

A (17) alatti példában az látható, hogy a bíró megkérdezi a vádlottat, hogy kíván-e vallomást tenni, vagy él a hallgatáshoz való jogával, és megtagadja a vallomástételt. A vádlott nem ad közvetlen választ a kérdésre (*Igen, teszek vallomást. vagy Nem teszek vallomást.*), hanem a vád tárgyává tett cselekménnyel kapcsolatos véleményének kifejtéséhez kezd hozzá, amelyet a bíró félbeszakít, és negatív választó kérdés formájában érzékelteti, hogy elsőként egyértelműen, közvetlen módon kell megválaszolnia a korábban feltett kérdést. A negatív választó kérdésnek a (17) alatt bemutatott használata a (12) alatti ügyvédi kérdésfeltevés használatával egyezik meg. Ugyanakkor azt is fontos látni, hogy a bíró a (17)-ben nem olyan

válasz megadását kéri a vádlottól, ami a vád tárgyává tett cselekménnyel kapcsolatos, és a vallomás tartalmához járul hozzá, hanem egy eljárásjogi szempontból lényeges választ kér. A Be. 117. § (2) bekezdése alapján a bírónak figyelmeztetnie kell a vádlottat arra, hogy nem köteles vallomást tenni, és arról is meg kell győződnie, hogy a vádlott ezt a figyelmeztetést megértette. Amennyiben ez a figyelmeztetés nem kerül be a jegyzőkönyvbe a vádlottnak a figyelmeztetésre adott válaszával együtt, akkor a kihallgatott vallomása bizonyítási eszközként nem vehető figyelembe. A bírónak emellett arról is meg kell győződnie, hogy a kihallgatott az elhangzott figyelmeztetéseket és tájékoztatásokat megértette (Vinnai 2018: 282). A (12)-es és a (17)-es kihallgatási részletekben elhangzó negatív választó kérdések használati feltételei tehát megegyeznek, ugyanakkor a kihallgatás szempontjából lényeges különbség van közöttük. Míg az ügyvéd olyan válasz megadását kéri a tanútól a (12)-ben, ami a vallomás tartalmához járul hozzá, addig a bíró egy olyan választ vár a (17)-ben, amely elhangzásának és jegyzőkönyvezésének elmaradása azt eredményezi, hogy amit a vádlott mond nem használható fel az eljárás során. A bíró nem elliptikus formát használ, hanem mindkét alternatívát teljesen kimondja (*akar-e vallomást tenni, vagy nem akar vallomást tenni*), ezzel a vádlott számára egyértelművé teszi a választási lehetőségeket. A korpuszban a (17) alatt bemutatott példa kivételével nem fordult elő a bírói kérdésfeltevésekben a negatív választó kérdéseknek ez a válaszadást erősen kiváltó használata.

A válaszadás preferenciájával kapcsolatban azt még fontos ezen a helyen megjegyezni, hogy amennyiben az ügyész vagy ügyvéd által feltett kérdésre valamilyen oknál fogva nem érkezik válasz a tanútól, akkor a bírók megismétlik a korábban feltett kérdést, és kéri a tanútól a válasz megadását, ahogyan az a (18)-ban látható.

(18) B: Azt kérdezte az ügyvéd úr, de aztán elmaradt a válasz, hogy mettől meddig tetszett dolgozni a B Kft-nél?

T: 2007 március 1.

B: És akkor egészen a megszűnéséig.

T: Egészen a megszűnéséig, igen.

A bírók ezáltal biztosítják mind a védelem, mind a vád oldaláról a kérdésfeltevési joguk érvényesülését. Ez szintén a befolyásolás elkerülésére irányul, hiszen megakadályozzák azt, hogy valamelyik oldal jobban érvényesíthesse érdekeit a másikénál.

Ebben a fejezetben a válaszadás preferenciáját vizsgáltam a kihallgatásokban, a következőkben pedig áttérek a típuskonform és nem típuskonform válaszok közötti

preferencia tanulmányozására.

3.4.3. Típuskonform vagy nem típuskonform válasz adása

Amennyiben a megkérdezett úgy dönt, hogy válaszol a feltett kérdésre, akkor a válasza szintén kétféle lehet, típuskonform vagy nem típuskonform (Raymond 2003, Hayano 2012). Ugyan a nem típuskonform válasz egyaránt eleget tesz az elvárásnak, de a típuskonform válasz preferáltabb. Ez párhuzamba állítható az előfeltevések vonatkozásában említett közvetlen és közvetett válaszokkal kapcsolatos megállapításokkal. Ez alapján kifejtettem, hogy minden közvetlen válasz elfogadja a kérdések előfeltevéseit, függetlenül attól, hogy megerősíti-e azokat, vagy cáfolja. Így tehát típuskonform válasznak a szemantikailag helyes és közvetlen válaszok számítanak (Kiefer 1983a: 209). Ezzel szemben azok a formák, amelyek közvetett módon nyújtanak választ, úgy láttatják a válaszadót, mintha az kerülné a kérdés egyenes megválaszolását. Ezek a nem típuskonform válaszok, amelyek azt a következtetést vonják maguk után, hogy a beszédpartner valamilyen okkal tért el a formailag illeszkedő válasz megfogalmazásától (Raymond 2003, Hayano 2012). Ebből következik, hogy a bírósági kihallgatásokban olyannyira fontos a típuskonform válasz, mint maga a verbális válaszadás. Ennek szemléltetésére a (19)-ben hozok példát.

(19) B: Önnek ez az egész történet, amit most nekem itt elmondott, vagy nekünk itt elmondott. Ez hogyan jött le? Hogy, hogy (2.0) ez az egyik fél részéről egy egyoldalú támadás, a másik védekezett, vagy ez egy kölcsönös ö (6.0) fizikai kontextus volt, tehát úgy az egész szituációt úgy, hogyan, hogyan értékelné? (2.0) Kizárólag arról volt szó, hogy a Kiss Alajos rátámadt a Papp Péterre és a Papp Péter védekezett, vagy ebben volt azért valami fajta kölcsönösség, úgy az egész szituációban?

T: Hát ők () nem is voltak jóba ().

B: Tiszta sor, értem () de úgy maga az egész történet, onnantól kezdve, hogy lementek, meg mit tudom én pofon ütötte az egyik a másikat, a másik ellökte, ez beállt boxoló állásba, a másik elővette a kést és szúrt, hogy ezt ön, nyilván a bíróság majd eldönti, hogy mi ez, csak kíváncsi vagyok, hogy ezt ön hogyan értékeli. Hogy az egyik megtámadta a másikat, és a másik csak védekezett, vagy ez egy valami fajta kölcsönös, **férfiak közötti kakasviadal.**

T: **Hát igen, szerintem erről lehet szó, hogy nagy volt köztük az ellentét. És nincsenek is jóba eleve.**

B: Tehát ön akkor nem úgy értékeli =

T: = Nem én voltam a motiváció szerintem ()

B: Nem ön volt az ürügyük.

T: Igen.

B: Tehát nem úgy érzékelté ezt a helyzetet, hogy a Kiss Alajos volt, aki egyedül rátámadt a Papp Péterre, hanem úgy érezte, hogy ha jól gondolom, hogy ez egy kölcsönös =

T: = Igen.

B: (0.5) feszültség, ami ott kicsúcsosodott.

T: Igen.

B: Ha jól =

T: Összintén, elnézést, hogyha elmondhatom a véleményemet, de ha én nem is lettem volna Péternek, szerintem akkor is.

B: Így érzi.

T: Igen.

Ebben a példában az látható, hogy a bíró a tanú véleményét kéri arról, hogy összességében ítélje meg, miként értékeli a két férfi cselekményét. Ez azért lényeges, mert a tanúnak a cselekmények egészére van rálátása, a történeteket azok teljes kontextusában tudja értékelni. A tanú azonban nem ad egyértelmű választ a kérdésre, így a bíró többféle módon fogalmazza meg a kérdését, amíg nem érkezik közvetlen válasz a tanútól. Azt érdemes még ebből a példából kiemelni, hogy a bíró második fordulójának végén egy intralingvális fordítás található. Az intralingvális fordítás egy nyelven belül történik, amely során a beszélő úgy alakítja át saját mondanivalóját, hogy ezáltal a forrásnyelvi üzenet célnyelvi üzenetté válik, így a beszédpartner számára is értelmezhető és befogadható lesz az üzenet (Kurtán–Sajgál–Vinnai 2016: 235). A kihallgatások során a bíró által kivitelezett intralingvális fordításban jellemzően a szaknyelvi szöveget alakítja hétköznapivá, ezzel segíti a laikus (nem jogász) kihallgatottak számára a megértést és biztosítja a félreértés elkerülését (Kurtán–Sajgál–Vinnai 2016). Az intralingvális fordítás jelentősége azonban akkor is megmutatkozik, amikor nem kifejezetten jogi szakkifejezéseket használ a bíró, de egy hétköznapi szituációból vett szemléletes példával még inkább jellemezhető a leírni kívánt jelenet, mint például a (19)-ben a férfiak között kialakult konfliktusra a kakasviadal.

Összességében tehát elmondható, hogy a bírósági kihallgatásokban fontos szerepe van a típuskonform válaszoknak, különösen a félreértések elkerülése érdekében. A következőkben áttérek a megerősítő és cáfoló válasz közötti preferencia vizsgálatára.

3.4.4. Megerősítés vagy cáfolás

Abból adódóan, hogy az eldöntendő kérdések pozitív és negatív formában is megfogalmazhatók, a kérdező mindig megválaszthatja azt, hogy melyik módon teszi fel a kérdését az adott kontextusban.⁶⁴ A konverzációelemzés terminológiájában az motiválja a kétféle forma közötti választást, hogy melyik tükrözi a beszélő egyéni preferenciáját. Az a válasz, amelyik ezzel összhangban van preferáltabb, bár mindkét válasz feltételesen releváns (Sacks 1987, Pomerantz 1984b, Heritage 1984, Raymond 2003, Hayano 2012).⁶⁵ Ez azt jelenti, hogy a kérdező általában olyan formát próbál választani, amivel maximalizálja annak a lehetőségét, hogy az általa preferált válasz érkezzon meg (Pomerantz 1984b, Sacks 1987). Ezért az eldöntendő kérdések kifejezetten alkalmasak lehetnek a befolyásolásra. A pozitív és negatív forma közötti választás azonban attól is függ, hogy kerül-e a kontextusba közvetlenül a párbeszédet megelőzően olyan evidencia, ami önmagában meghatározza azt, hogy specifikusan melyik válasz igaz a két lehetőség közül (Ladd 1981, Büring–Gunlogson 2000, Sudo 2013, Gyuris 2016, 2019).⁶⁶ Az eldöntendő kérdő mondatok tehát kétféle elfogultságot is ki tudnak fejezni (Sudo 2013). Ez alapján szükséges egymástól megkülönböztetni egyrészt a kontextuális evidencián alapuló elfogultságot, ami arra vonatkozik, hogy a kontextusbeli evidenciák melyik választ támasztják alá. Ebből az is következik, hogy a beszélő a formák közötti választással kifejezésre juttatja, miként ítéli meg a kérdésre adható lehetséges válaszok és a kontextusbeli evidenciák lehetséges viszonyát (Gyuris 2019a).⁶⁷ Másrészt egy episztemikus elfogultságot is kifejez, ami azzal kapcsolatos, hogy a beszélő előzetes ismeretei, elvárásai, hitei melyik választ támasztják alá. A magyar nyelv vonatkozásában Gyuris (2016, 2019a) alapján a következő megállapítások tehetők.

Egy pozitív eldöntendő kérdés (pl. *Ért hozzá?*) akkor kompatibilis egy kontextussal, ha az újonnan bekerült evidenciákból önmagukból nem következik a $\sim p$ -nek megfelelő, azaz a tagadást tartalmazó válasz igazsága.⁶⁸ Egy tagadást tartalmazó kérdő mondat (pl. *Nem ért*

⁶⁴ A magyar nyelvben a főmondati szerepű eldöntendő kérdések lehetnek negatív formájúak, valamint pozitív formájúak is úgy, hogy (1) a mondat típus jelölőjeként a ragozott igéhez az *-e* kérdő partikula kapcsolódik, és a mondat végének dallama eső, vagy (2) az eső-emelkedő dallam jelzi a kérdő mondatípust (Kenesei–Vágó–Fenyvesi 1998, Gyuris 2016).

⁶⁵ A preferencia egyaránt vonatkozik a cselekvés tartalmára és formájára. A kétféle preferencia lehet egymással megegyező és egymástól eltérő. Ha a tartalmi és formai preferencia eltér egymástól, akkor a válaszadónak választania kell, hogy melyikhez igazodik (Hayano 2012: 406).

⁶⁶ A negatív eldöntendő kérdő mondatok Ladd (1981) által megkülönböztetett két olvasatának ismertetésére nem térek ki, mert a disszertációban feldolgozásra került adatok alapján ez nem releváns.

⁶⁷ Vö. a disszertáció (14)-es példájával, ahol az eldöntendő kérdés választó kérdésként való megfogalmazásával (*Tehát esetleg ön állította össze a megállapodást a megbízási szerződés megszüntetéséről, vagy sem?*) a kérdező képes azt kifejezni, hogy egyik válasz tekintetében sincs preferenciája.

⁶⁸ Kísérletes kutatás során Gyuris, Molnár és Mády (2018) arra is rámutattak, hogy ha a kontextuális evidencia p igazságát támasztja alá, és a beszélő előzetes várakozásai is p igazságát támasztják alá, akkor nem hangzik

hozzá?) olyan kontextussal kompatibilis, (1) amiből önmagából nem következik a *p*-nek megfelelő válasz igazsága, vagy (2) amelyből a $\sim p$ -nek megfelelő válasz igazsága következik, azaz van olyan evidencia a kontextusban, ami $\sim p$ -t támasztja alá. Ami rendkívül lényeges, hogy a negatív eldöntendő kérdés azt is kifejezi, hogy a kérdező előzetes várakozásai, hitei, vágyai, tudása alapján a pozitív választ várja, tehát episztemikus elfogultságot fejez ki *p* igazságával kapcsolatban. Ezek alapján a negatív forma választása azt jelzi a hallgatónak, hogy a kérdező előzetes várakozásai, ismeretei, hitei a kérdésre adható pozitív választ támasztják alá.

Mindezekből az is következik, hogy a negatív eldöntendő forma a jelölt változat, és akkor használatosak, ha a kérdező azt akarja kifejezni, hogy *p* igazságát várja (Roelofsen és mtsai. 2012, Gyuris 2016).⁶⁹ Amikor a kérdező tehát dönt az eldöntendő kérdések negatív és pozitív formája között, akkor a negatív eldöntendő kérdések révén azt fejezi ki, hogy előzetes tudása, ismeretei, vágyai alapján a pozitív választ várja. Amennyiben a pozitív megfogalmazásra esik a választás, akkor pedig vagy szintén a pozitív választ várja a kérdező, de nincs a kontextusban ennek ellentmondó evidencia, vagy pedig nincsenek előzetes elvárásai, mivel azonban szükséges választani a két forma közül, akkor a kevésbé jelölt pozitív formát választja.⁷⁰

Az tehát kitűnik a fentiekből, hogy az eldöntendő kérdések azért lehetnek nagyfokban befolyásolók, mert kifejezi a kérdezőnek a válaszhoz való viszonyulását. A korpuszban a jelölt negatív eldöntendő kérdések alkalmazása minden esetben akkor történt a bírói kérdésfeltevésekben, amikor a kontextusba a $\sim p$ igazságára irányuló evidencia került, azonban az előzetes vallomás alapján, vagyis az episztemikus evidencia alapján *p* igazsága volt feltételezhető. Ennek szemléltetésére a (20)-ban hozok példát.

(20) B: Hogyan került sor arra, milyen körülmények között, hogy ön átvette ezt a céget?

T: Ö ügyvéd, ügyvéd előtt.

B: Aha.

T: Csináltunk egy ilyen adásvételit.

természetesnek egy pozitív eldöntendő kérdés. Ez azonban azzal magyarázható, hogy az emberek ilyenkor jellemzően kérdést sem szoktak feltenni.

⁶⁹ Ugyanakkor a Gyuris, Molnár és Mády (2018) által végzett kísérletes vizsgálatok arra is rámutattak, hogy interszónális tényezők (mint például udvariassági megfontolások) előidézhetik azt, hogy a beszélők úgy viselkedjenek, mintha a kontextusban szereplő evidencia (ami $\sim p$ -t támasztja alá) nem lenne elegendő a $\sim p$ igazságának megalapozására.

⁷⁰ Azt a kísérletes vizsgálatok is alátámasztották, hogy a pozitív eldöntendő kérdések preferenciáját kontextuális paraméterek nem képesek befolyásolni (Gyuris–Molnár–Mády 2018: 26).

B: Kitől vette meg?

T: Hú, én már nem is emlékszem az akkori ügyvezetőre.

B: Ilyen név, hogy Bartos Bertold ismerős?

T: **Nem.**

B: **Ő nem volt önnek a cégtársa?**

T: **Nem.**

B: **Aha.**

T: **Vagyis nem tudok róla.**

B: Aha. jó. Bankszámlát nyitottak-e a cég számára?

A tanú korábbi vallomásában elmondta, úgy került a cégbe, hogy megismerkedett egy szórakozóhelyen a későbbi cégtársával, Bartos Bertolddal, akinek ezt követően a cégében ügyvezetői pozíciót töltött be. A bíró elsőként kiegészítendő kérdésekkel érdeklődik afelől, hogy miként került a tanú a cégbe. Mivel azonban Bartos Bertoldot meg sem említi a tanú, ezért a bíró pozitív formában konkrétan rákérdez: *Ilyen név, hogy Bartos Bertold ismerős?*, azt várva, hogy mondja el, amit tud vele kapcsolatban. Erre a kérdésre azonban azt feleli a tanú, hogy nem ismerős neki Bertold. A bíró ezt követően a jelölt *Ő nem volt önnek cégtársa?* negatív eldöntendő kérdésével azt fejezi ki, hogy előzetes várakozásai alapján (a tanú nyomozati vallomása alapján) azt hitte, vagy úgy tudta, hogy Bartos Bertold a cégtársa volt, a bírósági kihallgatáson azonban a tanú által elmondottak alapján úgy tűnik, nem is ismeri. A tanú azonban továbbra is tagadja, hogy ismernék egymást Bertolddal. A bíró nem tárja fel rögtön a vallomások közötti ellentmondást, hanem ideiglenesen elfogadja, amit a tanú mond, és folytatja a kihallgatást. Az ellentmondásra a tanú kikérdezése végén tér vissza, hiszen az ellentmondást fel kell oldani, de a tanú vallomását nem befolyásolta azzal, hogy megkérdőjelezi az elmondottak igazságtartalmát. A korpuszban azonban olyan eset is előfordult több alkalommal, amikor az ellentmondást azonnal tisztázta a bíró. A különbség az evidencia erősségében figyelhető meg. Abban az esetben, amikor a bíró várt az inkonzisztencia feloldásával, akkor pusztán a tanú mondott olyat, ami ellentétes volt a korábbi vallomásával, más evidencia azonban nem volt a kontextusban. Amikor viszont nem várt a bíró az ellentmondás feltárásával, akkor vagy kölcsönösen nyilvánvaló volt a tárgyalás összes résztvevője számára a p igazsága mellett szóló evidencia, vagy pedig a tárgyalóteremben volt az a személy, akivel az ismeretséget tisztázni lehetett. Az előbbit a (21)-ben mutatom be, az utóbbit pedig a (22)-ben.

(21) B: Vett-e magához valamit a Papp Márk?

T: Nem.

B: Kést?

T: Nem.

B: **Kést nem vett magához?**

T: Nem.

B: Amit később =

T: Nem.

B: = vitathatatlanul használt?

T: Benne volt már a zsebébe.

B: Benne volt a zsebébe.

T: Igen.

A (21) alatti példában amiatt emelt az ügyészség vádat Papp Márk ellen, mert hátba szúrt egy másik férfit. A tanú látta a jelenetet, a nyomozás során és a bírósági vallomásában is beszélt a késről ezt a kérdést megelőzően. Ezért az teljesen biztos volt, hogy Papp Márknál volt kés, és erről a tanú is tud, így ezt az ellentmondást azonnal tisztázta a bíró. A *Kést nem vett magához?* kérdés tehát azt fejezi ki, hogy a bírónak előzetesen p igazságát alátámasztó epiztemikus evidenciája volt (Papp Márknál kés volt), valamint a nyilvánvaló kontextuális evidenciák is ezt támasztották alá (pl. a vádban foglaltak, a bizonyítási kísérletről készült felvétel stb.). Azonban amikor tagadó választ ad a tanú arra a kérdésre, hogy *Vett-e valamit magához a Papp Márk?*, akkor ~p igazságát alátámasztó evidencia kerül a kontextusba, amit rögtön felold a bíró. A következőkben áttérek a (22)-es példa ismertetésére.

(22) B: Aha, jó. Ha azt mondom önnek, hogy Z Kft (2.0). Illetőleg Kardos Lajos, az mond-e önnek bármit is?

T: Nem. Illetve annyit, hogy ha jól emlékszem, amikor én beléptem ebbe a cégbe, az M-be, akkor =

B: Ez 2006-ban volt.

T: Igen, akkor egy cégcsoportról beszéltek, ami nem tudom számszerűen mennyi, de sok különböző cégnek az irányítása, vezetése alatt voltak ezek az urak. De hogy ki, hova, meg milyen beosztásban voltak.

B: **Az itt a tárgyalóteremben helyet foglaló Kardos Lajos úr nem ismerős önnek?**

T: De, természetesen találkoztunk annak idején, amikor beléptem az M-be, az elején néhány alkalommal.

B: És a hölgy ismerős-e?

T: Nem, nem emlékszem rá legalábbis.

A tanú a korábbi vallomásában elmondta, hogy Kardos Lajossal közös megbeszéléseken vett részt (p igazságát alátámasztó episztemikus evidencia), ráadásul annak a cégnek az egyik tulajdonosa, amiben a tanú volt ügyvezető. Ennek ellenére, a bíróságon tett vallomásából az tűnik ki, mintha nem ismerné Kardos urat (~p igazságára utaló evidencia). Mivel azonban Kardos Lajos a tárgyalóteremben van, ezért a bíró konkrétan rákérdez arra, hogy *Az itt a tárgyalóteremben helyet foglaló Kardos Lajos úr **nem ismerős** önnek?*, amire már egyértelmű választ ad a tanú, és elmondja, hogy természetesen találkoztak akkor, amikor belépett a cégbe.

A (21)–(22)-ben bemutatott jelenségről a jogi szakirodalomban Kengyel (2005: 336) tesz említést. Kengyel azokat a kérdéseket, amelyekkel a lehetséges vagy feltételezett válasz teljesen valószínűtlen ellentétére kérdeznek, ellentétes kérdésnek nevezi. Meglátása szerint, ezeknek a kérdéseknek az a szerepe a tanúk kikérdezésében, hogy az összefüggő előadásukat kiegészítse, vagy az esetleges ellentmondásokat tisztázzák, és kifejezetten ritka az olyan használata, amellyel a bírók a tanúk szavahihetőségét vagy az emlékezőképességüket ellenőrzik.

Ez tűnik ki a fenti példákból is. A (20) alatti kihallgatási részletben, ahol nem nyilvánvaló a tanú vallomásával ellentétes válasz igazsága, a bíró nem mutat rá azonnal az ellentmondásra, csak a tanú kihallgatásának a legvégén. Azonban azokban az esetekben, amikor a tanú bíróságon tett vallomásával ellentétes erős kontextuális evidencia van jelen, akkor a bíró rögtön várja a magyarázatot az ellentmondásra, ahogyan az a (21) esetben is látható. A bíró kifejezi, hogy a *Kést nem vett magához?* kérdésre a cáfoló választ várja (pl. *De vett magához kést.*). Amikor azonban nem ez a válasz érkezik, a bíró rámutat a nyilvánvaló ellentmondásra, és várja a magyarázatot. Ez azt jelenti, hogy a negatív eldöntendő kérdések válaszhalmaza ugyan a bináris (p, ~p), de a tanú kijelentésével ellentétes erős kontextuális evidencia esetén a bíró nem csak azt juttatja kifejezésre, hogy cáfoló választ vár a negatív eldöntendő kérdésre, hanem magyarázatot is vár az ellentmondás feloldására.

Az eddigiek összefoglalásaként az mondható el, hogy az eldöntendő kérdések azért kifejezetten alkalmasak a befolyásolásra, mert szükségképpen kifejezik a kérdezőnek a válaszhoz való viszonyát. Ugyanakkor a tanú vallomásában megjelenő nyilvánvaló inkonzisztencia esetén az ellentmondás feloldását is segíti az, hogy a bíró rámutat a

kontextusban szereplő nyilvánvaló evidenciának való ellentmondásra. A továbbiakban a negatív eldöntendő kérdésnek ezt a használatát **ellentétes eldöntendő kérdésnek** ⁷¹ nevezem. Azonban fontos azt kihangsúlyozni, hogy ez a használat csak és kizárólag a kontextusban szereplő nyilvánvaló evidenciának való ellentmondás esetén állja meg a helyét. Semleges kontextusban, vagy nem nyilvánvaló kontextuális evidencia (pusztán a tanú ellentmondása) esetén a negatív eldöntendő kérdésnek nincs ellentmondást tisztázó szerepe, ezekben az esetekben a kérdező a lehetséges válaszokkal kapcsolatos véleményét fejezi ki, vagyis azt, hogy ~p- tartja valószínűnek, de a bíró elfogadja azt is, ha továbbra is p-t állít. Tehát ezekben az esetekben a bíró számára nem a cáfolat az egyetlen elfogadható válasz. Ez látszik (20) alatt is, ahol a tanú nem cáfolja a bíró ellentétes eldöntendő kérdését, hanem továbbra is azt állítja, hogy nem ismerős számára Bartos Bertold. A bíró pedig ideiglenesen elfogadja ezt a választ.

A negatív eldöntendő kérdésnek az ellentétes eldöntendő kérdésként való használatát leszámítva azt figyeltem meg a bírói kérdésfeltevésekben, hogy kifejezetten kerülik a pozitív és negatív formájú eldöntendő kérdések használatát. Ennek feltehetően az a magyarázata, hogy a kérdező válasszal kapcsolatos állásfoglalását kifejezésre juttathatják, ahogyan erre az eddigi példák is rámutattak. Ez pedig, az ellentétes eldöntendő kérdés ellentmondást tisztázó használatán kívül nem szerencsés a kihallgatásban, ahol a cél az objektív igazság feltárására való törekvés.

A kutatás során két olyan stratégiát figyeltem meg, amivel az eldöntendő kérdéseknek a beszélők által preferált választ irányító tulajdonságát ki lehet kiküszöbölni. Ahogyan arra egy korábbi kutatás során is felhívtam a figyelmet, a bírói nyelvhasználatra rendkívül jellemző az *-e* kérdő partikula használata (Varga 2015: 101). Az *-e* kérdő partikula képes enyhíteni a kérdés pozitív állításként való értelmezését és a kérdés kijelentésértékét is (Schirm 2011). A kontextusbeli evidenciák vonatkozásában Gyuris (2016: 179) oly módon határozza meg a partikula szerepét, hogy az azt az előfeltevést vezeti be, hogy nincs olyan kontextusbeli evidencia, amelyből önmagából következne a pozitív vagy negatív válasz. Mivel az *-e* partikulát nem tartalmazó pozitív eldöntendő kérdés egyaránt kompatibilis a pozitív választ alátámasztó evidenciával és az evidencia hiányával, az *-e* partikula pedig a beszélő részrehajlásának hiányát jelzi, ezért a kérdező a partikulával ellátott kérdést választja abban az esetben, ha azt a látszatot szeretné kelteni, hogy nincs a pozitív választ alátámasztó evidencia. Ez az *-e* partikulával való blokkolás esete (Gyuris 2017: 11, 36).

⁷¹ A negatív eldöntendő kérdés ezen használata – mint ahogy erre Gyuris Beáta felhívta a figyelmemet – feltehetően összefüggésbe hozható a Ladd (1981) által megkülönböztetett külső és belső tagadás jelenségével. Az összefüggések feltárása azonban további vizsgálatokat igényel, amelyeket a disszertációmban bemutatott kutatás folytatásaként végzek el.

A kihallgatási részletekben rendkívül gyakran fordul elő az, hogy a bírók az evidenciák ellenére nem egyszerűen pozitív vagy negatív formában teszik fel a kérdést, hanem a kevésbé jelölt pozitív formához csatolt *-e* kérdő partikulás változattal. Ez látszik többek között az utolsó két példában is. A (21)-es kihallgatási részletben a bíró első kérdése a *Vett-e magához valamit a Papp Márk?*, noha a következő fordulókból kiderül, hogy a bíró előzetes váráhozásai alapján azt várja, hogy a tanú el fogja mondani azt, hogy Márk kést vett magához. A bíró mégis azt fejezi ki kérdésének megfogalmazása által, hogy egyik válasz irányában sem elfogult, nincs váráhozása azzal szemben, milyen válasz fog érkezni. A (22)-es példában pedig az utolsó kérdésben látható, hogy miután tisztázódott a tanú ismeretsége Kardos Lajossal, a Kardos úr mellett helyet foglaló hölgy vonatkozásában már azt kérdezi a bíró, hogy *És a hölgy ismerős-e?*. Tehát a bírói kérdésfeltevésekben egy általános törekvés figyelhető meg arra vonatkozóan, hogy az evidenciák ellenére is elkerüljék a tanúk befolyásolását, és megpróbálják kiiktatni a kérdésben rejlő preferenciát.

A másik lehetőség az eldöntendő kérdések által kifejezett preferencia kiiktatására a választási lehetőségek felajánlása.

(23) B: Mi történt a pofon után?

T: Márk ellökte,

B: **Egy kézzel, két kézzel?**

T: **Két kézzel.**

B: Így a mellkasánál =

T: Igen igen.

B: Ellökte a Kiss Alajost.

T: Igen.

B: Tiszta sor. **A Kiss Alajos földre került, vagy csak hátr=**

T: **= csak hátrébb lépett.**

B: Csak hátrébb lépett.

T: Igen igen.

A fenti kivonatban az látható, hogy a bíró nem pozitív eldöntendő kérdések által fogalmazza meg a kérdését, hanem választási lehetőségeket ajánl fel. A bíró a korábbi vallomásokból, és a lefolytatott bizonyítási kísérletből is úgy tudja, hogy a vádlott két kézzel, a sértett mellkasánál lökte meg úgy a sértettet, hogy az hátrébb lépett, de nem került a földre. Ugyanakkor nem úgy teszi fel a kérdését, hogy *Két kézzel lökte fel a sértettet?*,

hanem választási lehetőségeket ajánl fel (*Egy kézzel, két kézzel?*). A második kérdésben ugyan konkrétan a mellkasra kérdez rá, de ezt követően újból választási lehetőségeket ajánl fel, vagyis, hogy a földre került a sértett, vagy csak hátrébb lépett. Választási lehetőségek felajánlásával tehát szintén el lehet kerülni az eldöntendő kérdésekben rejlő preferenciát. Ez azonban csak abban az esetben lehet befolyásolás elkerülésére alkalmazott stratégia, ha a választási lehetőségek kimerítően felsorolhatók, és mindegyik választási lehetőség megadásra kerül (pl. *Felhívta, nem hívta?, Jobbkezes, balkezes?*). Abban az esetben ugyanis, ha nem lehet kimerítően felsorolni az alternatívákat, akkor a nem valós alternatívák felajánlásával (vagy valós alternatívák elhagyásával) befolyásolni is lehet a választást (Walton 2008). A (24)-ben a bíró példálózó jelleggel elkezdte felsorolni a szakítás „rosszul viselésének” gyakorlati megnyilvánulásait.

(24) B: Ezt, hogy szakítottak, ez hogy esett, hogy fogadta a Kárpáti Mihály?

T: Rosszul.

B: Ez mit jelentett a gyakorlatban? Kereste önt, hívogatta,

T: Igen.

B: Kereste, hívogatta.

T: Igen.

A hangsúlyból lehet tudni, hogy ez nem egy zárt felsorolás, azt várja a tanútól, hogy fejtse ki, mit jelent ez a gyakorlatban, a felsorolt opciók csak példálózó jelleggel kerültek megemlítsésre. Ugyanakkor a tanú nem mond magától semmit, csak elfogadja a bíró által felajánlott alternatívákat. Az elképzelhető, bár erre vonatkozóan nincs adat, hogy a „keresés és hívogató” a tanú korábbi vallomásában szerepelt, ugyanakkor az ily módon feltett kérdés nem készíti a tanút arra, hogy a saját szavaival fogalmazza meg azt, hogy mit ért „rosszul viselés” alatt. Ez persze nem azt jelenti, hogy kizárja a lehetőségét annak, hogy saját szavaival foglalja össze az eseményeket. A (25)-ös példában szintén a (24)-ben szereplő tanúhoz intéz kérdést a bíró, aki a tanú korábbi vallomásából úgy tudja, hogy a sértett a szűrást követően *elszaladt*, ezért nem sejtette azt, hogy komolyabban megsérült. A bíró az *elszaladt* mellett az *elment* alternatívát is felajánlja.

(25) B: A házukhoz. El (0.5) elszaladt? Vagy elment?

T: Hát úgymond majdnem sprintelt.

B: Majdnem sprintelt, aha.

Ugyanakkor a kihallgatásokból az egyértelműen kitűnik, hogy a bírók jellemzően a (23)-ban bemutatott helyzetekben ajánlanak fel konkrét opciókat, amikor lehetőség van az alternatívák kimerítő felsorolására, ezért ez egy kifejezetten alkalmas stratégia a befolyásolás elkerülésére. Abban az esetben pedig, amikor nem ismert számukra a pontos kifejezés, aminek megszerzésére a kérdésfeltevés irányul, akkor az a stratégia is használatos, hogy egyáltalán nem ajánlanak fel választási lehetőséget, hanem csak megkezdik a kérdést, és emelkedő intonációval jelzik, hogy a kérdés még nincs befejezve, a konkrét választ a kihallgatottól várják. Erre a (26)-ban egy korábbi, kulcsfontosságú példámhoz hozom szemléltetésként, ahol a bíró egy szakértőhöz intézi kérdését (Varga 2015: 101).

(26) B: Egy kérdésem lenne még szakértő úr. azok a tünetek, amiket a vádlott maga mond el, ezek milyen tünet, milyen (1.0) súlyosságú tüneteknek számítanak ezek >ezek< enyhe tünetek, ezek, (2.0)

S: ő én ezt nem is így értékelném, hogy enyhe, hanem hanem részleges tün[eteknek] =

B: [részleges]

S: = mondanám tehát, hogy legelső alkalmazásnál ennél több tünet várható ()

B: tehát igazából ha jól értem akkor amellettt hogy ha ő vele szemben úgy ahogy ő elmondja gázsprét használtak akkor nem csak ezeket a tüneteket kellett volna a vádlottnak produkálni, hanem más tüneteket is.

S: más tüneteket is ()

3.4.5. Részösszegzés

Az értekezés harmadik fejezetében azokat a bírói kérdezői stratégiákat vizsgáltam, amelyek alkalmasak a kérdésfeltevések befolyásoló hatásának csökkentésére. Ez pedig azért kifejezetten fontos, mert a tanúvallomások bizonyítási eszközként való felhasználhatósága jelentős részben a kihallgatási módszeren múlik. Bármilyen nyelvi elem alkalmas lehet adott szituációban a befolyásolásra. Egy igeválasztás, amely képes implikálni az esemény ágensét, egy kérdőszó használata, amely szűkebbre szabja a válaszalmazó grammatikai kategóriáját, vagy egy kérdésben rejlő előfeltevés, amely szintén alkalmas lehet a nyelvi befolyásolásra. Ugyanakkor ezeknek a nyelvi elemeknek az előfordulása nem jelenti azt, hogy a beszélő befolyásoló szándékával kerültek a megnyilatkozásba. Ezek alapján

elmondható, hogy az értekezés első hipotézise, mely szerint a nyelvi elemek nem szándékolt befolyásolást is eredményezhetnek beigazolódott. A második hipotézist, amely szerint a bírák a befolyásolás minimalizálására törekednek, a korpusz adatai szintén alátámasztották, hiszen a bírák kérdésfeltevéseikben jellemzően a kérdések alapvető befolyásoló tulajdonságait is próbálják elkerülni. Ez megmutatkozhat az igeválasztás által, amellyel a cselekmény elkövetője implikálható, az előfeltevések mellőzésére való törekvéssel, a kérdések logikai sorrendjének betartásával, valamint a preferencia kifejeződésének elkerülésére való törekvéssel. A továbbiakban áttérek a bírói kérdésfeltevések funkció szerinti csoportosítására.

4. A bírói kérdésfeltevések funkció szerinti csoportosítása

4.1. A bírói kérdésfeltevések típusai

A kérdések funkcióinak meghatározásához a kontextust, és annak összetevőit szükséges megvizsgálni (Illie 1994, 2015, Schirm 2007). Az értekezésben kizárólag azokat a bírói kérdésfeltevéseket elemzem, amelyek a tanúk és vádlottak által tett vallomások megszerzésére irányulnak. A funkciók megállapításánál a kihallgatás résztvevőinek intézményes szerepét, a jogi szabályozást, a kihallgatott és a kihallgató közötti hatalmi viszonyt és a kérdésfeltevés célját vettem figyelembe. A következőkben a bírói kérdésfeltevéseket a megállapított funkcióik alapján mutatom be, valamint ismertetem a hozzájuk kapcsolódó nyelvi és nyelvhasználati stratégiákat. A 4.2. fejezetben elsőként az információkérő kérdésfeltevések keretében azokat a stratégiákat vizsgálom, amelyek az új információk megszerzését segítik elő, hiszen a bírósági eljárásban törekedni kell a vádlott szempontjából mentő és enyhítő körülmények feltárására. A 4.3. fejezetben vizsgált megértés ellenőrzésével kapcsolatban kitérek a következtetések ellenőrzése, a megértés ellenőrzése és kölcsönös biztosítása, valamint a félreértések elkerülésének érdekében alkalmazott stratégiákra. A 4.4. fejezetben az információk megbízhatóságának ellenőrzése érdekében alkalmazott kérdésfeltevések keretében foglalkozom a tanúk esetleges elfogultságának vagy érdekeltségének vizsgálatával, a cselekmények észlelésének idején az alkoholos befolyásoltság fokának meghatározásával, valamint a hamis emlékek feltárására irányuló stratégiákkal. A 4.5. fejezetben az inkonzisztenciák feloldására irányuló kérdésfeltevések keretében azokat a kérdezési stratégiákat vizsgálom, amelyeket abban az esetben alkalmaznak a bírók, ha valamilyen ellentmondást észlelnek a tanú bíróságon tett vallomása és a nyomozati szakaszban tett vallomása között. Az utolsó, 4.6. fejezetben a bírósági kommunikáció interszónális aspektusával, a benyomáskeltési stratégiákkal foglalkozom, amelyek fontos szerepet játszanak a nyelvi és nyelvhasználati stratégiák megválasztásában, valamint elősegíthetik a tanúkkal való együttműködést.

4.2. Az információkérő kérdések

A kérdések prototipikus funkciója, tehát amikor a kihallgató úgy teszi fel a kérdését, hogy nem tudja a választ, és valóban az információ birtokába szeretne jutni, kiemelt jelentőséggel bír a bírósági kihallgatásokban. A kihallgatás célja ugyanis nem lehet pusztán a nyomozás során feltárt tények ellenőrzése, hanem a bírósági eljárásban törekedni kell a vádlott szempontjából mentő és enyhítő körülmények feltárására is. A kihallgatás szituációjában

ugyanakkor különösen nehéz annak a megítélése, hogy egy kérdés valóban új információ kérésére irányul-e, vagy pedig egy korábban már ismert információ ellenőrzése történik. Azt egy kívülálló, így a kutatást végző személy sem tudhatja soha teljes bizonyossággal, hogy mi számít a kérdező számára teljesen új információnak, amivel kapcsolatban még semmilyen korábbi ismerete nincs. Azonban ahogy azt majd a példák elemzése is mutatja, a biztosan nem új információk (mert például volt róla szó a korábbi vallomásokban vagy a bizonyítási eljárásban) alapján lehet olyan következtetéseket levonni, hogy mely kérdésfeltevések azok, amelyek valóban potenciális új információk feltárására irányulnak. Ebben a fejezetben ezért különösen azoknak a bírói stratégiáknak a bemutatására törekszem, amelyek megadják a lehetőségét annak, hogy a hatóságok által korábban nem ismert, új információk is megismerhetők legyenek. A következőkben elsőként azoknak az információkérő kérdéseknek a vizsgálatára térek ki, amelyek lehetőséget adnak a kihallgatottnak arra, hogy összefüggően adja elő a vád tárgyává tett cselekménnyel kapcsolatos ismereteit.

A nyelvészeti és pszichológiai szakirodalomban nagyfokú egyetértés van abban a tekintetben, hogy a kihallgatásokat kulcsfontosságú olyan kérdésekkel kezdeni, amelyek alkalmat adnak a történetek kötetlen formában való előadására. Ezeknek a kérdéseknek a jelentősége abban rejlik, hogy lehetőséget biztosítanak a kihallgatott által korábban kifejejtett, vagy akár tudatosan elhallgatott információk elhangzására, valamint kisebb az esély a téves információk megjelenésére, hiszen a kérdések megszabják a válaszok minőségét (Loftus 1979, Elek 2008, Vinnai 2011, Bednarek 2014). Ezért a tanúvallomások mérlegelésénél mindig szükséges azt is figyelembe venni, hogy mi az, amit a tanú önként mondott el, és mi az, amit egy konkrét kérdésre adott válaszként. Ez különösen azért fontos, mert nincs mód arra, hogy a bírósági jegyzőkönyvbe a feltett kérdések is bekerüljenek, így utólag már csak a választ lehet látni, azt azonban már nem, hogy milyen kérdés váltotta ki (Elek 2008).⁷² Az első kihallgatási részletben arra hozok példát, amikor a kihallgatás elején a tanútól azt kéri a bíró, hogy foglalja össze, amire még emlékszik a tanú az eseményből.

⁷² A tanúk kihallgatására vonatkozó jogi szabályozás az 1998. évi büntetőeljárás törvény 88. § (1) bekezdése alapján: *A kihallgatása során a tanú a hozzá intézett kérdésekre válaszol, de arra is módot kell neki adni, hogy a vallomását összefüggően előadja.* Ebben a megfogalmazásban (a vádlott kihallgatásától eltérően) nem szerepel kitételként, hogy a tanú elsőként összefüggően, saját szavaival adja elő a történetekkel kapcsolatos tudomását, ami a szabályozás szintjén visszalépést jelent az 1973. évi büntetőeljárás törvényhez képest, habár gyakorlati lehetőségként továbbra is megmaradt az az opció, hogy a tanú kihallgatása az összefüggő, szabad elbeszélésével kezdődjön (Vinnai 2011: 122). Az új, 2017. évi XC. büntetőeljárás törvény (visszatérve az 1973. évi törvényhez) már explicitt teszi az összefüggő előadás és a kérdések sorrendjét a 180. § (1) bekezdésében: *A tanú a kihallgatása során a vallomását összefüggően előadja, ezután a hozzá intézett kérdésekre válaszol.*

- (27) B: 2015 augusztus huszonötödikei történetéről fogom kérdezni. Mórahalom, vérző sérülthöz kellett kimenni. () Emlékszik arra, hogy augusztus közepén, ki kellett menni a délutáni órákban, így két óra tájáán Mórahalomra a buszfordulóhoz?
- T: Igen emlékszem.
- B: Emlékszik az esetre.
- T: Igen.
- B: Jó. Mi az, ami megmaradt? Kit kellett ellátni, mit mondtak a helyszínen, mi az a (.) mire még emlékszik?

A bíró elsőként arra kérdez rá a mentőtiszt foglalkozású tanútól, hogy tudja-e azt, melyik esetről fogják kihallgatni a tárgyaláson. Mivel már egy év eltelt, ez különösen fontos, hiszen ennyi idő alatt feltehetően számos sérültet kellett ellátnia. Miután a tanú biztosítja arról, hogy tudja melyik esetről van szó, arra kéri őt a bíró, hogy mondja el, mire emlékszik az esetről, és néhány konkrét kérdéssel azt is jelzi, hogy milyen szempontokra kíváncsi. Az összefüggő vallomástétel által lehet ugyan a legpontosabb információkhoz jutni, de a bírósági eljárások nem teszik azt lehetővé, hogy a tanúk kényelmes tempóban, szabadon beszéljenek a történetekről (Elek 2008). Ahogyan a fenti példa is mutatja, az összefüggő előadás kapcsán is részesül a tanú valamilyen iránymutatásban arra vonatkozóan, hogy mire térjen ki a vallomásaiban. Az első fordulóban szereplő, összefüggő válaszadás lehetőségét megadó kérdések sorozata abban tér el a kihallgatás további kérdéseitől, hogy itt nem érvényesül az egy konkrét kérdésre egy konkrét válasz preferenciájának szigorú kötöttsége, hanem a kérdések példaként vannak említve, és a tanúnak lehetősége van az általa fontosnak tartott részleteket a saját szavaival összefoglalni. Ezért a tanú először szabad megfogalmazásban mondhatja el azt, amire emlékszik, és csak ezt követik azok a kérdések, amelyeknél már érvényesül a kérdés-válasz szekvenciapár kötöttsége. Annak a lehetőségnek a megadása, hogy a tanú a saját szavaival mondja el elsőként az ismereteit, egy konkrét kérdés által is megvalósulhat, ahogyan azt a következő példa is mutatja.

- (28) B: Első kérdésem az lenne, hogy az L Kft mond-e önnek valamit?
- T: L Kft. Igen. Ismerős.
- B: Honnan ismerős?
- T: Hát ő (1.0)
- B: Volt ön ebben a cégben?
- T: Igen. >Igen, igen, igen.<

B: Hogy került ön ebbe a cégbe?

T: Hát átvettem ezt a céget annó.

A tanú az L Kft. ügyvezetője volt tíz évvel korábban, noha a tárgyalás során az is kiderül, hogy túl sok feladata nem volt a cégben, névleges ügyvezetőként volt rá szükség. A példa első két kérdése lehetővé teszi azt a tanú számára, hogy elmondja a céggel kapcsolatos ismereteit, ugyanakkor magától nem részletezi válaszát, csak miután a bíró konkrétan rákérdez arra, hogy benne volt-e a cégben. Ez a példa rávilágít arra, hogy a kihallgatás során rendkívül fontosak az eldöntendő kérdések a jogilag releváns tények feltárása érdekében, hiszen ha a bíró nem tenne ilyen megszorítást a válaszra nézve, akkor elképzelhető, hogy a tanú magától nem mondana semmit, ahogyan az az első két kérdés alapján is megfigyelhető. Ezért a *Volt ön ebben a cégben?* kérdésről az mondható el, hogy jelentős megszorítást tesz a válaszra nézve a kihallgatás harmadik kérdésében, mivel pontosan kétféle választási lehetőséget ad a kihallgatottnak, vagyis a tanú megerősítheti vagy cáfolhatja a kérdés által kifejezett propozíció igazságtartalmát. Ugyanakkor a kérdés segít a releváns információk feltárásában, ráadásul pozitív eldöntendő kérdés formájában hangzik el, ami kevésbé jelölt forma, mint a negatív módon megfogalmazott változat. Ha ugyanis a bíró azt kérdezné, hogy *Nem volt ön ebben a cégben?*, akkor egyúttal azt is kifejezné, hogy előzetes várakozásai (pl. az ügyvel kapcsolatos ismeretei) alapján azt feltételezi, hogy benne volt a cégben annak ellenére, hogy a bíróságon a $\sim p$ válasz igazsága tűnik valószínűnek a tanú által eddig elmondottak alapján, hiszen csak *ismerős* számára az a cég, amelyben korábban ügyvezető volt. Ebben az esetben azonban még nincs explicit ellentmondás, a tanú nem tagadja, hogy tud az L Kft. létezéséről, viszont azt fejezi ki, hogy nem emlékszik erre a Kft-re. A bíró tehát kérdésével segíti a tanú emlékeinek előhívását, és ezáltal a vallomástételt egy jelöletlen pozitív eldöntendő kérdés által, ami kevésbé fejezi ki a bíró episztemikus evidenciáján alapuló meggyőződését, vagyis azt, hogy azt a választ várja a tanútól, hogy benne volt a cégben. Miután a tanú megválaszolta a kérdést, a bíró újból egy kiegészítendő kérdést tesz fel, ami alapján a tanú szintén a saját szavaival mondhatja el a történet folytatását, vagyis az L cégbe való bekerülésének módját. Azt fontos tehát hangsúlyozni, hogy az eldöntendő kérdések nélkülözhetetlenek az ügyek felderítésének tisztázása érdekében, ami különösen fontos, hiszen ennek elmulasztása az ítélet megalapozatlanságát is eredményezheti (Elek 2008). Ugyanakkor az is kulcsfontosságú, hogy ezek a kérdések a lehető legkisebb mértékben fejezzék ki a kérdező viszonyulását a várt válaszhhoz.

A korpuszban a kihallgatások elején feltett kérdések, amelyek az összefüggő előadás kiváltására irányulnak tehát jellemzően nem nyitott kérdések, hanem kiegészítendő kérdés formájában fogalmazódnak meg, és tesznek valamilyen megszorítást a válaszra nézve, amivel a releváns tények kifejtése a cél. Ugyanakkor előfordulnak nyitott kérdések is a kihallgatás elején, ahogyan azt a következő két példa is mutatja, ahol az első kérdést egy tanúhoz, a másodikat pedig egy vádlotthoz intézi a bíró.

(29) B: Mit tapasztalt a helyszínen? Önben összeállt-e a kép akkor ott a helyszínen hogy mi történhetett?

(30) B: Mennyire emlékszik a történetekre? Miért történt mindez?

A korpuszban szereplő kihallgatások egyikében sem fordult elő olyan, hogy a bíró ne intézett volna legalább egy olyan kérdést a kihallgatotthoz, amely valós lehetőséget jelentene az összefüggő előadásra, sőt jellemzően több ilyen funkciójú kérdés is elhangzik, de ezek nem mindig a kihallgatás legelején valósulnak meg. A kihallgatások végén azonban jellemzően hangzik el olyan kérdés, amely arra irányul, hogy van-e még olyan információ, amit el szeretne mondani a kihallgatott, ahogy ezt a következő példák is mutatják.

(31) B: Van-e valami más, amit nem kérdeztem meg, és fontosnak tart?

T: Elég alaposnak tűnt, az én részemről.

B: Rendben van.

(32) B: Önnek van-e valami más, amit nem kérdeztem meg, de fontosnak tetszik tartani.

T: Igen, bíró úr, én annyit szeretnék mondani, hogy Valériának a viselkedése () a házi őrizetben való, hogy házi őrizetben volt, megváltozott a viselkedése, normális életvitelt (.) él, nem bántott senkit (), megváltozott.

A továbbiakban áttérek annak a bemutatására, hogy a kihallgatás közben milyen módon valósul meg az információkérés. Megfigyeléseim alapján az mondható el, hogy a kihallgatás közepén kifejezetten jellemző a nyitott kérdések alkalmazása, ezt a (33) alatti példa mentén szemléltetem.

(33) [Háttértudás: A tanú korábbi vallomásából a bíró úgy tudja, hogy Kiss Aladár azt beszélte meg Papp Péterrel, hogy a 70A buszmegállójában fognak találkozni. Amikor azonban Papp Péter és a tanú a megbeszélt időben odaértek a buszmegállóba, Kiss Aladárt nem találták ott, ezért a keresésére indultak.]

B: Lementek. Hol találkoztak a Kiss Aladárral?

T: () ott van egy buszmegálló, előtte egy kicsivel.

B: Előtte egy kicsivel.

T: Igen.

B: Tehát nem ott a 70A előtt, hanem egy kicsit arrébb.

T: Arrébb, igen.

B: **Ott mi történt?**

T: Hát elkezdődött a szóváltás, hogy mióta vagyunk együtt a Péterrel, ő elmondta hogy mióta.

B: Tehát, a Kiss Aladár megkérdezte, hogy mióta vannak együtt a Papp Péterrel, a Papp Péter meg mondta, hogy mióta.

T: Igen.

B: **Jó, aztán?**

T: És a Kiss Aladár erre adott egy pofont a Papp Péternek.

A kihallgatási részlet első fordulójában a *Hol találkoztak Kiss Aladárral?* kiegészítendő kérdés hangzik el. Ez a kérdésfeltevés azonban nem teljesen új információ kérésére irányul, amit a következőkből lehet tudni: (1) A tanú korábbi vallomásában szerepel, hogy a 70A buszmegállóban beszélte meg a két férfi a találkozót, de amikor a tanú és Papp Péter odaértek, nem találták Kiss Aladárt, így elkezdtek keresni. (2) A tanú a bírósági kihallgatásában nem nevezi meg expliciten, hogy a 70A buszmegállójában volt pontosan a találkozó megbeszélve, csak általánosságban *egy buszmegállóról* beszél. (3) Azonban a bírónak a *Tehát nem ott a 70A előtt, hanem egy kicsit arrébb.* megértésellenőrzésre szolgáló megnyilatkozásában olyan összetevő jelenik meg, ami a tanúnak csak a korábbi vallomásából ismerhető, nevezetesen a buszmegálló specifikus jelzésének (70A) meghatározása. (4) Az első három pontból az következik, hogy a bíró nem csak általánosságban ismeri a tanú korábban tett vallomását, hanem kérdésfeltevéseit (legalábbis ebben a részben) a tanú korábbi vallomásához igazítja.

A levezetett gondolatmenetből következik, hogy a *Hol találkoztak Kiss Aladárral?* kérdés nem tud teljesen új információ kérésére irányulni, hiszen erről a bírónak van előzetes

tudása, azonban mégis kiegészítendő kérdéssel kérdez rá annak érdekében, hogy a tanú a saját szavaival fogalmazza meg a választ. A tárgyalás későbbi történéseiből pedig lehet tudni, hogy a tanúnak erre a kérdésre adott válasza különös jelentőséggel bír. Az ügyész is kiemeli vádbeszédében, hogy Papp Péter végül nem a megbeszélt helyen találkozott Kiss Aladárral, hanem annak a közelében (a tanú megfogalmazásában *kicsivel arrébb*). Vagyis Papp Péter a sértett keresésére indult, amikor nem találta őt a megbeszélt helyen, ebből vonható le az a következtetés, hogy ő maga sem próbálta kerülni a konfliktust, noha a találkozót Aladár javasolta. A további fordulóknál az *Ott mi történt?* és a *Jó, aztán?* elliptikus kérdés már egyértelműen információkérésre szolgál, hiszen semmilyen megszorítást nem tesz a válaszalmazra nézve, így megadja arra a lehetőséget, hogy a tanú saját szavaival mondja el a történetet.

A következő példában is egy nyitott kérdés szerepel. Az érdekessége az, hogy a bíró szándékosan olyan stratégiát alkalmaz, amivel a befolyásolás elkerülését szeretné elérni, azonban megnyilatkozása mégis alkalmas a befolyásolásra. A beszédelőzményből tudható, hogy a tanú és Aladár megérkeztek a presszóba, ezt követően a bíró egy nyitott kérdés által rákérdez arra, hogy mi történt a presszóban. A *Beléptek, (1.5)* használatával a bíró explicite kifejezi, hogy a legelejétől, a belépéstől kezdve szeretné részletesen hallani a történetet, amit onnan is lehet tudni, hogy amikor a tanú nagyon „előre szalad” az időben, akkor a bíró azonnal visszatér a történet elejére, és a tanú által elmondottak alapján eldöntendő kérdéssel ellenőrzi azt a következtetését, ami kimaradt a tanú elbeszéléséből, vagyis azt, hogy a tanú odament Papp Péterhez (*Tehát ön odament a Papp Péterhez?*). A *Beléptek, (1.5)* kifejezés azért lehet alkalmas a befolyásolás elkerülésére, mert a bíró nem fejezi be a megnyilatkozását, elkerülve ezáltal azt, hogy a kérdés formája megszorításokat tegyen a válasza nézve, és pusztán az emelkedő intonációval és a szünet tartásával jelzi, hogy a tanútól várja a folytatást. Ez a stratégia kifejezetten alkalmas a befolyásolás elkerülésére, ahogy azt a (26)-os példában korábban bemutattam. Ugyanakkor azt, hogy a tanú és a vádlott együttesen **beléptek** a presszóba a bíró adott információnak tartja. Mivel azonban a bíró részletesen rákérdez a történetekre, így Aladár hollétére is, végül kiderül, hogy ő kint maradt a presszó előtt. A *Nem egy társaságban voltak?* negatív eldöntendő kérdés is mutatja a bíró meglepődését: a bíró azt várta, hogy a tanú arról számol be, mindannyian a presszóban voltak aznap este, a részletes kikérdezés eredményeként azonban a hamis előfeltevés felszínre került, és ezáltal tisztázva lett, hogy nem egy teremben voltak mindannyian, hanem Aladár a külső részen maradt.

(34) T: Mondtam neki a buszon, hogy jó lenne, ha leszállna, mert találkozok a Péterrel.

B: És mit mondott erre az Aladár?

T: Szó szerint kiröhögött, mondta hogy őt nem érdekli.

B: Tehát nem volt ugyanarra dolga, de =

T: = Igen.

B: De, de önnel ment. Az Akácfa presszóba.

T: Igen, igen.

B: Hogy konkrétan miért teszi, ezt így akkor nem mondta. A Kiss Aladár.

T: Nem.

B: Megérkeztek az Akácfa presszóba,

T: Igen.

B: Ott volt a Papp Péter.

T: Igen.

B: Mi történt ott az Akácfa presszóba? Beléptek, (1.5)

T: Az elején semmi baj nem volt, megittunk fejenként két két sört, Kiss Aladár is =

B: Tehát ön odament a Papp Péterhez?

T: Igen, igen.

B: Akkor odament a Papp Péterhez. Hova ment a Kiss Aladár?

T: Hát ő kint volt a külső részen, ott iszogatótt.

B: Tehát a kocsmá, a presszó előtti külső részen, ő ott iszogatótt.

T: Igen, igen.

B: Nem egy társaságban voltak?

T: Nem, nem.

A nyitott kérdéseknek tehát kiemelkedő szerepük van az információszerzésben. Az azonban nyilvánvaló, ahogyan arra többek között a (28)-as és a (34)-es példa is rámutatott, hogy ezekkel a kérdésekkel nem lehet lefolytatni az egész kihallgatást, hiszen a nyitott kérdések arra nem alkalmasak, hogy ráirányítsák a figyelmet a részletekre. Ezért megkerülhetetlen a kiegészítendő és eldöntendő kérdések használata, azonban ezekben különösen sok befolyásolási lehetőség rejlik, miként azt a 3. fejezetben bemutattam. Ugyanakkor az a kihallgatási részletekből is kitűnik, hogy a bírók alkalmaznak olyan stratégiákat, amelyekkel ezeket a befolyásolási lehetőségeket próbálják kerülni (pl. a (28)-ban a bíró epizstemikus evidenciáján alapuló meggyőződésének kisebb mértékű kifejezésre juttatása).

Ahogy az korábban a 3.1. fejezetben ismertetett 1. ábrán bemutattam, a kérdések szerkezetük alapján különféle mértékben fejezik ki a kérdező és beszédpartnere közötti tudásviszonyt, ezt a további gondolatmenet egyszerűbb követhetősége érdekében a 2. ábrán megismétlem.

2. ábra A beszélő által kifejezett tudás mértéke a standard kérdő mondat típusok szerkezete alapján

Levinson (2012) szerint a hétköznapi társalgásokban az emberek a gazdaságosság elve alapján mindig arra a legkisebb információra kérdeznek rá, amelyről úgy gondolják, hogy szükségük van rá. A kérdezők gazdaságosak kérdésfeltevéseik tekintetében, és a különböző nyelvek is úgy adaptálódtak, hogy különböző információs erősségű kérdéstípusok alakultak ki. Tehát a hétköznapi nyelvhasználatban jellemzően nem teszünk fel egy kiegészítendő kérdést akkor, amikor lehetőségünk van egy eldöntendő kérdést feltenni. Minél több információra kérdezzük rá, annál kevésbé gazdaságos a kérdés. Azonban vannak olyan interszónális tényezők, amelyek a válasz információs értéke mellett befolyásolhatják a kérdésformák közötti választást, ekkor a kérdező választása eltolódhat a skála bal oldalának irányába. Ez a válasz szociális értékétől függ. A hétköznapi társalgásokban tehát a kérdések formájának megválasztásánál a kérdező egyrészt az információ értékét veszi figyelembe, másrészt a szociális árát, így például udvariassági megfontolások is hatással lehetnek a választott formára.⁷³ A bírói kihallgatásokban azonban a gazdaságossági elv nem érvényesül. Ahogy arra a (28) alatti, valamint a (33)–(34) alatt ismertetett kihallgatási részletek is rámutattak, az a törekvés figyelhető meg a bírói kérdésfeltevésekben, hogy az információkérő kérdéseknél jellemzően a skála bal oldaláról választanak elsőként, így lehetőség szerint nyitott vagy kiegészítendő kérdést alkalmaznak, és csak ezt követően tesznek még több megszorítást a válaszalmazra nézve. Ez azért szükséges, hogy a tanú a saját szavaival mondassa el a történetet, ne pedig a korábban tett vallomása, vagy a bíró meggyőződése tükröződjön vissza a bírósági kihallgatásokban. Ugyanakkor ahogy azt a fejezet példái is mutatták, az eldöntendő kérdések éppúgy szükségesek az információszerzés szempontjából, mint a nyitott

⁷³ Gyuris, Mády és Molnár (2018) pedig arra mutat rá magyar nyelvű korpuszalapú kutatásukban, hogy udvariassági tényezők befolyásolhatják a kontextusbeli evidenciák figyelembevételét.

és kiegészítendő kérdések. Az eldöntendő kérdések ugyan különösen alkalmasak a kérdező által várt válasz kifejezésére, de a bírók jellemzően törekednek a kevésbé jelölt formák választására. Ezért ahogyan arra többek között a (28)-as részlet is rámutatott, amikor a bíró az előzetes tudása alapján a p-t alátámasztó választ várja (a tanú volt a cégben), és emellett a kontextusban a kihallgatott vallomásában csak „gyengén” jelenik meg a ~p-re mutató evidencia (csak ismerős a tanú számára a cég), akkor nem a negatív eldöntendő kérdést választják a bírók, amivel azt fejeznék ki, hogy a kihallgatott által elmondottak ellenére a p-vel megegyező választ várja, hanem a kevésbé jelölt formát, a pozitív eldöntendő kérdést. Amikor pedig nincs ilyen ellentét az evidenciák között, akkor jellemzően a neutrálisnak tekinthető *-e* kérdő partikulás pozitív eldöntendő kérdő mondatot alkalmazzák, vagy választási lehetőségeket ajánlanak fel annak érdekében, hogy elkerüljék annak a kifejezését, hogy valamelyik válasz felé jobban hajlanak.

4.3. A megértés ellenőrzése

Ahogyan az az információkérő kérdések esetében látható volt, a bírói kérdezési stratégiákra az jellemző, hogy törekednek a kérdésfeltevésben a lehető legkevesebb tudást kifejezni, és ezáltal a lehető legtöbb információt várni a kihallgatottól a befolyásolás elkerülése érdekében. A (33)-as példa rámutatott arra is, hogy a bíró a tanú korábbi vallomása és a vádlottak elmondása alapján rendelkezett azzal az információval, hogy a 70A buszmegállóhoz közel találkoztak. Ennek ellenére a bíró mégis a *Hol találkoztak a Kiss Aladárral?* kiegészítendő kérdést használja, így biztosítva annak a lehetőségét, hogy a tanú elsőként a saját szavaival válaszoljon. Amikor a tanú egy specifikusan nem meghatározott buszmegálló környékét említi (*van ott egy buszmegálló, előtte egy kicsivel*), akkor a bíró a két következő fordulóban ellenőrzést végez. Elsőként megismétli a tanú megnyilatkozását (*Előtte egy kicsivel.*), amire megérkezik a megerősítő válasz, majd említést tesz specifikusan a 70A buszmegállóról is (*Tehát nem ott a 70A előtt, hanem egy kicsit arrébb.*), amire szintén megerősítést vár a bíró. Az első esetben annak az ellenőrzése történik, hogy a bíró pontosan értette-e azt, amit a tanú explicite **mondott**, míg a második esetben a 70A specifikus jelzéssel együtt a tanú megnyilatkozásának teljes tartalmát explicitté teszi a bíró, amire szintén megérkezik a megerősítő válasz. Ezzel nem csak információt ellenőriz, azaz, hogy valóban a 70A buszmegálló környékéről van szó, hanem a bíró konkrétan meghatározza a találkozó helyét, így elkerülhető a félreértés, és a tárgyalóteremben mindenki számára kölcsönösen egyértelművé válik az a hely, ahol a tanú, a vádlott és a sértett találkoztak. Tehát a második

esetben már nem a tanú által **mondott** jelentést ellenőrzi, hanem a saját **következtetését**, amit a tanú által kimondott *egy buszmegálló* rejt magában. Ez az **egyértelműsítés** folyamata, amelyre akkor van szükség, ha egy nyelvi formához (*egy buszmegálló*) több jelentés is rendelhető (pl. a 70A busz megállója vagy a 80E busz megállója), így a megnyilatkozásban kódolt konceptuális reprezentáció (logikai forma) több lehetséges módon is kiegészíthető (Carston 2004: 639).

Relevanciaelméleti keretben, amit egy beszélő a megnyilatkozásában explicit módon közöl, azaz osztenzíven kommunikál, az az **explikátúra** jelentésszintjének felel meg (Carston 2002: 116). Ez a jelentésszint magában foglal egy logikai formát, amely a gyakorlatban szinte soha nem teljes proposíció, ezért igazságfeltételekkel sem jellemezhető, hanem pusztán sémaként szolgál a teljes proposíciós tartalom következtetési folyamataihoz (Sperber–Wilson 1986/1995, Carston 2002, 2004). Ez a séma a kontextusfüggetlen, kódolt szemantikai jelentésnek feleltethető meg, ami nem tartalmaz semmilyen pragmatikai következtetést, és a szakirodalomban általánosan **puszta nyelvi jelentésként** hivatkoznak erre a jelentésszintre (Ariel 2002a, Recanati 2004, Sternau és mtsai. 2015). A hiányos proposíciós forma kiegészítése háromféle módon mehet végbe (Carston 2004: 639):

1. **Egyértelműsítéssel** (disambiguation): Akkor megy végbe az egyértelműsítés folyamata, amikor a nyelvi rendszer az adott nyelvi formához több jelentést is rendelhet, így a logikai forma több lehetséges módon is kiegészíthető lenne. Az *Autó a kertben van*. megnyilatkozás esetében, ha a családon belül van egy játék és egy valódi autó is, akkor egyértelműsítésre van szükség ahhoz, hogy tudjuk, melyikre gondolt a megnyilatkozó.
2. **Szaturációval** (saturation): A hiányos logikai forma kiegészítése nem a nyelvi rendszeren belüli elemekkel történik, de van hiányra utaló nyelvi elem. Ha egy férfi azt mondja például, hogy *A nejem rendkívül agresszív teremtés.*, akkor *a nejem* határozott főnévi csoporthoz való referensrendelés a szaturáció, azaz, hogy ki az a konkrét személy, akire *a nejem* vonatkozik.
3. **Szabad jelentésgazdagítással** (free enrichment): Nincs a kontextuális érték hiányára utaló nyelvi elem, az explikátúrában mégis a kontextusból származó összetevő jelenik meg. Az *Antal is jön nemsokára, csak ő még leparkol a kocsival.* megnyilatkozásban nincs helykomponensre utaló nyelvi elem, aki azonban hallja ezt a megnyilatkozást, az

gondolhat arra, hogy a parkolás az utcán, a garázsban, vagy a kertben történt, hiszen valahol történnie kellett.

Abban nincs egységes álláspont a szakirodalomban, hogy ez a minden pragmatikai következtetést nélkülöző, kontextusfüggetlen puszta nyelvi jelentés interakciósan elérhető-e a résztvevők számára. A hétköznapi társalgások vizsgálata alapján a kutatók többsége amellet érvel, hogy a társalgás résztvevői nem képesek **tudatosan** elérni a puszta nyelvi jelentést a verbális interakcióban. Amennyiben mégis tudatosan elérhetővé válik számukra, az csupán azért lehetséges, mert az interakcióban részt vevők félreértik egymást, így a szemantikai jelentés a beszédpartnerek számára azonos, de a már pragmatikai jelentésgazdagításon átesett jelentésszint eltérő számukra, és ez a félreértés következtében ismerhető fel (Recanati 2004). Azonban a bírósági kihallgatásokon, ahol következményekkel jár az, hogy a tárgyalás résztvevői miként interpretálják az egyes megnyilatkozásokat, rendkívül fontos szerepe lehet annak, hogy a kihallgató képes-e tudatosan hozzáférni a puszta nyelvi jelentéshez. A buszmegálló példáját tekintve a bírót ugyan segíti a tanú korábban tett vallomása, hiszen ez alapján kérdezi ki a tanút. Ugyanakkor a kutatás során a következő feltételezésemből indultam ki:

(III) Hipotézis

A puszta nyelvi jelentés a bírók számára tudatosan is elérhető lehet a bírósági kihallgatásokban.

Ez a hipotézisem azon alapszik, hogy a sok éves kihallgatási tapasztalat során feltehetően a bírók implicate elsajátították azt a tudást, hogy miként lehet a legkevesebb félreértéssel kérdést feltenni, és milyen jellegű információk tudatos felismerése kulcsfontosságú a pontos és félreérthetetlen információszerzéshez, és ezt a tudást az adaptáció révén alkalmazzák kérdésfeltevéseikben. A bírósági kommunikációban ugyanis éppen a félreértések elkerülése, valamint a megnyilatkozásokban rejlő információk felismerése és ellenőrzése miatt van jelentősége az explicit nyelvhasználatnak, és ezáltal a puszta nyelvi jelentés tudatos elérhetőségének (Varga 2017, 2018a). Ez azt jelenti, hogy a kihallgatónak a rendszeres kihallgatások során, az adaptáció lehetősége és képessége révén meglátásom szerint kialakulhattak olyan kérdezési stratégiái, hogy miként lehet leginkább elkerülni az esetleges félreértéseket. Ezeknek a stratégiáknak a kialakulását feltehetően éppen azok az alkalmak idézték elő, amikor félreértések történtek. Ez ugyanakkor nem azt jelenti, hogy ne fordulhatna

elő félreértés a kihallgatások során. A (35)-ös kihallgatási részletben arra az esetre hozok példát, amikor a kevésbé explicit nyelvhasználat számos fordulón keresztül okoz félreértést.

(35) B: Azt mondja meg nekem, hogy május huszonötödike előtt, tehát nyilván huszonötödike, amikor a cselekmény történt. 2016 május huszonötödike előtt **a Lázár Lóránt tudta-e már**, hogy ön a Papp Benedekkel jár?

T: Az eset előtt?

B: Igen, az eset előtt **tudta-e**, hogy ön a Papp Benedekkel járt?

T: Igen, >igen igen.<

B: Ez hogyan derült ki? **Mondta a telefonba, személyesen? Vagy ez hogyan derült ki?**

T: Megtudta.

B: Megtudta.

T: Megtudta.

B: Megtudta értettem, csak hogy ez hogyan derült ki, hogy ő megtudta?

T: Hát ő nem tőlem.

B: Engem most ez nem érdekel, hogy kitől tudta meg. Az, hogy hogyan derült ki, hogy ő ezt megtudta? Fölhívta önt, csak most találgatok. Fölhívta önt, és azt mondta tudom, hogy a Papp Benedekkel jársz? Vagy ez hogyan derült ki, hogy a Lázár Lóránt tud arról, hogy önök együtt járnak aztán (1.0) vagy csak gondolja, hogy tudta?

T: Hát mondta is, hogy tudja, hogy én a Benedekkel vagyok együtt.

B: Hát ezt kérdeztem, hogy személyesen mondta, vagy

T: Nem, telefonon.

B: Tehát amikor az eset előtt telefonon beszéltek, akkor mondott ilyet a Lázár Lóránt, hogy te a Papp Benedekkel jársz.

T: Igen.

A bíró az első két kérdés-válasz párszekvenciában arra kérdez rá, hogy a vád tárgyává tett cselekményt megelőzően Lázár Lóránt tudott-e a tanú új kapcsolatáról. Az igenlő választ követően pedig azt szeretné megtudni, hogy hogyan derült ki a tanú számára az, hogy Lázár Lóránt 2016. május 25. előtt már tudott a Papp Benedekkel való kapcsolatáról. Ugyanakkor az *Ez hogyan derült ki?* kérdés számos implicit információt tartalmaz. A kérdésfeltevésben szereplő *ez* mutató névmás endoforikus deixisként és ezzel együtt anaforikus utalásként funkcionál ebben a kérdésfeltevésben (Levinson 1994: 856, Laczkó 2003: 317). Az *ez* mutató

névmás ebben a használatban arra az eseményre utal vissza, amiről eddig szó volt, ami az, hogy Lázár Lóránt tudta 2016. május 25. előtt azt, hogy a tanú párkapcsolatban van Papp Benedekkel. Emellett nincs más olyan nyelvi elem a megnyilatkozásban, amely a kontextuális érték hiányára utalna, ugyanakkor **szabad jelentésgazdagítás** révén a válaszolónak gondolnia kell valakire, hogy kinek a számára derült ki az, amire az *ez* mutató névmás utal. A bíró a tanúra gondol, arra pontosan, hogy a tanú számára miként derült ki az, hogy Lóránt már a cselekmény előtt is tudott a Benedekkel való kapcsolatáról. A félreértés abból adódik, hogy a tanú azt a következtetést vonja le, hogy a bíró azt szeretné megtudni, hogyan derült ki Lázár Lóránt számára az, hogy ő és Papp Benedek párkapcsolatban vannak. A félreértés elkerülése érdekében tehát a következő kérdésfeltevést lehetne alkalmazni a (35)-ben bemutatott szituációra: *Hogyan derült ki az ön számára az, hogy Lázár Lóránt már 2016. május 25. előtt is tudott az ön és Papp Benedek kapcsolatáról?*⁷⁴ Ugyanakkor az ilyen jellegű félreértések rendkívül ritkán fordulnak elő a korpuszban éppen amiatt, mert a bírók jellemzően törekednek a minél explicitebb nyelvhasználatra. Ennek szemléltetésére a (36) és (37) alatt hozok két példát.

(36) T: Az érdekes lehet (.) visszatérve az eredeti kérdésre,

B: Igen?

T: Az indulóra,

B: Az induló bérleti díjra, igen,

A (36)-os példában a tanú nem mondja ki teljesen az induló bérleti díjat, csak az *induló* megnevezéssel utal rá. A bíró azonban teljesen explicitté teszi a díj megnevezését, ami egyúttal a félreértések elkerülését szolgálja, valamint további gyakorlati jelentősége az, hogy a jegyzőkönyvvezetést is segíti. Ebben a példában feltehetően kisebb szerepet kap az információ ellenőrzésére való törekvés, sokkal inkább a jegyzőkönyvvezetés segítése és az általános explicit nyelvhasználatra való törekvés figyelhető meg. Azonban a (37)-ben már az is látszik, hogy az **egyértelműsítés** fontos célként jelenik meg a bíró megnyilatkozásában.

(37) B: A Kiss Alajos a földre került, vagy csak hátr =

T: Csak hátrébb lépett.

⁷⁴ Azt fontosnak tartom megjegyezni, hogy természetesen ebben a megnyilatkozásban is van pragmatikai jelentésgazdagítás, hiszen az *ön*, a *Papp Benedek*, a *Lázár Lóránt* kifejezésekhez a kontextus alapján a tanúnak hozzá kell rendelni a szaturáció folyamata révén azt a konkrét személyt, akire ezek a kifejezések vonatkoznak.

B: Csak hátrébb lépett.

T: Igen igen.

B: Közben mondtak valamit egymásnak?

T: Nem.

B: Hátrébb lépett a lökés hatására a **Kiss Alajos**. Mi történt utána?

T: Levette a kabátját,

B: Tehát a Kiss Alajos.

T: Igen, igen ()

A tanú elmondja, hogy látta azt a jelenetet a két férfi közötti konfliktusban, amikor a Kiss Alajost meglökte a másik férfi (Bartos Bertold), és Alajos ennek hatására hátrébb lépett. A bíró ezt megismétli, és megerősítést kér a tanútól, majd arra kérdez rá, hogy mi történt Kiss Alajos meglökését követően. A tanú elkezd ki fejteni, hogy *Levette a kabátját*, amiben Kiss Alajosra utal a korábbi megnyilatkozásai alapján. Ugyanakkor mivel explicit módon nem mondja ki azt, hogy Alajos a kabátot levevő személy, így a bíró a *Tehát a Kiss Alajos*. következtetésének explicitté tételével teszi egyértelművé a megnyilatkozást, és várja rá a tanútól a megerősítést.

A (37) alatti példa alapján fontosnak tartom kiemelni, hogy a bírók jellemzően a *tehát, tehát akkor, tehát (ha) jól értem* formákban vezet be a következtetéseiket, amire a bírósági kontextusban minden esetben megerősítést várnak. Ezzel kapcsolatban érdemes kitérni a *tehát* kötőszó összetett funkciójára (Németh T. 1998). A *tehát* illokúciós funkciója alapján olyan megnyilatkozásokat vezet be, amelyekben a beszélő valamilyen következtetést von le a diskurzuselőzmény kapcsán. Interperszonális funkciója jellemzően az, hogy lezárást fejez ki, így például egy kérdés-válasz párszekvenciában a beszélőváltás bekövetkezését jelzi. Ugyanakkor eldöntendő kérdésekben attitudinális funkciója van, azt fejezi ki, hogy a beszélőnek van valamilyen közvetlen evidenciája p igazságára vonatkozóan (Kiefer 1988, Németh T. 1998).

Ezek alapján tehát a (37) alatti példában a bíró explicit módon kimondja a következtetését, aminek az az interakciós szerepe, hogy a kihallgatott erősítse meg a **bíró közvetlen evidencián alapuló következtetését** a félreértés elkerülése érdekében, és a tárgyalóteremben mindenki számára kölcsönösen egyértelmű legyen az, hogy kiről tesz állítást a tanú. A következtetés explicitté tétele jellemzően kijelentés formájában fogalmazódik meg, de a kihallgatás szituációjában kérdésfeltevésként értelmeződik, hiszen a bíró verbális megerősítő választ vár rá. Fontos továbbá azt megjegyezni, hogy amennyiben a bíró nem fejezné ki azt,

hogyan igazságát tartja valószínűnek, és például egy eldöntendő kérdést tenne fel elfogulatlan formában, az inkább megakasztaná a kihallgatást, hiszen a következtetésének kijelentő formában történő kimondásával éppen a bizonyosság magas fokát érzékelteti, és a kölcsönös megértést segíti. A bíró kimond egy igaznak vett állítást, ami ezáltal kölcsönösen elérhetővé válik minden résztvevő számára, de ezen felül kéri a tanútól a további megerősítést, hogy valóban helyesen érti-e a tanú által mondottakat. Ezen gondolatmenet alapján vizsgáljunk meg néhány lehetséges alternatívát a bíró reakciójára a (38)-ban, melynek a) pontjában a könnyebb összehasonlíthatóság érdekében a bíró tényleges válaszát is megismétlem.

(38) B: Hátrébb lépett a lökés hatására a Kiss Alajos. Mi történt utána?

T: Levette a kabátját,

B: a) Tehát a Kiss Alajos.

b) # Tehát a Bartos Bertold.⁷⁵

c) #A Kiss Alajos vette-e le a kabátját?

d) Ki vette le a kabátját?

e) A Kiss Alajos vagy a Bartos Bertold vette le a kabátját?

f) Kiss Alajos vette le a kabátját?

A beszédelőzmény alapján arra lehet következtetni, hogy Alajos vette le a kabátját, és a tanú korábbi vallomásából is ezt lehet tudni. Ezért a bíró az iránti erős meggyőződése, hogy Kiss Alajos vette le a kabátját, teljesen természetes az a) pontban. Ezzel szemben a b) pontban ismertetett következtetés nem természetes, hiszen közvetlenül a beszédelőzményben nem említi a tanú Bartos Bertoldot, így nem valószínű, hogy rá utal vissza. Ennél fogva a bíró nem tudja Bartos Bertold kabátlevétele iránti erős meggyőződését kifejezni, viszont ha valami oknál fogva mégis így tenne, azzal teljesen megakasztaná a kihallgatást, és zavart okozna a megértésben. Ettől függetlenül, a bírósági kontextusban fontos annak a kizárása, hogy Bartos Bertoldról van szó. A c) pontban elképzelt neutrális kérdés ugyanakkor kifejezetten természetellenesen hat, hiszen ezzel a kérdéssel az elfogulatlan információkérést lehet megvalósítani. Itt azonban nem információt kér a bíró, hanem **megértést ellenőriz**. A neutrális kérdés azért nem szerencsés tehát ebben az esetben, mert olyan, mintha a bíró figyelmen kívül hagyná a beszédelőzményt, és ezzel megakasztaná a vallomás folyamatosságát. A d) pontban szereplő *Ki vette le a kabátját?* kiegészítendő kérdés nem

⁷⁵ A pragmatikai szempontból nem sikeres választ # jelzéssel látom el.

hangzik ugyan természetellenesen, ezzel azonban szintén nem megértést ellenőrizne a bíró, hanem információt kérne, ami úgyszintén nem a kölcsönös megértést segítené elő, ezért ebben az esetben nem szerencsés ennyire kevés információt kifejeznie. Végezetül pedig az e) pont választó kérdéséről ugyanaz mondható el, mint a c) és d) pontban szereplőkről. A két férfi közötti elfogulatlan választási lehetőség az információkérést szolgálja, nem pedig a megértés, és ezáltal az információ ellenőrzését. Ezért a megértésellenőrzés során a bíró ugyan erős meggyőződését fejezi ki kijelentés formájában, de célját tekintve az a) pontban megadott megnyilatkozás a legalkalmasabb a félreértések elkerülése céljából, hiszen azt fejezi ki vele a bíró, hogy a beszédelőzményben szereplő **közvetlen evidencián alapul a következtetése**, és ennek a megerősítését kéri.

Farkas és Bruce (2010) azzal magyarázza a verbális válasz kiváltása szempontjából a kijelentés és a standard eldöntendő kérdés (pozitív/negatív eldöntendő kérdések) közötti különbséget, hogy amikor a beszélő kijelentő formát használ, akkor a megerősítő választ tartja az egyetlen lehetséges válasznak, ellenben a standard eldöntendő kérdésben nem a megerősítés az egyetlen kategorikus válaszlehetőség, tehát nem hajlik olyan módon az egyik válasz felé a beszélő, mint a kijelentésben. Ez a megfigyelés egy rendkívül fontos szempontra hívja fel a figyelmet. A bírói kérdésfeltevésekben az figyelhető meg, hogy abban az esetben használnak kijelentő formát, amikor a beszédelőzményben megjelenő evidencia alapján szinte száz százalékosan biztosnak vélik a megerősítő választ. A következtetésük explicit kimondásával elkerülik az esetleges félreértéseket, és ezen felül megadják a potenciális lehetőségét annak, hogyha valamiért mégsem pontosan ugyanazt értették a kihallgatott megnyilatkozása alatt, mint amit a kihallgatott mondani szándékozott, akkor ez is a felszínre kerüljön. Az esetleges cáfolat tehát ebben az esetben csak elvi lehetőségként jelenik meg. Ennek szemléltetésére a (39)-ben megismétlem a (34)-es példa releváns részét.

(39) B: Mi történt ott az Akácfa presszóba? Beléptek, (1.5)

T: Az elején semmi baj nem volt, megittunk fejenként két két sört, Kiss Aladár is =

B: Tehát ön odament a Papp Péterhez?

T: Igen, igen.

B: Akkor odament a Papp Péterhez. Hova ment a Kiss Aladár?

T: Hát ő kint volt a külső részen, ott iszogatót.

B: Tehát a kocsma, a presszó előtti külső részen, ő ott iszogatót.

T: Igen, igen.

Ez a kihallgatási példa látványosan rámutat arra a különbségre, hogy a korpusz alapján mikor használnak a bírók kijelentő formát a következtetések megerősítésének kérésére (*Tehát a kocsmá, a presszó előtti külső részen, ő ott iszogatót.*), és mikor teszik fel a kérdésüket kérdő mondat formájában, azaz kérdő intonációval (*Tehát ön odament a Papp Péterhez?*). A tanú elmondta korábban, hogy azért ment a presszóba, hogy Papp Péterrel találkozzon. A bíró az első kérdésfeltevésével jelzi, hogy a belépéstől kíváncsi az eseményekre, a tanú azonban túlságosan előre szalad a történetben, és rögtön a sörözős-beszélgetős részhez ugrik. Tehát arról nem tesz említést, hogy miként találkoztak össze a presszóban Péterrel. Ezért a bíró egy olyan információra kérdez rá, ami logikailag következik a tanú által elmondottakból, de arról a tanú egyáltalán nem tesz említést. Ennél fogva a bíró nem a tanú által elmondottakat teszi még explicitebbé, és arról kér megerősítést, hanem egy olyan következtetést von le, amiről a tanú nem beszélt idáig a bíróságon. Ebben az esetben pedig már nem lehet a bírónak olyan erős meggyőződése mint a (37)-ben, éppen ezért nem hajlik annyira a megerősítő válasz kérése felé, hanem a cáfolatot is lehetségesnek tartja (pl. *Nem én mentem oda hozzá, Péter már a bejáratnál várt*). Ezt követően a bíró rákérdez arra is kiegészítendő kérdés formájában, hogy hova ment Kiss Aladár, amire a tanú kifejti, hogy *ő kint volt a külső részen, ott iszogatót*, erre pedig már a bíró kijelentés formájában reagál (*Tehát a kocsmá, a presszó előtti külső részen, ő ott iszogatót.*). Ebben az esetben tehát a tanú megnyilatkozását értelmezte, így erre már csak megerősítést várt tőle. A további elkülönítésre a (40)-ben és a (41)-ben hozok két példát.

(40) B: Hol volt a bélyegző, kinél?

T: Kiss Pistánál.

B: Miért pont nála volt?

T: Mert ő volt a főnök.

B: Aha. Ha ő volt a főnök, akkor miért maga volt az ügyvezető?

T: Mert ő nem tudott írni olvasni, én meg bírtam. Aláírtam meg elolvastam.

B: Aha, tehát így egészítették ki egymást, hogy ő nem tudott írni olvasni, gyakorlatilag analfabéta volt, és ezért kellett valaki, aki alá tud írni, és el tud olvasni bizonyos szerződéseket.

T: Igen.

B: Értem.

A fenti részletben a (37)-ben ismertetett példához hasonló eset látható. A tanú kifejti, hogy Kiss Pista volt valójában a főnök annak ellenére, hogy a tanú volt az ügyvezető. Amikor a bíró rákérdez arra, hogy ez miként lehetséges, akkor a tanú azt a választ adja, hogy Kiss Pista nem tudott írni és olvasni, ezért volt szükség rá. A bíró értelmezi a tanú által mondottakat oly módon, hogy levonja azt a következtetést, hogy a két férfi úgymond kiegészítette egymást a céges feladatok tekintetében, és Kiss Pista gyakorlatilag analfabéta volt. Új információ azonban nem jelenik meg a bíró következtetésében, amit egy kijelentő formában fogalmaz meg, és csak megerősítést vár azzal kapcsolatban, hogy jól értette-e az elhangzottakat. Azonban a (41)-ben már nem teljesen így zajlik a megértés ellenőrzése.

(41) B: És ennek az ügynek, tehát ezekkel a cégekkel volt gondja a Deák úrnak?

T: Ő amennyire nekem módomban volt az iratokba beletekinteni, hiszen nyilvánvalóan (1.0) én nem kérhettem az iratokat,

B: Világos.

T: Csak ami rendelkezésemre állt azokba tudtam betekinteni. Ő azok alapján ő az ügylet az elég homályosnak tűnt,

B: Mit ért ezalatt?

T: Hát hogyha **mindkét helyen** ugyanaz a vagyontárgy föl van ajánlva fedezetként () az nem jelent jót.

B: Értem. És ez azt mondja, hogy **mind a két céggel kötött szerződést** ugyanazon gépekre kötött meg? Így értette ezt?

T: Én azt nem mondtam, csak voltak olyan eszközök, amik kétszer szerepeltek.

B: Ezt viszont a saját szemével látta.

T: Hát igen.

B: Mert nyilván a takarékszövetkezetnek is ez volt a problémája, és gyakorlatilag ezért jött létre ez a találkozás.

T: Ő valószínűsítem, hogy igen.

A tanú a vádlott könyvelője, aki elmondja, hogy a vádlott ugyanazon vagyontárgyai *mindkét helyen* föl van ajánlva fedezetként. A bíró értelmezi a tanú által elmondottakat, és a *mindkét helyen* kifejezést a Deák úr által kötött *két szerződésre* specifikálja. Tehát ebben az egyértelműsítésben a (37)-es kabátlevételes példával ellentétben már új információ is

megjelenik, a (33)-as buszmegállós⁷⁶ példával ellentétben pedig jogi szempontból kifejezetten fontos új információ jelenik meg az egyértelműsítésben, hiszen nagyon nem mindegy az, hogy milyen két helyen jelentek meg ezek a vagyontárgyak. A tanú tehát nem beszélt explicite a szerződésekről, hanem csak általánosságban tesz említést a vagyontárgyak kétszeri felajánlásáról. Emellett az is látszik a tanú következő megnyilatkozásából, hogy ő abszolút nem szeretett volna ilyet mondani, ugyanakkor a bíró mégis levonta ezt a következtetést. Mindezekből pedig az következik, hogy ebben az esetben a kijelentő mondat típus nem lenne szerencsés választás a megértés ellenőrzésére. A bíró az *És ez azt mondja, hogy mind a két céggel kötött szerződést ugyanazon gépekre köttetett meg?* megnyilatkozással ellenőrzi a következtetését, majd még egy további megerősítést kérő kérdést tesz fel (*Így értette ezt?*). Az első megnyilatkozás intonációja ugyanakkor specifikus, mert a standard eldöntendő kérdésekre jellemző emelkedő-eső dallammintázat nem az egész kommenten (ige utáni részen) átívelve jelenik meg, hanem a komment rész minden egyes kifejezése felveszi az emelkedő-eső mintázatot.⁷⁷ Ez a standard eldöntendő kérdésektől eltérő specifikus mintázat többletjelentést hordoz: „azt sugallja, hogy a beszélő, aki már feltételezhetően tudja a választ, csak megerősítésre, magyarázatra vár” (Kálmán 2001: 101). Gyuris (2019) amellett érvel, hogy ez a konstrukció nem az eldöntendő kérdés egy specifikus típusa, mert formális jellemzői alapján nem a kérdő, hanem a kijelentő mondat típusba tartozik, ezért emelkedő intonációval ejtett kijelentő mondatnak tekinthető (rising declarative).⁷⁸ Ez a konstrukció kifejezi a beszélő elköteleződését, aminek **nyilvánosan elérhető evidencián** kell alapulnia, nem elégséges a beszélő saját, privát tudása. Noha lehetséges, hogy a bíró a korábbi iratok

⁷⁶ A (33) alatti kihallgatásrészletben nem az a lényeges információ, amelyet a bíró a tanúhoz képest explicite kimond. Tehát nem az a fontos, hogy a 70A vagy egy másik jelzésű busz megállójáról van-e szó, hanem az, hogy nem pontosan a találkozóhelyként megbeszélt buszmegállóban találkoztak a sértettel, hanem utánamentek a sértettnek, így *egy kicsivel arrébb* találkoztak vele. Ezt pedig maga a tanú mondja el elsőként a kiegészítendő kérdésre, majd a bíró szó szerint megismétli a tanú által mondottakat, így kérve a megerősítést, és csak ezek után specifikálja a buszmegállót a félreértés elkerülése és az információ ellenőrzése miatt.

⁷⁷ Minden egyes kijelentő mondatból előállítható egy eldöntendő kérdés. A beszélt nyelvben a dallammintázat által lehet közöttük különbséget tenni, írásban pedig a mondatvégi írásjel különbözteti meg őket. A kijelentő mondatok intonációja lapos, míg az eldöntendő kérdéshez egy sajátos emelkedő-eső dallammintázat tartozik: az utolsó előtti szótagig emelkedik a dallamvezetés, az utolsó szótagon pedig meredeken leesik a hanglejtés. Ez a sajátos dallammintázat jellemzően az egész komment részen átível, míg a komment rész előtti összetevők hanglejtése nem tér el a kijelentő mondati mintázattól (Kálmán 2001: 101).

⁷⁸ Gyuris (2019: 4–7) a következő érvekkel támasztja alá megállapítását: (1) a többszörös emelkedő-eső dallamú konstrukció nem kompatibilis a negatív polaritású elemekkel (pl. *valahol is*) (2) és nem kompatibilis a *vajon* pragmatikai jelölővel sem, amely a magyar nyelvben a kérdő mondat típus jelölője (Kenesei 1992: 691, Kálmán 2001: 99) (3) a standard negatív eldöntendő kérdésekkel ellentétben a többszörös emelkedő-eső konstrukció nem kompatibilis az *is* kifejezéssel, valamint a *nem* szót követően az igeikötő-ige inverzió hiányával (4) az *esetleg* határozószó grammatikus a többszörös emelkedő-eső dallamú konstrukcióval, azonban a standard kérdéssel nem, a *talán* határozószó pedig ugyan mindkettővel kompatibilis, de a standard kérdésnél retorikakérdés-olvasatot eredményez.

alapján tudja, hogy a tanú mindkét szerződésbe ugyanazokat a vagyontárgyakat írta, a tanú illet explicit módon nem mondott, ezért már információkérés is történik a megértésellenőrzés mellett. Habár a többszörös emelkedő-eső dallamú konstrukció magában foglalja a beszélő elköteleződését az általa kifejezett proposíció igazságával kapcsolatban, amely valamilyen nyilvános evidencián alapul (a tanú azt mondta a beszédelőzményben, hogy *mindkét helyen ugyanaz a vagyontárgy föl van ajánlva fedezetként*), ez a konstrukció nem hajlik annyira a megerősítés irányába, mint a kijelentő mondat, tehát valós lehetőséget ad a cáfolatra. A bíró tehát ezzel a megnyilatkozásával ad választási lehetőséget, de egyúttal azt is kifejezi, hogy nyilvános evidenciája van a proposíció igazságával kapcsolatban. A tanú cáfolja is ezt a következtetést azzal, hogy ő nem mondott ilyet. Ekkor azonban a bíró kifejezi azt az erős meggyőződését, hogy de azt viszont a saját szemével látta a tanú, hogy kétszer vannak feltüntetve a vagyontárgyak (hiszen azt korábban maga a tanú is kijelentette), amit már megerősít a tanú is.

Az eddig levezetett gondolatmenet teljességéhez szükséges még egy jelenség megvizsgálása. A korpuszban részrehajló kérdések is szerepeltek a bírói kérdésfeltevésekben, ezek jellemzően az *ugye* partikula használata által valósultak meg. Egy esetben jelent meg az együttműködés elősegítése érdekében facilitáló használatban, ahogy azt a 3.4.2. fejezet (11)-es példájában bemutattam. Ezen az egy eseten kívül megerősítést kérő funkcióban jelentek meg. Az *ugye* által kifejezett részrehajló kérdés mondat típusa szempontjából komplex, amely egyrészről tartalmaz egy kijelentő mondati magot, valamint egy kérdő funkciójú és dallamú *ugye* partikulát. Ezek a részrehajló kérdések továbbá a standard eldöntendő kérdésekkel szemben nem vezetnek be a (p, ~p) alternatívahalmazt (Molnár 2019). Abban az esetben használható sikeresen ez a forma, ha van olyan elérhető kontextuális evidencia a beszédpartnerek számára, ami a kijelentő mondati magban foglalt proposicionális tartalom igazságát támasztja alá. Továbbá, ha a beszélő kérdő intonációval használja az *ugye* partikulát megnyilatkozást, azzal egyúttal azt is kifejezi, hogy gyengébbnek ítéli a magban kifejezett proposíció megbízhatóságát, mintha kijelentő formában használná.

A korpusz alapján az mondható el, hogy két esetben használatos az *ugye* partikulával kifejezett részrehajló eldöntendő kérdés. Az egyik ilyen eset, amikor a bíró a kontextuális evidenciák alapján teljesen biztos a megerősítő válaszban, de a bíró által levont következtetés nem kötődik a tanú egy konkrét, a bíró kérdését közvetlenül megelőző megnyilatkozásához. Ez látható a (42) és a (43) alatt.

(42) B: Azért kérdeztem, hogy ismeri-e a hölgyet, mert a másik aláíró Nagy Lilla. Egyszerre írták-e alá?

T: Biztos, hogy nem.

B: Nem találkozott vele ugye sosem?

T: () Nem.

A tanú a kihallgatása elején a bíró kérdésére elmondta, hogy nem ismeri a teremben helyet foglaló Nagy Lillát. Ugyanakkor van egy olyan szerződés, amin a tanú és Nagy Lilla neve szerepel. Annak ellenére, hogy a tanú elmondta, nem ismeri Nagy Lillát, a bíró egy *-e* partikulával ellátott neutrális eldöntendő kérdéssel kérdez rá arra, hogy egyszerre írták-e alá a szerződést Nagy Lillával. Erre a tanú egyértelműen azt feleli, *Biztos, hogy nem*. Korábban tehát Nagy Lilla és a tanú is elmondták, hogy nem ismerik egymást, és minden bizonyíték arra mutat, hogy ők soha nem találkoztak egymással. Ekkor teszi fel a bíró azt a kérdését, hogy *Nem találkozott vele ugye sosem?*. A kihallgatás során az is kiderül, hogy a cég tulajdonosa íratta alá kettőjükkel a szerződést eltérő időpontban.

A következő példában pedig az látható, hogy a tanú magáénak ismert el egy aláírást, majd egy másik dokumentummal kapcsolatban is megkérdezi a bíró, hogy azon is a tanú aláírása szerepel-e.

(43) B: Ez is az öné, ugye?

T: Azt hiszem igen.

Ezek alapján az látható, hogy az *ugye* partikulás kérdés egyik használata az, amikor erős kontextuális evidencia támasztja alá a kérdésfeltevés kijelentő mondati részében megfogalmazott proposíció igazságtartalmát, ugyanakkor a tanú a kérdésfeltevést megelőzően nem tett ehhez a proposícióhoz kapcsolódó megnyilatkozást. A (43) alatti példában ugyanis nincs a tanúnak olyan megnyilatkozása, amellyel arra a dokumentumra utalóan azt fejezné ki, hogy ő írta alá, a (42)-ben pedig nem mondott olyat korábban a tanú, hogy soha nem találkoztak, csak azt, hogy nem egyszerre írták alá a szerződést, és nem ismeri Nagy Lillát. Az *ugye* partikulás kérdések másik használatára a (44) és a (45) alatt hozok példát.

(44) T: Ő volt az értelmi () én aláírtam.

B: Értettem. Tehát maga azt írta alá, amire a Béla megkérte, ezt így kell értelmeznem, ugye?

T: Igen.

A (44) alatti példa merőben hasonlít a (41)-es vagyontárgyas példára. A bíró értelmezi a tanú korábbi megnyilatkozását, és a jogi szempontból fontos információkat explicitté teszi a kérdésében (Béla kérte, hogy írja alá), majd ezzel kapcsolatban kér megerősítést. Itt nem szerepel új információ, mint a vagyontárgyas példában a *két szerződés*, ugyanakkor jogi szempontból rendkívül fontos az a kijelentés, amelyet a tanú a (44)-es kihallgatási részletben tesz, hiszen ezzel azt állítja, hogy nem ő akarta azokat a számlákat és szerződéseket aláírni, hanem Béla kérésére tette. Később az is kiderül, hogy ezért cserébe Bélánál lakhatott, és Béla látta el élelemmel is.

A következő példában pedig az látható, hogy a bíró a tanú megnyilatkozásából kiemeli az *element* szót, ami többértelmű ('elutazott, elköltözött, elhunyt'), és rákérdez arra, hogy jól érti-e, hogy elhunyt az illető, így őt már nem tudják megkérdezni.

(45) T: Volt úgy, hetente jártunk, de én szerződésről nem tudok. Mert a menyé ott lakott, de ilyen dologról, most hogy ő elment,

B: Tehát ő elhunyt, ugye?

T: Igen, három vagy négy éve.

B: De ő elhunyt már, nem tudjuk megkérdezni ezekről a dolgokról.

A (42)–(45) példák alapján az mondható el tehát, hogy akkor használatos az *ugye* partikula alkalmazása miatt részrehajlónak tekinthető kérdésforma, amikor olyan következtetés kerül ellenőrzésre, amiben ugyan szinte biztos a kérdező, de vagy nincs a tanúnak közvetlenül a kérdést megelőzően a kérdésben kifejezett propozícióval kapcsolatos megnyilatkozása (l. (42) és (43)), vagy a bíró a kérdésével a tanúnak olyan megnyilatkozását értelmezi, ami jogilag lényeges, ugyanakkor új információ nincs benne (l. (44)), vagy pedig egy többértelmű kifejezés megértését ellenőrzi (l. (45)). A közös az ezekben a példákban, hogy a bírónak erős meggyőződése van a kérdésében kifejezett propozíció igazságával kapcsolatban a kontextuális evidenciák alapján, mégis van minden esetben valamilyen olyan faktor, ami nem tenné szerencsésé az erős meggyőződés kifejezését. Ezekben az esetekben, ha kijelentő mondati formában hangzana el az *ugye* partikulát tartalmazó megnyilatkozás, az olyan lenne, mintha a tanú „szájába adná” a választ. Ezért meglátásom szerint, az *ugye* partikulát tartalmazó kérdések a bíró gyengébb meggyőződését fejezik ki a magban található propozíció igazságtartalmának tekintetében ahhoz képest, mint amikor kijelentő formában fogalmazódik

meg a megértésellenőrzés (vö. (37) és (40)), ugyanakkor erősebb meggyőződést fejez ki, mint az *ugye* partikula nélküli standard kérdés (l. (39)). Ezek alapján az 1. és 2. ábrán ismertetett információs erősségi skála a 3. ábra szerint egészíthető ki:

3. ábra A beszélő által kifejezett tudás mértéke

A megértés ellenőrzése céljából alkalmazott pozitív eldöntendő kérdés feltevése során tehát a kérdező ugyan a megerősítést várja, de a kérdés bevezeti a $(p, \sim p)$ alternatívahalmazt, ezért ez a legkevésbé részrehajló forma (l. (39)). A (41)-es példán keresztül arra is rámutattam továbbá, hogy a többszörös emelkedő-eső dallammintázattal a beszélő kifejezésre juttatja a nyilvános evidencián alapuló elköteleződését, de ez a változat szintén bevezeti a $(p, \sim p)$ alternatívahalmazt. Ezzel szemben, a kijelentő formában⁷⁹ elhangzó megértésellenőrzés és az *ugye* partikulás részrehajló kérdések nem vezetnek be alternatívákat. A különbség közöttük az, hogy eltérő fokban fejezik ki a beszélő meggyőződését. Ahogyan arra Molnár (2019) is rávilágított az *ugye* partikulát tartalmazó megnyilatkozások közötti különbségtétel során, akkor használ a beszélő kérdő intonációt ezekben a megnyilatkozásokban, ha gyengébb a meggyőződése, és mindenképpen megerősítést vár. A bírósági kihallgatásokon mindkét formát egyaránt szükséges megerősíteni a tanúnak, azonban a kijelentő formát csak abban az esetben alkalmazták a bírók a megértés ellenőrzésére a korpuszban, ha a bíró megnyilatkozása előtt a tanúnak hangzott el olyan megnyilatkozása, amely a bíró által kifejezett proposícióval kapcsolatos, és a bíró megnyilatkozása ehhez képest nem tartalmaz új információt, pusztán a tanú megnyilatkozásának szószerinti ismételését, vagy szigorú értelemben vett értelmezését adja meg. Amit fontos még megjegyezni, hogy ezek a formák kifejezetten alkalmasak lehetnek a befolyásolásra, amennyiben új információkat vezetnek be. Ez kifejezetten jellemző az ügyvédek kérdezési stratégiáira, különösen a kereszkérdezéses eljárásban, ezért is tekintik

⁷⁹ Stivers és Rossano (2012) azt az esetet, amikor a megnyilatkozó egy formai szempontból kijelentő mondatot tartalmazó megnyilatkozást tesz, de egy episztemikus attitűdjelölővel episztemikus jogot ad a partnernek a válaszadásra, episztemikus aszimmetriával ellátott eldöntendő kérdésnek nevezik. A (37)-ben bemutatott részletben például a *tehát* kötőszó attitűdjelölő. Ugyanakkor nem feltétlenül van szükség attitűdjelölőre ahhoz, hogy egy kijelentő mondatípust kérdésfeltevésként lehessen értelmezni, különösen a bírósági kontextusban. Ez látható lesz a 4.5. fejezetben is, ahol az inkonzisztenciák feloldására alkalmazott kérdésfeltevésekkel foglalkozok.

veszélyesnek ezeket a kérdéstípusokat (vö. Hale 2004). Ugyanakkor a korpuszban ezek a kérdések a kölcsönös megértés biztosítását és a félreértések elkerülését szolgálják. Ahogyan arra a példák is rávilágítottak, új információt nem vezetnek be, amennyiben pedig olyan következtetést von le a bíró, ami valamilyen formában új vagy jogi szempontból lényeges információt tartalmaz, akkor a kevésbé megszorító eldöntendő kérdéseket használják. Ezek a kérdésfeltevési formák tehát ugyan jelentős megszorítást tesznek a válaszalmazra nézve, ugyanakkor a minél pontosabb vallomástételt segítik elő.

Ahogyan arra a fejezet példái rávilágítottak, a bíróságon rendkívül fontos szerepe van az explicit nyelvhasználatnak a félreértések elkerülése, és ezáltal a megértés ellenőrzése és kölcsönös biztosítása érdekében. A pragmatikai következtetések explicitté tétele emellett azért is fontos, mert a jegyzőkönyvbe kizárólag az explicite kimondott jelentések tudnak bekerülni, így ezek képezik a vallomás tartalmát. Ezért a következőkben áttérek a pragmatikai következtetéseket nem tartalmazó, pusztán nyelvi jelentés vizsgálatára. A továbbiakban elsőként arra térek ki, hogy a szakirodalomban milyen elképzelések vannak arról, hogy milyen interpretációs szintek érhetők el a verbális interakciókban a résztvevők számára. Ezt követően ismertetem azt, hogy a bírósági kihallgatások vonatkozásában milyen adatok vannak a pusztán nyelvi jelentés elérhetőségével kapcsolatban, majd pedig amellet érvelek, hogy a bíróságon elérhető lehet a pusztán nyelvi jelentés a bírók számára, és azt is megmutatom, hogy milyen kérdésfeltevési stratégiák figyelhetők meg ezzel kapcsolatban.

4.3.1. A pusztán nyelvi jelentés szerepe a megértés ellenőrzésében

A szakirodalomban általánosan elfogadottnak számít az a megállapítás, mely szerint a megnyilatkozásoknak van egy minimális nyelvi jelentésszintje, és egy minden pragmatikai következtetéstípust magában foglaló jelentésszintje is, a közvetített jelentés.⁸⁰ Ugyanakkor abban nincs teljes összhang, hogy csak ezek a szintek léteznek-e, és hogy minden, elméletben lehetséges szintnek külön szerepe van-e a diskurzusban, vagy sem (Sternau és mtsai. 2015). Az interpretációs szintek számát tekintve két fő irányvonalat különböztethetünk meg: a két és a három interpretációs szintű elméleteket. Ezek az elméletek a klasszikus grice-i (1975)

⁸⁰ Ezzel a megállapítással összhangban a megnyilatkozások interpretálása során két alapvető kognitív folyamatot különböztethetünk meg: az explicit jelentés dekódolását és az implicit üzenetek kikövetkeztetését (Ariel 2016: 1). A relevanciaelméletben meghatározott explikatúra a minimális nyelvi jelentésszint és a teljes közvetített jelentésszint között helyezkedik el. Ebben a keretben megkülönböztetik az explikatúrák szintjén lévő ún. explikált következtetéseket, és az implikaturák szintjén lévő ún. implikált következtetéseket. Kognitív különbség ugyan nincs a két következtetéstípus között, de az explikált következtetések logikailag elsődlegesek a relevanciaelméletben, valamint az implikaturák funkcionálisan függetlenek a pusztán nyelvi jelentéstől, míg az explikatúrák nem függetlenek (Ariel 2008).

„mondott jelentés” és „implikált jelentés” elkülönítésre vezethetők vissza. A neo-grice-i elméletekben megmarad a Grice-féle kettős felosztás, de abban jelentős eltérés mutatkozik, hogy a következtetési folyamatok közül mit tekintenek a „mondott jelentés” részének.⁸¹ A minimalista nézetet képviselők csak azokat a következtetéseket tekintik a minimális jelentésszint részének, amelyek grammatikailag jelölve vannak, és amelyek a szűk kontextusból elérhetők, így például a résztvevők azonosítása, az interakció helye és ideje (Bach 1994, Borg 2005, Cappelen–Lepore 2007).⁸² A maximalista irányzatban nem feltétel a grammatikai jelöltség, minden olyan következtetést a „mondott jelentés” részének tekintenek, amely a teljes proposíció igazságfeltételes tartalmához járul hozzá (Carston 2009, Recanati 2004, Sperber és Wilson 1986/1995, Ariel 2008). Az előző fejezetben ismertetett relevanciaelméleti keretben a maximalista értelemben vett „mondott jelentést” **explikatúrának** nevezik, ami a pusztá nyelvi jelentés és az implikatúrák szintje között lévő interpretációs szintnek számít (Sperber–Wilson 1986/1995, Ariel 2002b, Carston 2004).⁸³ A minimális nyelvi jelentésnek pedig a kódolt, pusztá nyelvi jelentést, azaz a logikai formát tekintik, amely tipikusan nem teljes proposíció, így nem rendelhető hozzá igazságérték.⁸⁴ Relevanciaelméleti keretben a pusztá nyelvi jelentésnek nem tulajdonítanak interakciós szerepet, és ezzel párhuzamba hozható Recanati (2004) korábban említett álláspontja is, mely szerint az interakcióban részt vevők számára ez az interpretációs szint **tudatosan** nem elérhető. Velük ellentétben a minimalista nézetet képviselő Bach (1994) és a maximalista irányvonalat képviselő Ariel (2002a) nem zárja ki a pusztá nyelvi jelentés interakciós szerepét. Ezzel összhangban áll Cappelen és Lepore (2007) nézete is, akik szerint szükségszerűen kell léteznie egy olyan közös tartalomnak, ami az a kontextustól függetlenül változatlan proposíció, ami lehetővé teszi a beszédpartnerek számára a pontos megértést az egyes kontextusokban. Noha Cappelen és Lepore a közös tartalom alatt a „mondott jelentés” minimalista értelmezését értik, úgy vélem, a tanulmány példáiban a pusztá nyelvi jelentés

⁸¹ Grice (1975: 44) „mondott jelentés” értelmezésében a minimális nyelvi jelentés részének tekinti a referáló kifejezéseket és a többértelmű kifejezések egyértelműsítését.

⁸² Ennek okán a minimalisták a Grice-i értelmezéstől eltérően, nem minden referáló kifejezést tartanak a minimális jelentésszint részének.

⁸³ Az explikatúrák szintjén lévő következtetéseket explikált következtetésekként hívják, az implikatúrák szintjén lévő következtetéseket pedig implikált következtetésekként. Úgy vélik, kognitív különbség nincs a két következtetéstípus között, de az explikált következtetések logikailag elsődlegesek a relevanciaelméletben (Ariel 2008).

⁸⁴ Az implikatúrák funkcionálisan függetlenek a pusztá nyelvi jelentéstől, míg az explikatúrák nem függetlenek (Ariel 2008).

elérésére való tudatos törekvéssel ezt a közös, kontextusfüggetlen tartalmat igyekszik elérni a kihallgató.⁸⁵

Sternau, Ariel, Giora és Fein (2015) empirikus kutatási eredményekkel alátámasztva amellet érvelnek, hogy a diskurzusban négy interpretációs szintnek is van pszichológiai realitása. Ezek között szerepel a puszta nyelvi jelentés, valamint az explikatúra, az erős implikatúra, és a gyenge implikatúra.⁸⁶ Ezen interpretációs szintek valamelyike lehet a privilegiált interakciós interpretáció (PII),⁸⁷ ami mindig egy diskurzus adott megnyilatkozásának a beszélő által szándékolt, a címzett által pedig feldolgozott interpretációja, és azt a minimális, alapinformációt tartalmazza, amelyről a beszélő ítéletet alkot annak relevanciája és igazsága tekintetében. Fontos kiemelni, hogy ebben az interakciós elméleti keretben tehát nem csupán egy minimális nyelvi jelentésnek van relevanciája: ami lehet kitüntetett interpretáció az adott interakcióban (PII), az lehet diskurzusbeli minimális nyelvi jelentés is. A PII így mindig az adott kontextus legrelevánsabb interpretációs szintje (Ariel 2002a, Sternau és mtsai. 2015).⁸⁸ A négy interpretációs szint skálába rendezhető interpretációs erősségük tekintetében.

Adott A és B interpretációs szintek esetén A interakciósan akkor erősebb B-nél, ha (Sternau és mtsai. 2015: 89):

1. Az A interpretációs szintnek nagyobb a hajlandósága arra, hogy az interakcióban résztvevők PII-ként erősítsék meg.
2. Az A interpretációs szintet nagyobb magabiztossággal erősítik meg PII-ként az interakcióban résztvevők, mint a B interpretációs szintet.
3. Az A interpretációs szintet nehezebb tagadni a beszélő számára, mint B-t.

A felsoroltak alapján az interpretációs szintek a következő módon rendezhetők skálába interpretációs erősségük tekintetében (a bal oldali a legerősebb):

⁸⁵ Ezzel összhangban van az a megfigyelés, mely szerint a „mondott jelentés” minimalista értelmezésének tipikus következtetési folyamatához, a szaturációhoz is szükséges a beszélő szándéka (Ariel 2008: 271).

⁸⁶ A relevanciaelméletben különbséget tesznek gyenge és erős implikatúrák között. Az erős implikatúra kikövetkeztetése alapvető a releváns interpretáció eléréséhez. A gyenge implikatúra segít egy releváns interpretáció megalkotásában, de nem alapvető a kikövetkeztetése, mivel a megnyilatkozás több hasonló lehetséges implikatúra kikövetkeztetését is lehetővé teszi (Sperber–Wilson 2004: 620).

⁸⁷ A PII-nek az első megfogalmazása (Ariel 2002a: 1006): „the meaning which the speaker is seen as minimally and necessarily committed to, i. e., the one by which s/he is judged as telling the truth or being sincere. It is also the meaning which contains the message that the addressee should take to be the relevant contribution made by the speaker.”

⁸⁸ Jaszczolt terminológiájában ez a *primary meaning* (elsődleges jelentés).

4. ábra Az interpretációs szintek erősségi skálája

Az elmélet alkotói elismerik, hogy a pusztán nyelvi jelentés általában nehezen választható el az explikátúrák szintjétől. Ami miatt azonban mégis különálló interpretációs szintként kell kezelni, az a tagadhatóság kritériuma, vagyis az explikátúrával szemben, a pusztán nyelvi jelentést nem lehet tagadni. A tagadhatóság csak abban a kivételes esetben áll fenn, amikor a pusztán nyelvi jelentés teljes proposíciós formával rendelkezik. A kitüntetett interakciós jelentés szemléltetésére a (46)-ban az egyik elméletalkotó saját példáját mutatom be (Ariel 2008: 302–303).

(46) M.A. (San Francisco):	I'd like to leave a message for X.
'Szeretnék üzenetet hagyni X számára.'
Telefonközpontos (New York):	I'll connect you to their room.
'Kapcsolom a szobájukat.'
M.A.:	No, no. I don't want to wake them up. It's midnight in New York!
'Ne, ne! Nem akarom felébreszteni őket. Éjfél van New Yorkban!'
Telefonközpontos:	No, it's not.
'Nem, nincs.'
M.A.:	What time is it there?
'Mennyi az idő ott?'
Telefonközpontos:	It's 11:53.
'11:53 van.'

A beszédpartnerek egyike, a telefonközpontos az éjfél kódolt, pusztán nyelvi jelentését (pontosan 12 óra) tartja a kitüntetett jelentésnek, és nem az explikátúrát (éjfél tájéka), amelyet onnan lehet tudni, hogy a telefonközpontos a pusztán szemantikai interpretációra reagál. A pragmatikai következtetéssel gazdagított jelentés, vagyis az, hogy éjfél körül már

túl késő van egy személyes telefonbeszélgetéshez szintén releváns a kontextusban, de ezt az interpretációt a telefonközpontos visszautasítja válaszával a pusztá szemantikai jelentés javára (pontosan éjfél), vagyis arra, hogy nem ütött még éjfél az óra. Ariel ezzel a példával amellettt érvel, hogy a hétköznapi társalgásokban általában az explikatúra a kitüntetett interpretáció, ugyanakkor az sem kizárt, hogy a kontextuálisan nem gazdagított pusztá nyelvi jelentés a kitüntetett interpretáció, ahogyan azt a fentebbi példa is mutatja a telefonközpontos szemszögéből. Az, hogy a diskurzusban mi a kitüntetett interpretáció, erősen kontextusfüggő. Ariel szerint a bírósági kihallgatásokban is gyakran végbemegy a jelentésgazdagítás (Ariel 2008). Egyik példájában, egy izraeli bíró a *bizonyított három éves tapasztalatot* (*a proven three years experience*) az ajánlattevést közvetlenül megelőző, követelményként megkívánt három évre vonatkoztatta, nem pedig akármilyen három éves tapasztalatra. Ez alapján a bíró az időbeli referenciával gazdagított értelmezést vette alapul, nem pedig a jelentésgazdagítás nélküli nyelvi jelentést (bármilyen hároméves tapasztalat). Hansen (2008) is hangsúlyozza, hogy a bírósági tárgyalásokon ugyanúgy lehetetlen a teljes explicitség, mint bármilyen más típusú diskurzusban, ugyanakkor számos olyan példát felsorakoztat, amikor stratégiai megfontolásokból a keresztkérdezéses eljárásban az ellenérdekű felek az explikált következtetést tárják fel. Úgy véli Hansen, hogy az ügyvédek és a kihallgatottak azonnal rákérdeznek az explikatúra jelentésgazdagításon átesett részére, amint abból olyan információra lehet következtetni, ami hátrányos lehet rájuk nézve (Hansen 2008). Ezekben az esetekben pedig a PII a pusztá nyelvi jelentés. Ennek szemléltetésére a (47)-ben közlöm Hansen (2008: 1404) egyik példáját.⁸⁹

(47) K: Did you tell the FBI on May 1 that Mr. Nichols was not home when you got up on April 15th?

‘Mondta az FBI-nak május elsején, hogy Nichols úr nem volt otthon, amikor ön felkelt április 15-én?’

V: I don’t remember.

‘Nem emlékszem.’

K: Did you tell them that he was gone and had left no note?

‘Mondta nekik, hogy elment és nem hagyott üzenetet?’

V: On that date?

‘Abban az időpontban?’

⁸⁹ A példában a megnyilatkozásokat Hansen (2008) csak kérdésként és válaszként jelölte, így ebben a példában a K kérdést, a V pedig választ jelöl.

A kérdező elsőként az iránt érdeklődik, hogy mondta-e az FBI-nak a május elsején történt kihallgatásán, hogy Nichols úr nem volt otthon, amikor a kihallgatott április 15-én felkelt. Az ezt követő kérdésben már csak arra kérdeznék rá, hogy mondta-e az FBI-nak, hogy Nichols úr elment, de nem hagyott üzenetet, azt már nem teszi hozzá a kérdező, hogy ezt május elsején mondta-e az FBI-nak. A második kérdésben nincs explicite kimondva a kihallgatás időpontja, ez a beszédelőzményből következtethető ki. Jól látható azonban, hogy a tanú ahelyett, hogy közvetlenül megválaszolná a kérdést (hogy mondta-e azt, hogy elment az illető és nem hagyott üzenetet), inkább visszakérdez az explikált következtetésre (hogy a május elsején történt kihallgatáson mondta-e ezt az FBI-nak). Azt fontosnak tartom azonban hangsúlyozni, hogy az a példából nem derül ki, hogy a kihallgatott tényleg a kérdés megválaszolása alól próbál kitérni, vagy csak szeretne megbizonyosodni arról, hogy mire kell pontosan válaszolnia. A disszertációban bemutatott saját korpuszból vett példák vonatkozásában, a 4.3. fejezet (35)-ös kihallgatási részletében például egyértelmű, hogy a tanú megértésellenőrzést végez, nem kibújni próbál a kérdés elől. A (35)-ös példa releváns részét a (48)-ban ismétlem meg.

(48) B: Azt mondja meg nekem, hogy május huszonötödike előtt, tehát nyilván huszonötödike, amikor a cselekmény történt. 2016 május huszonötödike előtt **a Lázár Lóránt tudta-e már**, hogy ön a Papp Benedekkel jár?

T: Az eset előtt?

B: Igen, az eset előtt **tudta-e**, hogy ön a Papp Benedekkel járt?

T: Igen, >igen igen.<

Az tehát Hansen példájából nem derül ki, hogy ez az eset nem szintén egy megértésellenőrzés volt-e, ugyanakkor az explikátúrára való rákérdezés ténylegesen megvalósult. Az explikált következtetés feltárására való törekvés pedig megfigyelhető a magyar bírói kérdésfeltevésekben is. Nem csak a kihallgatottak megnyilatkozásaival kapcsolatosan, hanem a bírók azonnal egyértelműsítik saját megnyilatkozásukat is, amint úgy értékelik, hogy az nem volt kellően explicit, így ezáltal esetleg félreértésre adhatna okot. A következőkben azt mutatom be, hogy a bírók miként próbálják a tanúvallomások puszta nyelvi jelentését **tudatosan** elérni az egyértelmű és félreérthetetlen információszerzés céljából.

4.3.2. A következtetések ellenőrzése

A következő példákban azt mutatom be, hogy a bírók miként ellenőrzik a következtetéseket. Különös figyelmet szentelek a szaturáció⁹⁰ vizsgálatának, hiszen a kihallgatásokban kulcsfontosságú szerepe van annak, hogy mindig egyértelmű legyen, kiről tesznek állítást. A (49)-es kihallgatási részlet esetében a bíró tudja, hogy Kovács Ferenc a cégtulajdonos, azonban félbeszakítja a tanú vallomását, és ellenőrzi azt, hogy ugyanarra a személyre gondol-e megnyilatkozásában a tanú *a tulajdonos úr* alatt. A bíró számára tehát *a tulajdonos úr* határozott főnévi csoporthoz lenne releváns referens, és így végbe mehetne a jelentésgazdagítás, de a bíró megkérdőjelezi azt, hogy a tanú is Kovács Ferenc személyét rendeli-e hozzá.

(49) Tanú: A tulajdonos úr (0.5) ő hát csinált egy két olyan dolgot, amiről nekem nem volt tudomásom.

Bíró: Ki a tulajdonos úr?

Tanú: Hát a Kovács Ferenc.

Bíró: Ühüm.

Az ellenőrzés fontosságát hangsúlyozza az (50)-es példa. A bíró ismeri a tanú nyomozás során tett vallomását, de ahelyett, hogy *a cég vezetője* határozott főnévi csoporthoz automatikusan hozzárendelné azt a személyt, akit korábban a tanú megnevezett, külön rákérdez a tanú bírósági kihallgatása során. Ebben az esetben ellentmondásra derül fény, amelyet fel kell oldani. Ez a példa rámutat az információkérő kérdéseknél bemutatott azon stratégia fontosságára, hogy a bírók általában próbálnak minél kevesebb általuk ismert információt adottnak tekinteni kérdésfeltevésükben.

(50) B: Ki volt akkor a cég vezetője akinek kiküldésre került ez a levél?

T: Nagy Zoltán ügyvezetőnek küldtünk levelet, illetőleg utána a bíróság is Nagy Zoltán ügyvezetőt hívta fel arra hogy ezeknek a köteleességeknek tegyen eleget.

B: Nagy Zoltán? Nem Kiss Aladár?

T: Parancsol?

⁹⁰ Ugyanakkor azt fontos megjegyezni, hogy a szaturáció folyamata nem minden esetben megy szükségszerűen végbe, mivel a neveket, névmásokat címkékként használjuk, ezért a referenciájukat nem minden alkalommal rendeljük hozzájuk, azaz nem minden esetben idézzük fel azt, amit a terminus magában hord, mert olyanok, mint a betűk az algebrában. Ezért a gondolatért Kenesei Istvánnak tartozom köszönettel.

B: Nem a Kiss Aladár?

T: Nem. A Nagy Zoltán.

B: Korábbi vallomásában azt mondta, hogy a Kiss Aladár. Azért kérdezek rá.

Olyan eset is elképzelhető, amikor a referens közvetlenül a diskurzuseseményből azonosítható, a bíró mégis ellenőrzi, hogy kiről van szó. Az (51)-es példában bemutatott ügyészi kérdést megelőzően már esett szó Molnár Lilláról az autó kapcsán. Ettől függetlenül a bíró nem rendeli automatikusan a *hölgy* határozott főnévi csoporthoz Molnár Lillát, hanem a tanú válaszát megszakítva ellenőrzi, hogy ugyanarra a személyre gondolnak-e mind a hárman.

(51) Üsz: Ezt ki csi (0.5) ezt ki tette volna meg? Ugyan az aki az autót is?

T: >Igen< a hölgy aki azt hiszem

B: Bocsi még Molnár Lillát mondja?

T: Igen.

A (49)–(51) alatti példák mindegyikében elérhető a bíró számára a jelentésgazdagításon átesett explikátúrák szintje. Ennek ellenére a bíró mindegyik esetben ellenőrzi a következtetését, és nem fogadja el automatikusan a jelentésgazdagításon átesett interpretációt, így a pusztán nyelvi jelentés a kitüntetett interpretáció számára. Ezekben a példákban a bírók ellenőrzést végeznek, ezáltal próbálják elérni és a felszínre hozni azt a kontextustól független, közös tartalmat, amely az ellenőrzés által a tárgyalás résztvevői számára egyaránt elérhetővé válik.

Az (52)-es példában a bíró a saját megnyilatkozását nem érzi elég explicitnek, ezért magát javítja ki. Ez a példa arra mutat rá, hogy a pragmatikai jelentésgazdagítás nélküli nyelvi jelentés nem csupán intuitívan, hanem **tudatosan** is elérhető lehet a beszélő számára. A bírói kérdésfeltevést közvetlenül megelőzően az igazságügyi orvosszakértő Nagy Ferenc sérüléseiről beszélt, és a hüvelykujján keletkezett sérülést is részletezte. A bíró kérdésfeltevésében elsőként nem nevezi meg expliciten a hüvelykujjak birtokosát, és a diskurzuselőzményből is mindenki számára kikövetkeztethető lenne, hogy kinek a sérülésére kérdez rá. A bíró azonban a saját megnyilatkozását tudatosan figyelve önkezdemenyezett önjavítást végez, és explicitté teszi a birtokos személyét.

(52) B: A két hüvelykujj (1.0) sérüléséből. A Nagy Ferenc két hüvelykujjának sérüléséből, azok mértékéből milyen következtetés vonható le?

A bíró által elvégzett önkezdemenyezett önjavításhoz az a bírói feltételezés szükséges, hogy nem minden tárgyalóteremben lévő személy feltétlenül Nagy Ferencet érti a birtokoson, tehát a bírónak el kellett érnie a pusztá nyelvi jelentés interpretációs szintjét, azaz hogy nem csak Nagy Ferencet lehet a két ujj birtokosának tekinteni.

Gyakran adhat félreértésre okot a bírósági tárgyalásokon a vádlottak megnevezése, ha egy ügyben több vádlott is szerepel, mivel általában a rendűségük alapján nevezik meg őket.⁹¹ Ebben az esetben is fontos a lehetséges félreértések elkerülése, ahogyan az erre való törekvés az (53)-as példában is látható. Az ügynek két vádlottja van, melyek közül az elsőrendű vádlott Antal Lászlóné. A bíró a rá irányuló kérdésében a vádlottat elsőként a rendűségével nevezi meg, majd a végén egyértelművé teszi a vádlott nevének kimondásával, hogy kire gondol.

(53) B: **Az elsőrendű vádlott** által megmutatott ő (.) elkövetési mechanizmus szóba jöhet-e amit az **Antal Lászlóné** mutatott.

Sz: Az Antal Lászlóné által bemutatott elkövetési mechanizmus nem jöhet szóba, bár ()

A bírónak tudnia kell a saját megnyilatkozásának az egyértelműsítéséhez azt, hogy az elsőrendű vádlott megnevezés alatt nem kizárólag Antal Lászlónét lehet érteni. Ennek következtében elmondható, hogy a bíró egyszerre tudatában van a jelentésgazdagításon átesett, és a jelentésgazdagítás nélküli interpretációnak.

Az eddigi példák annak a fontosságára mutatnak rá, hogy mindig szükséges ellenőrizni és egyértelművé tenni azt, hogy kiről tesznek állítást a kihallgatás során. Akkor is törekedni kell erre, ha a kihallgatott nem tudja, vagy már nem emlékszik annak a személynek a nevére, akiről állítást szeretne tenni, ahogyan azt az (54)-es példa mutatja, ekkor egy individuáló tulajdonság segíthet.

(54) B: Kinek a telefonszáma volt?

T: Valami nő. Nagy ilyen tupírozott hajú.

B: Tupírozott hajú hölgy. Értem.

T: Vörös hajú.

B: Lehetett ő Kiss Pálné? (3.0) Esetleg keresztnév sem rémlik?

T: Hát,

⁹¹ A vádlottak rendűsége csupán azt jelzi, hogy az ügyész miként rangsorolta a vádlottakat a vádirat megszerkesztésekor, azaz hányadikként szerepel a vádiratban az adott vádlott (Fázsi–Stál 2012).

B: Ilona? Vagy Éva? () Nem tudom melyik névre hallgat.

T: Ilona? I Ilona.

B: Ilona lehetett azért?

T: >Lehet. < Lehet. Lehet. Feltupírozott hajú.

(nevetés a tárgyalás résztvevőitől)

B: Jó. Ez nem baj hogyha mondja mert akkor be tudjuk azonosítani. Nyilván látta a hölgyet valószínűleg. Igen. És ez valóban jellemző volt rá. Akkor azt hiszem ebben a vonatkozásban egyről beszélünk. Jó. Tehát ennek a hölgynek a ennek a hölgynek megkapta a telefonszámát.

()

B: A másik oldalról a tupírozott hajú hölgy írta alá? A szerződést? Ahogy ön hívja?

A fenti példában a tanú nem tudja annak a hölgynek a nevét, akinek megkapta a telefonszámát. A tanú egy kiugró jellemvonással utal a hölgyre, ez alapján a bíró valószínűsíti, hogy kiről lehet szó, és ellenőrzi, hogy egyre gondolnak-e a *Lehetett ő Kiss Pálné?* kérdésfeltevéssel. A hölgy felvett neve nem rémlik a tanúnak, így a bíró a keresztnéveit is megemlíti a hölgynek, ami alapján a tanú elképzelhetőnek tartja, hogy Ilonának hívják, de kifejezésre juttatja, hogy abban biztos, hogy tupírozott hajú, ezért a tanú további kihallgatása során a bíró következetesen *a tupírozott hajú hölgyként* nevezi meg a szóban forgó személyt.

Ezek a példák rámutatnak arra, hogy a pusztán nyelvi jelentés elérhető lehet a kihallgató számára, ami kulcsfontosságú a félreértések elkerülése miatt. Ebben a fejezetben a szaturáció folyamatával foglalkoztam részletesen, hiszen a kihallgatásokon annak kulcsfontosságú szerepe van, hogy mindig egyértelmű legyen, kiről tesznek állítást. Emellett az egyértelműsítés folyamata is rendkívül fontos, ahogyan arra az előző fejezetben rámutattam (4.3.1.), valamint természetesen az implikált következtetések ellenőrzése is lényeges az explicit nyelvhasználat és a kölcsönös megértés szempontjából, erre az (55)-ben hozok egy példát.

(55) T: Nem hát meg sajnos úgy álltam, hogy (1.0) jól álltam.

B: Azt hogy érti, hogy úgy áll, hogy jól áll. Maga akkor ebben az időben, meg kell hogy kérdezzem, italozó életmódot folytatott?

T: Igen.

A fenti példában az látható, hogy a *jól álltam* kifejezésnek szó szerint a kontextusban nincs értelme, ezért kikövetkeztethető az az erős implikátúra, hogy 'részeges volt' abban az időben, és ezt a következtetést ellenőrzi is a bíró, amire megérkezik a konkrét, megerősítő válasz.

Az eddigiek vonatkozásában az mondható el, hogy a puszta nyelvi jelentés tudatosan is elérhető lehet a kihallgató számára. Noha a hétköznapi diskurzusokban csak ritkán feleltethető meg a puszta nyelvi jelentés a privilegizált interakciós interpretációnak, a bírósági kihallgatások során a bírók tudatosan törekednek az explicit és pontos nyelvhasználatra, ahol minden implicit információ felismerése és nyilvánosságra hozása fontos. A bírósági tárgyalásokon elhangzottaknak jogi következménye van, ezért nem mindegy az, hogy a résztvevők hogyan interpretálják az elhangzott megnyilatkozásokat. Ugyanakkor nem csak az a lényeges, hogy a bíró pontosan megértse a megnyilatkozásokat, hanem az arról való meggyőződés is kulcsfontosságú, hogy a kihallgatott érti-e azt, ami a tárgyaláson történik. A következőkben ennek ismertetésére térek rá.

4.3.3. A megértés biztosítása a kihallgatott számára

A bírósági tárgyaláson rendkívül fontos a félreértések elkerülése, valamint a kihallgató és a kihallgatott közötti kölcsönös megértés biztosítása, hiszen a kihallgatott csak abban az esetben tudja gyakorolni jogait, és teljesíteni kötelezettségeit, ha érti, hogy mi zajlik a tárgyaláson (Bócz 2008, Vinnai 2018, Haijuan 2019). Ha a kihallgatott nem ért valamit, akkor a bírók megmagyarázzák, és addig kérdezik róla a kihallgatottat, amíg meg nem győződnek arról, hogy megértette-e a magyarázatot.⁹²

(56) V: (nem érthető közlés) a megyei bíróság.⁹³

B: Nem maga miatt megyei a bíróság, ha megnyugtatta ez.

V: Jó, csak erre voltam kíváncsi.

B: Nem maga miatt megyei a bíróság, jó? Csak hogyha van olyan vádlott benne, aki miatt megyei, akkor az osztja a többi sorsát. Tehát hogyha egy van benne, aki megyei, akkor a többi is azzá válik. Jó?

V: Csak azért lepődtem meg, mert a (érthetetlen közlés)

⁹² A büntetőeljárásban részt vevő laikus személyek számára közérthető fogalmazásmód fontosságát jelzi a 2018. július 1-től hatályba lépett 2017. évi XC. büntetőeljárási törvény is, amely a büntetőeljárásban részt vevő személyek joggyakorlásra vonatkozó általános szabályainak keretében tartalmazza a közérthető közlésmód követelményét (Vinnai 2018: 287–288).

⁹³ A Megyei Bíróság a Törvényszék korábbi elnevezése.

B: Nyugodjon meg, magára városi lenne a hatáskör, csak a Halápi Hektor vádlott miatt került törvényszékre. Jó?

V: Jó.

Az (56)-os példában az látható, hogy a vádlott nem érti azt, miért a törvényszéken tárgyalják az ügyét. A bíró pedig megnyugtatta a vádlottat, hogy ennek nincs köze a vádlott cselekményéhez, hanem az ügy másik vádlottja miatt folytatják le a tárgyalást a törvényszéken. A bíró a magyarázat során többször megkérdezi a vádlottat, hogy érti-e amit mond neki, egészen addig, amíg nem érkezik meg a vádlott megerősítő válasza.

Az (57)-es példában a vádlott megnyilatkozásából az tűnik ki, hogy nem érti, miért számít bűncselekménynek az, amit csinált.

(57) V: Ezt nagyon helyesen meg is állapította az ügyész úr, hogy minden fikció. De akkor a tízmillió miért igaz? Hát ha a 10 milliót befizeti az állambácsinak,

B: Nem így működik ez azért teljesen, mert számlát arról állítunk ki, ami valós gazdasági esemény. De, =

V: = De, ha

B: hogyha nincs gabona, nincs szállítás, nincs áru, akkor (0.1)

V: De számla van,

B: Akkor nincs valós gazdasági esemény. Viszont ha erről állítunk ki számlát, azt úgy hívják, hogy bűncselekmény.

V: Jó, azt szeretném még mondani =

B: = *Érti, érti ezt?*

V: Én azt értem, de ha fiktív a számla, akkor miért kaptam volna tíz milliót?

B: Nem, senki nem mondja ezt, hogy maga kapott tíz milliót.

A fenti példában az ügyészség költségvetési csalás megalapozott gyanúja miatt emelt vádat, és ezt a bűncselekményt a bíró hétköznapi nyelvhasználatra lefordítva magyarázza meg a vádlottnak, azaz intralingvális fordítást hajt végre, majd pedig megerősítést kér azzal kapcsolatban, hogy érti-e a vádlott a magyarázatot. Az *Érti, érti ezt?* kérdéssel a bíró azt várja, hogy a vádlott konkrétan mondja meg: érti vagy nem érti azt, miért számít bűncselekménynek a cselekedete. Ezzel pedig éppen a vádlott védekezéshez való jogának érvényesülését segíti, hiszen ha nem érti, hogy mivel vádolják, akkor az ellen valójában védekezni sem képes (Bócz 2008). Az intralingvális fordításnak rendkívül jelentős szerepe

van a megértés biztosításában a bírósági tárgyaláson (Kurtán–Sajgál–Vinnai 2016). Ahogyan azt korábban a 3.4.3. fejezet (19)-es példája is megmutatta, a bíró a férfiak közötti konfliktust kakasviadalnak nevezte annak érdekében, hogy rákérdezzen a cselekmény esetleges kölcsönös voltára.

Az intralingvális fordítás mellett gyakori továbbá a hétköznapi életből vett szituációk példakénti felsorolása. Ez volt látható a 4.3. fejezet (35)-ös példájában is, ahol a kihallgató és a bíró közötti félreértést mutattam be. Ennek a kihallgatási részletnek a releváns részét az (58)-ban megismétlem.

(58) B: () Az, hogy hogyan derült ki, hogy ő ezt megtudta? Fölhívta önt, csak most találगतok. Fölhívta önt, és azt mondta tudom, hogy a Papp Benedekkel jársz? Vagy ez hogyan derült ki, hogy a Lázár Lóránt tud arról, hogy önök együtt járnak aztán (1.0) vagy csak gondolja, hogy tudta?

A megértés biztosítása során tehát a bírók többféle módon fogalmazzák meg a mondanivalójukat úgy, hogy a kihallgatott számára könnyebben érthető legyen. Ezt hétköznapi nyelvhasználatra váltással, vagy hétköznapi szituációkra utalással teszik meg. A vádlottaktól ezen felül megerősítést is kérnek a magyarázat vonatkozásában, hiszen akkor tudnak csak megfelelően védekezni a tárgyaláson, ha értik azt, hogy mi zajlik körülöttük.

4.4. Az információk megbízhatóságának ellenőrzésére szolgáló kérdések

Az információk megbízhatóságának ellenőrzésére szolgáló kérdések illokúciós funkciója a standard kérdéseivel megegyezően információkérés. Azonban mégis indokoltnak látszik ezeket a kérdéseket megkülönböztetni a standard kérdésektől, mivel az ezekre adott válaszok elsősorban nem a vallomások tartalmához járulnak hozzá, hanem az abban szereplő információk megbízhatóságát ellenőrzik. Ebben a tekintetben lényeges a tanú esetleges elfogultságának vagy érdekeltségének vizsgálata, a cselekmények észlelésének idején az alkoholos befolyásoltság fokának meghatározása, valamint a hamis emlékek felismerése. A továbbiakban ezen szempontok alapján térek ki az információk megbízhatóságának ellenőrzésére szolgáló kérdések ismertetésére.

4.4.1. A tanú elfogultságának vizsgálata

A bírósági kihallgatás során lényeges annak a kérdésnek a tisztázása, hogy a tanú elfogulatlanul képes-e vallomást tenni, vagy van-e esetleg olyan tényező, ami miatt a tanúnak érdekében állhat a valóság esetleges elferdítése vagy elhallgatása. Az ugyan törvényi előírás, hogy a tanú kihallgatásának kezdetén tisztázni szükséges azt, hogy a tanú a terhelttel vagy a sértettel rokonságban áll-e, vagy esetleg más okból érdekelt vagy elfogult-e. Vinnai (2018: 290–291) azt a megállapítást teszi empirikus kutatásai alapján, hogy az érdekeltségre és egyéb elfogultságra azzal a szófordulattal kérdezik rá a bírók, hogy *Perben, haragban, rokonságban áll-e?* a tanú a sértettel vagy a terhelttel. Megfigyelései szerint a tanúk erre szinte kivétel nélkül nemmel felelnek, még csak arra sem kérdezik rá, hogy az a per, amivel kapcsolatban éppen meghallgatják őket, nem számít-e a sértettel vagy vádlottal való pereskedésnek. Ez a sértettek vonatkozásában is igaz, akiknek egyébként még indokuk is lenne arra, hogy nehezteljenek a vádlottra. Ezek a megfigyelések az általam vizsgált korpuszra is érvényesek. Mindkét bíró azt a konvencionális formát alkalmazza a kihallgatások elején, hogy *Perben, haragban, rokonságban áll-e?* a tanú a sértettel vagy a vádlottal, továbbá egyetlen alkalommal sem fordult elő az, hogy ennél a kérdésfeltevésnél azt mondta volna a tanú, hogy elfogult vagy érdekelt lenne. Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy amikor feltételezhető a tanú elfogultsága, akkor a bírók részletesebben rákérdezik a tanú vádlottal vagy sértettel való kapcsolatára, ahogyan az az (59)-ben is látható.

(59) B: Perben, haragban, rokonságban a vádlottakkal, Kiss Miklóssal, Csikós Károllyal,

T: Nem.

B: Nem áll. 2015. június 23-án se állt rokonságban, egyikkel sem volt élettársi kapcsolatban.

T: Nem, én a Miklóssal voltam. Voltam kapcsolatban.

B: Voltak kapcsolatban, de nem élettársak voltak.

T: Nem.

B: Tehát sem most, sem 2015. június 23-án sem állt. Már mármint úgy, hogy a Csikós Károllyal volt, de akkor már nem élettársként.

A tanú két volt párja az ügy két vádlottja. A bíró a törvényi előírásnak megfelelően a kihallgatás nem érdemi részében felteszi a perben, rokoni kapcsolatban és haragban állásra vonatkozó kérdést, ezt követően azonban részletesen is tisztázza a velük való kapcsolatát. A bíró ezek után még figyelmezteti a kihallgatottat az igazmondási kötelezettségére, majd

rákérdez a vádlottakkal való kapcsolatára (hogyan fogadta a szakítást a vádlott, élettársak is voltak vagy csak együtt jártak stb.).

Emellett az is megfigyelhető, hogy amennyiben a kihallgatás érdemi részében, a tényállás tisztázásánál merül fel bármilyen érdekeltségre vagy elfogultságra utaló jel, akkor azt a bírók azonnal tisztázzák, ahogyan az a (60)-ban is látható.

(60) B: Az ön számára, az X Kft és az Y Kft ismerős-e, és ha igen, honnan?

T: Igen, ismerősnek tűnik, már voltam is egyszer Debrecenben kihallgatáson ez ügyben.

B: Azért van most is itt, igen.

T: Nagyon örülök neki, megismertem a Barabás urat, azt hittem többet nem találkozunk vele, de =

B: = De, mi, mi a gond a Barabás úrral, ha már itt tartunk.

T: Hát az már régen volt.

B: És önnek ezzel kapcsolatosan vannak problémái? Tehát haragszik rá valamiért?

T: Háát nem haragszom,

B: De mi a problémája a Barabás úrral? Ha már belementünk, akkor rá kell, hogy kérdezzek.

T: Nem tudok róla semmit rosszat mondani, csak (2.0)

B: Csak?

T: Nem, nem tudok, ilyen személyes oka van.

B: Személyes oka van.

T: Tehát nem a céggel kapcsolatos.

B: Aha, oké.

A (60) alatt ismertetett kihallgatási részletben tanúként kihallgatott hölgy azt a megjegyzést teszi a szintén tanúként idézett Barabás úrról, hogy *Nagyon örülök neki, megismertem a Barabás urat, azt hittem többet nem találkozunk vele*. Barabás úr tehát nem az ügy vádlottja vagy sértettje, de a tanú megnyilatkozásából azt a következtetést vonja le a bíró, hogy haragszik Barabás úrra valamiért, amit tisztázni szükséges. A bíró addig kérdezi a tanút a Barabás úrral való viszonyáról, amíg legalább az ki nem derül a tanú válaszából, hogy nem a cég ügyeivel kapcsolatos a Barabás úr iránti ellenszenve. Az elfogultság vizsgálata tehát rendkívül fontos a tárgyalás érdemi részében is.

A továbbiakban áttérek azoknak a kérdésfeltevéseknek a vizsgálatára, amelyek a bűncselekmény észlelésének megbízhatóságával kapcsolatosak.

4.4.2. A bűncselekmény idején fogyasztott alkohol mennyiségének vizsgálata

A bírósági kihallgatásokban jelentős szerepe van a bűncselekmény elkövetésének idején fogyasztott alkoholemennyiség megállapításának, mivel az alkohol a leggyakrabban alkalmazott pszichoaktív (tudatmódosító) szerek közé tartozik. Ugyanakkor ebben a tekintetben különbséget szükséges tenni a tanúk és a vádlottak vonatkozásában. Az alkoholos befolyásoltság a tanúk esetében a bűncselekmény észlelésének megbízhatóságában bírhat jelentőséggel, míg a vádlottak esetén a beszámítási képesség vizsgálatában fontos, mivel az alkohol korlátozhatja vagy akár ki is zárhatja a beszámítási képességet, tudatzavart okozhat (Folta 2018). A tudatállapot vizsgálata egyértelműen szakértői kompetencia (Bolyky 2018), ugyanakkor a kihallgatás során szükséges néhány alkoholfogyasztással kapcsolatos információt tisztázni. Egyrészt azt, hogy mennyire jellemző a vádlottra az alkoholfogyasztás, mert ez alapján különbséget lehet tenni az alkoholos bűnözés két fő esetköre között. Az egyik az alkoholtól befolyásolt állapotban való elkövetés, amikor a szeszes ital fogyasztása vezet a bűncselekmény elkövetéséhez, vagy megkönnyíti az elkövetést. Ebben az esetben az alkoholnak közvetlen hatása van a bűnelkövetésre. A másik esete pedig az italozó életmód eredményeként elkövetett bűncselekmény attól függetlenül, hogy az elkövetéskor józan vagy ittas volt-e az illető, ebben az esetben közvetett alkoholhatásról van szó (Folta 2018). A bűncselekmény elkövetésekor a vádlott általi alkoholfogyasztás a büntetés kiszabásánál súlyosító körülményként vehető figyelembe, az ő esetükben ezért lényeges az italozással kapcsolatos ismeretek feltárása.

A tanúk és vádlottak által fogyasztott alkohol mennyiségének megállapítása tehát eltérő okból szükséges. Míg a vádlottak esetében a szankció kiszabásánál van elsősorban jelentősége, addig a tanúk esetében a vallomás megbízhatósága kerül előtérbe. Ugyanakkor lényeges ezeknek a kérdéseknek a vizsgálata, ahogyan az a következő példák elemzésében is látható.

(61) B: Milyen sűrűn fogyasztott előtte alkoholt?

V: Hát alkalmanként.

B: Tehát alkalmi alkoholfogyasztó volt.

V: Igen.

B: Úgy az alkalmakhoz képest. Ez a mennyiség, ez minek (1.0) számít ez? Soknak, kevésnek, ennyit szokott,

V: Nagyon soknak.

B: Nagyon soknak. Tehát ennyit nem szokott inni.

V: Nem.

B: Ha isznak, milyen szokott lenni az alkohol ivásoknál?

V: (nem érthető közlés)

B: Agresszió? Előfordult már?

V: (nem érthető közlés) csak egy volt.

B: Tehát ezt megelőzően, (nem érthető közlés)

V: Nem, csak egyszer. Az is verbális.

B: Csak verbális. Tehát fizikai erőszak még nem fordult elő.

V: Nem.

A bíró elsőként általánosan kérdez rá a vádlott alkoholfogyasztási szokásaira, hogy a vád tárgyává tett cselekményt megelőzően milyen sűrűn fogyasztott alkoholt. Majd miután a vádlott elmondja, hogy alkalmanként fogyasztott csak alkoholt, a bíró az után érdeklődik, hogy ehhez képest a bűncselekmény elkövetésének napjára tehető alkoholfogyasztása milyen mértékűnek számít. Ebben a kérdésében érdemes megfigyelni, hogy három választási lehetőséget ajánl fel a bíró (sok, kevés, ennyit szokott), ugyanakkor hangsúlya nem kérdő, hanem azt jelzi, hogy felsorolása nem véges, további alternatívák fennállását is lehetségesnek tartja. A vádlott nagyon soknak értékeli az aznap esti fogyasztását, amiből a bíró levonja azt a következtetést, hogy nem jellemző a vádlottra olyan mértékű alkoholfogyasztás, amennyit a cselekmény napján fogyasztott (*tehát ennyit nem szokott inni*). A vádlott megerősítő válaszát követően pedig elsőként általánosságban kérdez rá arra, hogy milyen szokott lenni az italozás során, és csak ezt követően tér ki arra a kérdésre, hogy agresszió előfordult-e már korábban. Ez azért kifejezetten lényeges, mert ha korábban is előfordult már, hogy alkoholos befolyásoltság hatására agresszívan viselkedett, akkor a bűncselekmény elkövetésekor is számítania kellett volna rá, hogy agresszívan fog viselkedni.

A következőkben áttérek a tanúk alkoholfogyasztásával kapcsolatos kérdésekre. A (62) alatt bemutatott kihallgatás során a tanú már korábban említést tett arról, hogy söröztek a presszóban. A bíró első kérdése arra irányul, hogy mennyi alkoholt fogyasztott a tanú a presszóban.

- (62) B: Azt mondja meg nekem legyen szíves, hogy mennyi alkoholt fogyasztott ön ott a presszóban?
- T: Kettő sört.
- B: Kettő sört.
- T: Igen.
- B: Két korsó sört?
- T: Nem, két kisüveget.
- B: Két kisüveget. Ez nulla harminchármas.
- T: Igen igen.
- B: A Huszár Bertalan mit fogyasztott?
- T: Ő is sört.
- B: Sört.
- T: Igen, ugyan így.
- b: Ő is ugyan így két kis üveges sört.
- T: Nem, nem kis üvegeset hanem ő üvegeset.
- B: Ő üvegeset.
- T: Igen.

Az első kiegészítendő kérdésre adott választ azonban tovább pontosítja a bíró. Ami érdekes ebben a példában, hogy a bíró az elfogyasztott sör mennyiségére vonatkozóan korsót feltételez. Ez arra a szakirodalmi álláspontra vezethető vissza, mely szerint az alkohol mennyiségének megállapításakor sör esetében annak kell lennie az első kérdésnek, hogy üveges vagy csapolt volt-e a sör (Bócz–Finszter 2008). Ezeknek a kérdéseknek az elfogyasztott alkoholemennyiség szempontjából van jelentősége, hiszen nem mindegy, hogy közel fél liter vagy 0,33 liter sörrel van szó. Ebben a példában továbbá lényeges szerepe van a megértés ellenőrzésének is. A tanú elmondja, hogy két kisüveges sört ivott, aminél a bíró ellenőrzi, hogy a „nulla harminchármasra” gondol-e ezalatt a tanú, amire meg is érkezik a megerősítő válasz. Azonban amikor a tanú a vádlott aznapi alkoholfogyasztását a sajátjához viszonyítva adja meg (*ugyan így*), akkor a bíró megismétli a vádlott szavait, és expliciten kimondja a mértékegységet is (*Ő is ugyan így, két kis üveges sört*). Ez ad lehetőséget arra, hogy a tanú cáfolja a következtetést és pontosítson, hogy a vádlott nem kisüveges sört fogyasztott. Az alkoholfogyasztás mértékének megállapításánál tehát a mértékegységet szükséges figyelembe venni, valamint annak a tisztázását, hogy ezt a mennyiséget valóban egyedül fogyasztotta-e a megkérdezett, ahogyan az a (63)-ban látható.

(63) V: Ott is megittam három négy korsó sört, meg közben pálinkáztunk,

B: Hányat, hány pálinkát ivott meg? Felest?

V: Hármat.

B: És ez feles pálinka volt körülbelül?

V: Úgy négy cent.

B: Négy cent, igen, utána?

V: Utána még megittunk ()

B: Fél liter pálinkát? Ketten?

V: Igen.

B: Tehát annak nagyjából a felét itta meg?

V: Igen.

B: Tehát ha jól számolom, akkor négy deci pálinkát ivott? (2.0) Mert a fél liter, annak a fele az kettő egész öt, meg három pálinka az nagyjából négy deci pálinka. Tehát megivott aznap ha jól számolom egy liter, vagyis egy üveg, az 0,7-es bort,

V: Igen.

B: Négy sört,

V: Igen.

B: Meg négy deci pálinkát.

V: Igen.

B: És mást fogyasztott?

V: ()

A fent bemutatott részletből az tűnik ki, hogy a pálinka esetében értelemszerűen a feles, míg az üveges bor tekintetében a 0,7 liter az alapnak tekintett mértékegység, ugyanakkor ezt minden esetben ellenőrizni szükséges, ahogyan azt is, hogy a felsorolt mennyiséget valóban egyedül fogyasztotta-e a kihallgatott, hiszen az alkoholfogyasztás mértékének megállapításánál csak az a releváns információ, hogy konkrétan egy személy mennyi alkoholt fogyasztott.

Az alkoholfogyasztás mértékének megállapítása mellett azok a kérdések is fontosak, hogy a külső szemlélők miként ítélik meg egy személy alkoholos befolyásoltságát, ez látszik a (64)-es példában is, ahol az ittasság megítélése mellett arra is rákérdez a bíró, hogy az ittasság miként volt hatással az illető cselekményeire.

(64) B: A Nádas István ittas volt-e?

T: Ittas volt.

B: Ezzel együtt, amit elmondott, azt lehetett érteni?

T: Igen, kicsit borízú lehelet hangon beszélt, de alapvetően térben-időben orientált volt.

B: Aha, térben időben orientált volt.

A tudatállapot meghatározása tehát szakértői kompetencia, így a vádlottak beszámítási képességének vizsgálatához szakértői vélemény szükséges. Azonban a bírói kérdésfeltevésekben is van relevanciája az elfogyasztott alkohol mennyiségének megállapításában, különösen a tanúk tekintetében, hiszen az ő esetükben nincs szó beszámítási képesség vizsgálatáról, tehát szakértői vélemény sem áll rendelkezésre a tanúk vonatkozásában, ugyanakkor a tanúk ittasságának lehet szerepe a vallomások megbízhatóságában.

4.4.3. A tanúk emlékezetének megbízhatósága

A tanúk emlékezetét számos olyan verbális hatás érheti a bírósági kihallgatásig, ami hatással van az emlékezetükre és ezáltal a vallomásukra, azonban ezek legnagyobb része nem, vagy csak nehezen vizsgálható. Ezen okból adódóan a disszertációban kizárólag két konkrét, jól elemezhető befolyásoló hatást vizsgálok: egyrészt a bűncselekmény és az ahhoz kapcsolódó történések észlelésekor megragadható, hamis emlékeket okozó verbális hatásokat, másrészt a bírósági meghallgatást megelőző rendőrségi kihallgatás során megfigyelhető hatásokat. A tanúk emlékezetének megbízhatóságát ezért a következő két fő kutatási kérdés mentén vizsgálom:

(I) Kutatási kérdés

Milyen hamis emlékeket okozó verbális hatások érhetik a tanúk emlékezetét a bírósági meghallgatásuk előtt, amelyek ezáltal képesek befolyásolni a bíróságon tett vallomásukat?

(II) Kutatási kérdés

Megfigyelhetők-e olyan kérdezői stratégiák, amelyek alkalmasak annak felderítésére, hogy a tanúk egy valós élmény emlékét idézik-e fel (és amennyiben

igen, úgy mennyire tekinthető pontosnak az emléküket), vagy pusztán a vélekedésüket, következtetéseiket, utólagos információszerzésüket közlik?⁹⁴

A rendőrségi és a bírósági kihallgatásokat nemcsak azért érdemes összevetni egymással, mert a nyomozás során alkalmazott kérdésfeltevési stratégiák hatással lehetnek a tanúk emlékezetére, hanem azért is, mert a rendőrségi kihallgatás időben jóval közelebb esik a bűncselekmény időpontjához, így a tanúk emlékezete még frissebb, és nagyobb a valószínűsége annak, hogy ekkor még kevesebb befolyásoló hatás érte őket. Ugyanakkor bírósági ítélet csak az alapján hozható, amit a bíróságon szóban előadtak, vagy ismertettek, ezért a bírósági kihallgatásokban különösen lényeges az emlékek megbízhatóságának aspektusa.

A következőkben elsőként ismertetem a hamis emlékek keletkezésének lehetséges módjait és a hozzájuk fűződő paradigmákat. Ezt követően az elméleti meglátások illusztrálása céljából egy konkrét büntetőperes ügy kihallgatási részleteinek elemzését végzem el. A tárgyaláson az ügy vádlottját és két tanúját hallgatták ki, valamint ismertették a nyomozati eljárás során a rendőrségen tett vallomásukat is. Ez lehetőséget nyújt arra, hogy a vádlott és a tanúk rendőrségen és bíróságon tett vallomásait összevegyem, s így megragadhatóvá válnak azok a verbális információk, amelyek a rendőrségi kihallgatáson érik a kihallgatottakat és hatást gyakorolnak a tanúk emlékezetére.

4.4.3.1. A memória rekonstruktív működése és a hamis emlékek keletkezése

A világban zajló történések észlelésekor és kódolásakor⁹⁵ olyan módon konstruálódik meg a világ az adott észlelő számára, ahogyan felfogja az eseményeket. Ez azt jelenti, hogy az egyes események észlelésekor nem egy egyszerű másolási vagy tárolási folyamat zajlik, hanem az események feldolgozása és emlékké való alkotása (konstruálása) történik. Ezzel összhangban az események előhívásakor nem a történések egyszerű megismétlése, hanem azoknak az újbóli megalkotása (rekonstrukciója) zajlik, ami az egyén rendszerezett, összegzett, általánosított tapasztalatán és tudásán, úgynevezett *sémán* alapszik (Bartlett 1932, Bransford–McCarrel 1974, Rumelhart–Ortony 1977, Rumelhart 1980, Lakoff–Johnson 1980, Neisser 1982/1994, Racsmány 2007a, Király 2007, Kónya 2007, Roediger–DeSoto 2015, Laney–

⁹⁴ A törvényi szabályozás mindössze a következőket írja elő a Be. 88. § (1) bekezdése alapján: „tisztázni kell azt is, hogy a tanú az általa elmondottokról miként szerzett tudomást.”

⁹⁵ A pszichológiai szakirodalomban kódolásnak azt a folyamatot nevezik, amely során egy érzékletből emléknym alakul ki (Racsmány 2007a: 159).

Loftus 2016).⁹⁶ A visszaemlékezés tehát részben a múlt eseményeinek nyomain alapszik, de az általános tudás, az elvárások, a feltevések, a következtetések is szerepet játszanak benne (Roediger–DeSoto 2015: 50).⁹⁷ Ez a megállapítás egyaránt érvényes a verbális információk megjegyzésére és felidézésére is. A nyelvi információk előhívásakor általában a felidéző formailag nem pontosan az eredetivel mindenben megegyező nyelvi elemeket idézi fel, hanem azoknak egyfajta parafrázisát (Lieberman és mtsai. 1972: 307, Pléh 2014: 288). Az emlékezés folyamatában keletkezhetnek hibák, ezek a hamis emlékek, amelyek adódhatnak például a kódolás közbeni következtetésekből, az eseményt követő új információkból, az adott személy feltevéseiből, vagy akár az aktuális látásmódjából (Király 2007, Roediger–DeSoto 2015: 50). A hamis emlékek az erős és rugalmas emberi memória kéretlen „melléktermékei”, ugyanakkor a memória rugalmassága teszi lehetővé többek között a múlt eseményeinek újbóli átgondolását is (Newman–Lindsay 2009). A memória rekonstruktív, asszociatív és rugalmas volta következtében keletkezhetnek spontán hamis emlékek, de szuggesztív hatás eredményeként is létrejöhetnek. Ilyen hatás lehet például az irányított kérdések feltevése, vagy egy adott eseményt követően valamilyen félrevezető információ megismerése (Ost és mtsai. 2013). Az előbbi folyamat a Deese–Roediger–McDermott paradigmával (a továbbiakban DRM paradigma), míg az utóbbi a hamis információ-hatás (misinformation effect) elméletével magyarázható. A következőkben ezeket az elméleteket fogom ismertetni.

4.4.3.2. Félrevezető információ hatására keletkező hamis emlékek

A hamis információ-hatást a témában végzett egyik első alapkutatáson keresztül mutatom be (Loftus és mtsai. 1978, Loftus 2003). A kísérlet első fázisában a résztvevőknek egy autóbalesetet bemutató diásort vetítettek le. A baleset azért következett be, mert a vezető nem állt meg az útkereszteződésben a stoptábla ellenére. Ezt követően a résztvevők fele kitöltött egy 20 kérdésből álló tesztet, amelyek közül az egyik kérdés a következő volt: *Did another car pass the red Datsun while it was stopped at the stop sign?* ('Haladt át másik autó a piros Datsun előtt, míg az állt a stoptáblánál?') A résztvevők másik fele egy apró, de igen lényeges változtatással kapta meg ugyanezt a kérdést, a stoptáblát elsőbbségadás kötelező táblára (yield sign) cserélték. Az első csoport kérdése a diasoron látottakkal megegyező, igaz egzisztenciális előfeltevést (a stoptábla), míg a második csoport kérdése hamis egzisztenciális előfeltevést (az

⁹⁶ Az emlékezet konstruktív működése, az emlékezés alkotó természetének alátámasztása, valamint a *séma* fogalmának kidolgozása és empirikus kutatásokkal való alátámasztása Bartlett (1932) nevéhez fűződik, aki eredményeit az *Emlékezés* c. könyvében összegezte.

⁹⁷ Az egyén általános tudása az események észlelésére és kódolására is hatást gyakorol (Kónya 2007: 262).

elsőbbségadás kötelező tábla) tartalmazott, mivel a diasoron kizárólag a stoptábla volt látható. Ezt követően a kísérlet alanyai 20 percen át olvastak egy olyan szöveget, amely témájában teljesen eltért a dián látottaktól. A vizsgálat végén az olvasott szöveggel kapcsolatban kaptak néhány kérdést, amelyeket meg kellett válaszolniuk. Egy hét múlva visszahívták a résztvevőket, és megkérdezték tőlük, hogy stoptáblát láttak-e a diasoron, vagy pedig elsőbbségadás kötelező táblát. Az eredmények azt mutatták, hogy a hamis előfeltevést tartalmazó kérdésre válaszolók jóval kisebb arányban adtak helyes választ, mint az igaz előfeltevést tartalmazó kérdésre válaszolók. Ezt a jelenséget, amikor az emberek olyan dolgokra emlékeznek, amelyeknek valójában nem voltak tanúi, mindössze csak sugalmazták számukra, hamis információ-hatásnak nevezzük (Loftus–Hoffmann 1989, Loftus 2003, Ecker és mtsai. 2015, Henkel–Kimberly 2004).⁹⁸ A hamis információ-hatás kétféle lehet. Az első, amelyet a jelen tanulmányban is bemutatok, az eseményt követő hamis információ-hatás (post-event misinformation effect), amikor a hamis információ az eredeti esemény dekódolása után jelenik meg. A másik típus a folytatódó befolyásoló hatás (continued influence effect), amikor az adott hamis információ az eredeti esemény része, azonban amikor később az adott személy tudtára jut az információ valótlansága, továbbra is igaznak fogja tartani. Ilyen az, amikor egy repülőgép szerencsétlenséget terrortámadásként élünk meg, majd később kiderül, hogy a feltételezés alaptalan volt, mégis továbbra is terrorcselekményként él az emlékezetünkben (Ecker és mtsai. 2015).

A hamis információk hatását a kutatók többsége a forrásellenőrző elmélettel (source monitoring effect) magyarázza, amely azt mondja, hogy az emberek elfelejtkeznek az információ forrásáról, így a hamis információt az eredeti esemény részének tulajdonítják (Lindsay–Johnson 1989, Sharman és mtsai. 2015).⁹⁹

Loftus fent ismertetett 1978-ban végzett kísérletét azóta számos alkalommal megismételték és kibővítették. Sharman és munkatársai (2012, 2015) már nem pusztán a kérdések tartalmának memóriára gyakorolt hatását vizsgálták, hanem a kérdések szerkezetét is figyelembe vették. A kutatásban négy eltérő kérdésfeltevési típust vizsgáltak meg, ezek a következők:

⁹⁸ Az utóbbi típusú hamis információ-hatásra nem térek ki részletesebben ezen a helyen, mivel a jelen vizsgálat szempontjából az első típusú hamis információk hatása a releváns.

⁹⁹ Az eseményt követő hamis információ felül is írhatja az eredeti emlék egy részét, vagy akár blokkolhatja az eredeti emléknymot a visszaidézéskor (Loftus és mtsai. 1978, Sharman és mtsai. 2015).

1. Eldöntendő kérdés, amelyre csak *igen/nem*, vagy ezekkel egyenértékű válasz adható.
Did the robber have a gun?
'Volt a rablónak fegyvere?'
2. Részrehajló eldöntendő kérdés, amelyre csak *igen/nem* válasz adható, és a kérdés feltevője az egyik választási lehetőséget valószínűbbnek gondolja a másiknál.
The robber had a gun, didn't he?
'A rablónak volt fegyvere, nemde/ugye?'
3. Specifikus eldöntendő kérdés, amelyre csak *igen/nem* válasz adható, és a kérdésben valamilyen specifikus információ szerepel.
Did the robber have a shotgun that had a black barrel and a brown stock?
'Olyan fegyvere volt a rablónak aminek fekete csöve és barna nyele van?'
4. Nyitott kérdés, amelyre a válaszadónak egy narratívát kell alkotnia válaszként.¹⁰⁰
Tell me about the shotgun.
'Nyilatkozzon a fegyverről.'

A résztvevők leginkább akkor emlékeztek tévesen a későbbi felidézés során, amikor a hamis információ (a fegyver hamis egzisztenciális előfeltevés) a specifikus eldöntendő kérdésben és a nyitott kérdésben volt. A legnagyobb hamis információ-hatás a nyitott kérdések esetében jelentkezett. Ez azt feltételezi, hogy a résztvevők gondosabban kódolták a hamis információt a nyitott kérdések által, mint a specifikus eldöntendő kérdésekben. Az eredmény annak tudható be, hogy a nyitott kérdésre felelőknek konceptuálisan ki kellett terjeszteni a hamis információt a válaszukban megfogalmazott narratíva egészére, míg a specifikus eldöntendő kérdések esetén nem történt kiterjesztés, mivel csak igent vagy nemet kellett válaszolniuk. A kutatás rávilágított arra, hogy az információgenerálás mélyebb folyamatokhoz, és ezáltal nagyobb hamis információ-hatáshoz vezet, mint pusztán egy-egy szó kimondása, vagy hamis információt tartalmazó leírás olvasása.¹⁰¹ Ezek az eredmények kifejezetten jelentősek, ugyanis az eddigi vizsgálatok a nyitott kérdések „ártalmatlanságát” hangsúlyozták (Sharman

¹⁰⁰ Ebben a példában a szerzők által nyitott kérdésnek nevezett megnyilatkozás grammatikailag ugyan nem kérdésként fogalmazódik meg, azonban tartalma és funkciója alapján mégis kérdésként interpretálható. A rá adható lehetséges válaszok tekintetében nincs különbség a *Nyilatkozzon a fegyverről!* és a *Milyen volt a fegyver?* mondatok között.

¹⁰¹ Zaragoza és munkatársainak (2011) kutatása arra mutatott rá, hogy a konceptuális elaboráció nagyobb hamis információ-hatást eredményez, mint a perceptuális elaboráció.

és mtsai. 2015, Ibolya 2005, Varga 2015). A nyitott kérdések grammatikailag semmilyen megszorítást nem tesznek a válaszra, ezért jellemzően minimálisan szabják meg a kérdésre adható választ. Ugyanakkor ha véletlenül, vagy akár szándékosan hamis információt tartalmaz a nyitott kérdés (pl. egy egzisztenciális előfeltevés formájában), akkor ez a kérdéstípus képes leginkább befolyásolni az emlékezetet. Ebből adódóan, ha a rendőrségi kihallgatáson, amely nem sokkal a bűncselekmény után zajlik, nyitott kérdés által közölnek a tanúval hamis információt, akkor a bírósági kihallgatáson, amely idővel jóval távolabb van a bűncselekménytől, nagy valószínűséggel fog a tanú a hamis információra emlékezni az eredeti helyett. Ez a példa is hangsúlyozza annak a fontosságát, hogy a kérdezési stratégiák során szükséges a kérdések befolyásoló hatását több szempontból is megvizsgálni. A továbbiakban áttérek a spontán hamis emlékek keletkezésének elméletére.

4.4.3.3. Spontán keletkező hamis emlékek

A pszichológiában számos kutatás irányul az emlékezés mechanizmusainak, és az események felidézése során keletkező, az ember saját maga által alkotott, spontán hamis emlékeinek vizsgálatára (Binet 1900, Bartlett 1932, Neisser 1982/ 1992, Schacter–Tulving 1994, Schacter 1995, Roediger–McDermott 1995, Brainerd–Reyna 2005, Racsmány 2007b, Brainerd és mtsai. 2008). A DRM paradigma (Roediger–McDermott 1995) nagy valószínűséggel képes megjósolni a spontán hamis emlékek keletkezését (Reyna és mtsai. 2016). A paradigma alapján, ha a kísérlet alanyainak egy olyan szólistát adnak, amely egymással szemantikai kapcsolatban lévő szavakat tartalmaz (pl. *ágy, nyugalom, álm, szundikálás, paplan, horkolás, szunyókálás, ásít, békesség*), akkor később a felismerési teszten az alanyok feltehetően „emlékezni” fognak olyan szavakra, amelyek valójában nem szerepeltek a listában, de szemantikai kapcsolatban álltak a lista elemeivel (pl. *alvás*), míg a szemantikai kapcsolatban nem álló szavakat nagy valószínűséggel nem fogják tévesen felismerni (pl. *alma*). A kognitív pszichológiai sémaelméletek keretében ez azt jelenti, hogy egy adott sémához (pl. *alvás*) tartozó elemek által maga a séma is aktiválódik az elmében, és emellett a sémának más elemei is aktiválódhatnak, amelyek megjelenhetnek az előhívás során (Bartlett 1932, Bransford–McCarrel 1974, Rumelhart–Ortony 1977, Rumelhart 1980, Lakoff–Johnson 1980, Neisser 1982/1994, Kónya 2007). A vázlatos emléknem elmélete (fuzzy-trace theory) a következő módon magyarázza az eredményeket: a megtapasztalt események kétféle módon tárolódnak az emlékezetben. Egyrészt pontosan, szó szerinti formában (verbatim memory), másrészt az események lényegi vonásai, és a hozzá kapcsolódó jelentések is tárolódnak (gist memory). Hamis emlék akkor keletkezik, amikor a felidező a vázlatos jelentéseket hívja elő

(Brainerd és mtsai. 2008). A fentebb említett esetben az *alvás* szó téves felismerését a lényegi, vagy másképpen a vázlatos emlék eredményezi. Formáját tekintve nem ugyanaz a szó elevenedik fel, hanem annak pusztán a vázlata, a lényegi tartalma. Azonban abban az esetben, ha formailag pontosan a listában szereplő szó idéződik fel, mint például a *szundikálás*, az a szó szerinti emlékek előhívhatóságának köszönhető, vagy a vázlatos memória révén való kikövetkeztetésnek. Az emléknyomok az idő múlásával megkaphatnak, de többszöri felidézés révén erősebbé is válhatnak. A szemtanúk rendőrségi kihallgatása, amelyre nem sokkal a bűncselekmény után kerül sor, még alapulhatnak a pontos és szó szerinti emlékeken, míg a gyakran csak évek múlva zajló bírósági tárgyalások kihallgatásai már a lényegi emlékezeten. Ezért is lehetséges az, hogy a tanú jól emlékszik az esemény lényegére (pl. magára a lopásra), de hibázik pontos részletkérdésekben (pl. az elkövető pólójának a színében). A következtetések levonása szintén a lényegi, tartalmi emlékekhez köthető, mint például az, hogy a bűncselekmény elkövetésének napján volt-e valami szokatlan a vádlott viselkedésében, esetleg a megszokottnál agresszívabb volt-e a vádlott. A szó szerinti emlékezet támogatja a téves emlékek elfogadását a hamis információ-hatás elméletben, míg a DRM paradigmában a hamis emlékek elutasítását támogatja. Ezt szemléletesen mutatja be a következő példa (Reyna és mtsai. 2016: 2–3). A rendőrségen a kihallgató véletlenül azt a hamis információt közli a kihallgatottal, hogy az elkövetőnél kalapács volt, miközben valójában csavarhúzó. Amikor az ügy a bíróság elé kerül, a kihallgatott minél jobban emlékszik a kalapács szóra, annál valószínűbb, hogy a tárgyaláson igazként erősítene meg azt a hamis állítást, hogy az elkövetőnél kalapács volt. Ekkor következik be a hamis információ-hatás, azaz a kihallgatott a hamis információra emlékszik az eredetileg tapasztalt csavarhúzó helyett. Ezzel szemben, a DRM paradigmában a csavarhúzóra való pontos emlékezés segítene elutasítani a nem hallott *kalapács* szót. Ezekkel a megállapításokkal ellentétben a vázlatos emlékezet mindkét esetben támogatja a hamis információt. A valamilyen eszköz felidézése egyaránt támogatja a kalapácsot és a csavarhúzót is. Ez azzal magyarázható, hogy míg a DRM paradigmában a hangsúly a jelentésen alapuló, tartalmi emlékezeten van, addig a hamis információ-hatás a szó szerinti emlékezeten alapszik (Reyna és mtsai. 2016: 3). Ha a szólistás kísérlet alanyait egy hónappal később megkérjük arra, hogy emlékezzenek vissza a fent bemutatott listára (*ágy, nyugalom, álom, szundikálás, paplan, horkolás, szunyókálás, ásít, békeesség*), akkor a lista lényegére fognak emlékezni, és nagyobb valószínűséggel tévesen az *alvás* szót hívják elő emlékként, mint a kevésbé reprezentatív, de a listában valóban jelenlévő *nyugalom* szót (Ost és mtsai. 2013). Brainerd és munkatársai amellet érvelnek (2008), hogy a lista elemeire való téves emlékezés vagy felidézés egyetlen szemantikai tényezőn alapul, az

ismerősségen (familiarity/meaningfulness), míg a lista elemeire való igazi emlékezés a konkrétságon (imagery/concreteness) múlik.¹⁰² Mindezek alapján elmondható, hogy a kriminalisztika által kialakított rendőrségi kihallgatási módszerekben, miközben azoknak a jogi és etikai normáknak is meg kell felelniük (Gálig 2011), indokolt és szükséges figyelembe venni az eddigiekben bemutatott nyelvészeti és pszichológiai kutatási eredményeket, mivel ezek jelentős mértékben segítik a kihallgatások pontos levezetését és értékelését. A következőkben egy konkrét bírósági példán keresztül szemléltetem a jelentőségét annak, hogy milyen hatással bírhat a rendőrségi kihallgatások kérdéseinek szerkezete és tartalma a később zajló bírósági kihallgatásokra.

4.4.3.4. Hamis emlékek feltárására irányuló bírói kérdésfeltevések

A következőkben az ügy vádlottjának és két tanújának a különböző szempontú beszámolóit fogom bemutatni. A vádiratba foglalt történeti tényállás röviden a következőképp foglalható össze. A vádlott nem gondoskodott körültekintően a háziállatainak az elzárásáról. Egy bicikliző idős hölgy az egyik állat¹⁰³ miatt elesett, és olyan súlyos sérüléseket szenvedett, hogy később életét vesztette. A kihallgatásokban központi szerepet kap az a kérdés, hogy az állattól csak megijedt-e a néni, aki ennek következtében elesett, vagy ezen túlmenően az állat hozzá is ért a biciklihez (nekifutott, súrolta, fellökte stb.). A baleset bekövetkeztekor kizárólag a vádlott és a sértett volt a helyszínen, aki a kórházban sajnálatos módon életét vesztette, így nem volt szemtanú, akit a bíróság kihallgathatott volna. A két tanúként kihallgatott személy nem volt jelen a baleset bekövetkeztekor, de közvetlenül az eset után egyaránt beszéltek a sértettel és a vádlottal. Ugyanakkor olyan sok idő telt el az esemény óta, hogy az újbóli vallomástételi szándék ellenére sem emlékszik az egyik tanú a történetekre, így a bíró a korábbi vallomást is segítségül hívja a kihallgatás során. A rendőrségen készített jegyzőkönyvekben azonban az esetek döntő többségében nem szó szerint szerepel a kihallgatott személy vallomása, hanem a laikus megfogalmazás jogi kódra kerül átírásra (Vinnai 2012). Ez lesz látható ebben az ügyben is. A vallomásokat a bírósági kihallgatási sorrenddel megegyezően mutatom be, így elsőként a vádlottét ismertetem.

A (65) alatti részletben a bíró a vádlott nyomozás során tett vallomását olvassa fel a jegyzőkönyvből az újbóli vallomástétel megtagadását követően.¹⁰⁴

¹⁰² A konkrétság tényezőjét a kutatók a képekre, vagy képeket felidéző szavakra vonatkoztatják (Brainerd és mtsai. 2008).

¹⁰³ A tanulmányban a szöveg anonimizálása miatt a bajt okozó állatra következetesen ezzel a megnevezéssel utalok.

¹⁰⁴ Ebben a fejezetben a nyomozás szakaszában a kihallgatót a K kezdőbetűvel jelölöm.

- (65) K: Nyilatkozzon arról, hogy nekiment-e az állat Nagy Beátának vagy a kerékpárnak.
V: Nem ment neki, csak átszaladt előtte.
K: Nyilatkozzon arról, hogy Nagy Beáta tett-e olyan kijelentést, hogy az állat nekiment volna a kerékpárjának.
V: A mentősöknek mondta, hogy fellökte az állat de ez nem igaz, mert hozzá sem ért az állathoz mert akkor a másik oldalra kellett volna essen.

Ebben a rendőrségi kihallgatási részletben két olyan megnyilatkozás is elhangzik, amelyek a 4.4.3.2. alfejezetben bemutatott *Nyilatkozzon a fegyverről!* mondathoz hasonlóan narratíva alkotására készítené a gyanúsítottat.¹⁰⁵ Valójában azonban a (65) alatti példa kihallgatói megnyilatkozásaiban beágyazott eldöntendő kérdések szerepelnek, így a lehetséges válaszok leszűkülnek az igen/nem, vagy ezekkel egyenértékű lehetőségekre. A *nekiment-e* kifejezéssel, valamint a *tett-e olyan kijelentést, hogy az állat nekiment volna* megfogalmazással kérdeznak rá a gyanúsítottól arra, hogy mit mondott a sértett. Ugyan a *nekiment* és a *tett* igék után szerepel a részrehajlást enyhítő, a befolyásolás mértékét csökkentő *-e* kérdő partikula, azonban a kihallgató végig a *nekiment* szót alkalmazza, ami előidézhet hamis emlékeket a későbbiekben. A gyanúsított a kérdésben szereplő leírás tagadásával azt állítja, hogy az állat *nem ment neki* a biciklinek, de azt is jelzi, a sértett viszont úgy nyilatkozott, hogy *fellökte* őt az állat. A következőkben az első tanú (a továbbiakban T1) vallomásait mutatom be, aki a bírósági tárgyaláson vállalta az újbóli vallomástételt (66), majd a bíró összeveti a tárgyaláson elhangzottakat a tanú előzetes vallomásával (67).

- (66) B: Mit tapasztalt a helyszínen? Önben összeállt-e a kép akkor ott a helyszínen hogy mi történhetett?
T1: Nem, utólag derültek ki dolgok hogy mi is történt. A T2 ott volt akkor tehát ő úgy mondta hogy Beáta néni elesett, később derültek ki a dolgok () mondta hogy elesett biciklivel. Később derült ki hogy (.) nekirontott egy állat és lelökte őt a kerékpárról.
B: Ez a nekirontás ez hogyan derült ki az ön számára?

¹⁰⁵ Az 1998. évi XIX. törvény 43. § (1) bekezdése alapján azt a személyt, akivel szemben büntetőeljárást folytatnak, a nyomozás során gyanúsítottak, a bírósági eljárásban vádlottak, a büntetés jogerős kiszabása, illetve a megrovás, próbára bocsátás, jóvátételi munka végzésének előírása vagy javítóintézetű nevelés jogerős alkalmazása után elítéltek, összefoglaló elnevezéssel pedig terheltnek nevezik.

T1: Hát öö (1.0) nagynéném¹⁰⁶ mondta meg öö (2.0) hh (2.0) hát ő utána most ha jól emlékszem Péter is mondta hogy egy pillanatra nem figyelt oda és ő is hibás.

B: () Igen,

T1: És () (1.0) az állat ekkor lelökte a kerékpárról.

B: Értem. Na most ezt ott a helyszínen mondta ő önnek? (1.0) vagy utólag?

T1: Utólag.

B: Utólag? Értem. (1.0) Később beszélt ön a Péterrel ()?

T1: ()

B: És közben beszélgettek amíg kijött a mentő?

T1: Beszélgettünk meg szóval tartottuk nagynénémet ()

B: A nagynénje. Amikor ön odaért. Akkor elmondta-e. Ő maga. Hogy mi történt.

T1: Hát én szerintem megsérülhetett a (1.0) feje és egy kicsit összefüggéstelenül is beszélt és mondta hogy hogy hogy hívjuk a rendőrséget hívjuk ki mer a mer az állat lelökött a kerékpárról.

B: Aha. Tehát úgy mérges is volt. Tehát indulat is volt benne. A fellökés miatt. És a rendőrséget is emlegette. ()

T1: Akkor derült ki mert én meg voltam győződve hogy elesett a biciklivel, és először én azt hittem hogy ő látta az esetet és akkor segít. () Később derült ki hogy az állat miatt volt ő ott.

B: Ez mikor volt ez a később?

T1: Hát úgy negyed órára rá.

B: Negyed órára rá. És akkor ő mit mondott el önnek az esettel kapcsolatban először?

T1: Annyit hogy hogy ő látták hogy elesett és próbálnak neki segíteni. ()

B: Ő elismerte-e azt hogy az állat okozta a bajt?

T1: Igen.

B: Elismerte.

B: Azt elismerte hogy nekiütközött a kerékpárnak az állat vagy (0.5)?

T1: Hát azt én most pontosan már nem tudom megmondani.

B: Azt már pontosan nem tudja megmondani.

A bíró a kihallgatást a következő nyitott kérdéssel kezdi: *Mit tapasztalt a helyszínen? Önben összeállt-e a kép akkor ott a helyszínen hogy mi történhetett?* A bíró legelső kérdése tehát egy

¹⁰⁶ A sértett a kihallgatott nagynénje.

olyan nyitott kérdés, amely valóban arra készítheti a tanút, hogy összefüggően, saját szavaival adja elő, hogy miként emlékszik az eseményekre. Ezzel szemben, ahogyan azt a (65)-ös példában láthattuk, már a kihallgatás elején egy olyan konkrét kifejezés (*nekiment*) szerepel, amely valamilyen módon meghatározza az eseményeket, s így hatással lehet az események feldolgozására. A bemutatott szöveg elemzése alapján továbbá a következő megállapítások tehetők a bíró kérdezési stratégiájával kapcsolatban:

1. A bíró mindig következetesen azt a leírásmódot választja, amit a tanú mond: *elesett, nekirontott, fellökte, lelökte*.
2. A bíró számos alkalommal igyekszik rákérdezni az emlékek forrására, amellyel az emlékek eredete tisztázható, és elkülönülhetnek egymástól: *Na most ezt ott a helyszínen mondta ő önnek? (1.0) vagy utólag?, Később beszélt ön a Péterrel?, A nagynénje. Amikor ön odaért. Akkor elmondta-e. Ő maga. Hogy mi történt.*¹⁰⁷

Az eltelt idő miatt azonban a tanúk sokszor nem képesek visszaemlékezni az emlék forrására, azaz hogy egy konkrét emléket ők tapasztaltak-e, vagy csak a későbbiek során új információ adódott az eredeti emlékhöz (Loftus és mtsai. 1978). Ezért ezek a kérdésfeltevési stratégiák fontosak lennének a rendőrségi kihallgatások során is, amikor a tanúk még nagyobb valószínűséggel emlékeznek szó szerint az elhangzottakra, vagy egy esemény pontos részleteire. Ezt támasztja alá a következő példa is, amelyben a bíró felolvassa a tanú előzetes vallomását, és így összehasonlíthatóvá válik a két vallomás.

(67) B: A vallomásában azt mondta ön, hogy „a Péter azt mondta hogy csak megijedtek a (0.5) megijedt az állattól nagynéném de nagynéném mérgesen mondta is hogy nem igaz. Mert kerékpárostól fellökte ()”

Tehát ő vitatkozott ezzel, hogy csak megijedt volna már ott a helyszínen is? Az ön nagynénje vitatkozott ezzel? Hogy fel is lökte őt ez az állat?

T1: (1.0) igen ()

¹⁰⁷ További példa emlékezeti forrást ellenőrző kérdésre: *Do you remember thinking that he had a knife or did you see the knife?* 'Emlékszik arra, hogy csak gondolta azt, hogy kés van nála vagy látta is a kést?', *Did you see him hit your friend or did someone tell you that?* 'Látta, hogy megüti a barátját vagy ezt valaki mondta önnek?' (Reyna és mtsai. 2016).

Ebben az esetben a rendőrségi jegyzőkönyv feltehetően szó szerint tartalmazta a tanú szóhasználatát, amely így segítette a befolyásolás elkerülését, mivel nem pusztán a *Neki ment-e az állat a biciklinek?* eldöntendő kérdésre kellett válaszolnia a tanúnak.

A második tanú (a továbbiakban T2) nem tudott felelni a kérdésekre arra hivatkozva, hogy már nem emlékszik a történetekre, így a bíró a tanú rendőrségen tett korábbi vallomását olvasta fel. Elsőként azonban a bíró neki is feltette a bevezető nyitott kérdést, ahogyan T1 számára is. T2 kihallgatási részletei a (68)-ban láthatók.

(68) B: Önnek ott a helyszínen összeállt-e a kép, hogy az állat okozta a bajt?

T2: Az igazat megvallva nem gondolkodtam róla. Mert nem gondoltam hogy ide kerülök.

T2 rendőrségi tanúvallomása:

Beáta néni azt mondta hogy az állat a bicikli első kerekét elsodorta és ennek következtében elesett. Péter pedig azt mondta hogy az állat csak az első kereket elcsapta a nagynéném meg elesett. Én nem láttam hogy mi történt csak ő mondta így () Velem is beszélt és az ő elmondása szerint csak súrolta az állatot a bicikli első kereke és ezért esett el a nagynéném () jött Benedek és amikor kérdezte mi történt Péter egyből mondta hogy az állat elsodorta a bicikli első kerekét.

Ebben a vallomásban újabb leírási formák kerülnek elő: *elsodorta*, *súrolta*. Összességében az esemény leírását a következő szavakkal jellemezték: *nekiment*, *fellökte*, *lelökte*, *nekirontott*, *súrolta a kereket*, *elcsapta a kereket*, *elesett*. A bírósági tárgyalás az esemény után több mint egy évvel zajlott, így a tanúvallomások a vázlatos emlékezeten alapultak, már szinte lehetetlen volt annak a szó szerinti felidézése, hogy ki pontosan hogyan nyilatkozott a történetekkel kapcsolatban. Az ítélet indoklásában többek között az is szerepelt, hogy minden kétséget kizáróan nem lehetett megállapítani azt, hogy a sértett kerékpárja első kerekének neki futott-e az állat, azt viszont minden kétséget kizáróan megállapította a bíróság, hogy az állat kiszaladt az útra, ami a balesetet előidézte.

A fent bemutatott részletek szemléltetik annak a fontosságát, hogy a tanúk olyan módon legyenek kikérdezve már a rendőrségi kihallgatáson is, hogy az a lehető legkisebb befolyást gyakorolja az emlékezetükre, hiszen ekkor még nagyobb esély van arra, hogy akár szó szerint emlékeznek az elhangzottakra. Továbbá az is lényeges, hogy elsőként a saját szavaikkal fogalmazhassák meg az eseményeket, és azok szó szerint legyenek rögzítve a

jegyzőkönyvben. A bírói kérdésfeltevésekben pedig megfigyelhető az ún. forrásellenőrző kérdések használata, amivel az emlék eredetére kérdeznék rá, valamint rendkívül fontos az a stratégia, hogy lehetőség szerint azt a kifejezést használják a cselekmény kifejezésére, amelyet a kihallgatott a korábbi vallomásában használt.

A következő fejezetben áttérek azoknak a stratégiáknak a vizsgálatára, amelyekkel a bírósági vallomásban megjelenő inkonzisztenciát lehet tisztázni.

4.5. Az inkonzisztenciák feloldására irányuló kérdések

Az inkonzisztenciák feloldására szolgáló kérdésfeltevések egy specifikus magyarázatot várnak arra vonatkozóan, hogy miként oldható fel a kihallgatottnak a bíróságon és a nyomozás során tett vallomása közötti ellentmondása vagy következetlensége.¹⁰⁸ A kihallgató tehát nem egyszerűen azt várja, hogy a kihallgatott döntsön két állítás igazsága felől, hanem egy specifikus magyarázatot is vár a döntésre vonatkozóan. Ahogyan arra a 3.4.4. fejezetben is rámutattam, az ellentmondások felismerését jellemzően negatív eldöntendő kérdés követi, amivel a kihallgató azt fejezi ki, hogy a $\sim p$ igazságát alátámasztó kontextuális evidencia ellenére p igazságát várta. Amennyiben az ellentmondás nyilvánvaló, akkor azonnal feloldja a bíró, amennyiben pedig nem nyilvánvaló, akkor csak a tanú kihallgatásának végén kerül feloldásra az ellentmondás. Az előbbi esetre a (69) alatt megismétlem a (21) alatti példát, az utóbbira pedig a (70) alatt ismertetem a (20) alatti példát a folytatásával együtt.

(69) B: Vett-e magához valamit a Papp Márk?

T: Nem.

B: Kést?

T: Nem.

B: **Kést nem vett magához?**

T: Nem.

B: Amit később =

T: Nem.

B: = vitathatatlanul használt?

T: Benne volt már a zsebébe.

B: Benne volt a zsebébe.

T: Igen.

¹⁰⁸ A Be. 88. § (1) bekezdése a következőket írja elő: „Ha a tanú vallomása eltér a korábbi vallomásától, ennek okát tisztázni kell.”

A (69) alatti példában az mutatkozik meg, hogy az ellentétes eldöntendő kérdéssel, és az ellentmondásra való rámutatással együtt az ellentmondás rögtön feloldódott, mert a tanú azonnal magyarázatot adott azzal, hogy nem vett magához kést Papp Márk, hanem úgy volt nála kés, hogy benne volt már a zsebében. A magyarázat által az ellentmondás fel lett oldva, így ebben a vonatkozásban többet nem esett szó a késről. Az ilyen eseteket, amikor a tanú bíróságon tett vallomásával ellentétes erős kontextuális evidencia van jelen, ahol a bíró a feltett kérdésére egyértelműen a cáfoló választ várja magyarázattal együtt, **ellentétes eldöntendő kérdésnek** nevezem.

Ezzel szemben, a (70)-es példában nincs a tanú bírósági vallomásával ellentétes nyilvánvaló evidencia, az ellentmondás pusztán a tanú bírósági vallomása és a nyomozás során tett vallomása között fedezhető fel. A tanú a nyomozás során elmondta, úgy került a cégbe, hogy megismerkedett egy szórakozóhelyen a későbbi cégtársával, Bartos Bertolddal, akinek ezt követően a cégében ügyvezetői pozíciót töltött be. A bírósági vallomásában azonban a tanú azt állítja, nem ismerős számára Bartos Bertold. A bíró nem kérdőjelezi meg a tanú által elmondottakat, hanem a kihallgatása végén tér rá az ellentmondás feloldására.

(70) B: Hogyan került sor arra, milyen körülmények között, hogy ön átvette ezt a céget?

T: Ö ügyvéd, ügyvéd előtt.

B: Aha.

T: Csináltunk egy ilyen adásvételit.

B: Kitől vette meg?

T: Hú, én már nem is emlékszem az akkori ügyvezetőre.

B: Ilyen név, hogy Bartos Bertold ismerős?

T: **Nem.**

B: **Ő nem volt önnek a cégtársa?**

T: **Nem.**

B: **Aha.**

T: **Vagyis nem tudok róla.**

B: Aha. jó. Bankszámlát nyitottak-e a cég számára?

T: Nem.

B: Jó.

T: Még a bankszámláig sem jutottam el. (Nevetés)

B: Ismerős-e önnek az, hogy X Kft vagy Kardos Lajos?

A vallomás végén a bíró ismerteti a tanú nyomozás során tett vallomásának vonatkozó részét:

B: Ön ezt mondta, „A B Kft-ben voltam ügyvezető. A cégbe úgy kerültem, hogy egy szórakozóhelyen megismerkedtem a későbbi cégtársammal, Bartos Bertolddal, **akire most azt mondta, nem ismeri.**” Akkor is és most is munkahely szűkében voltam, szerettem volna valamit csinálni. Beszélgetésünk során Bartos azt mondta, hogy neki már van egy jól működő cége, és szívesen bevenne a cégbe, nekem adna munkát. Nekem szimpatikus volt Bartos és úgy döntöttem, elvállalom a cégében az általa kínált munkát. Ezek után Bartos azt mondta, hogy mivel ez egy működő cég, ő fogja intézni továbbra is a cég ügyeivel kapcsolatos teendőket. Nekem csak annyi lesz a munka, hogy a szükséges iratokat alá kell írnom. Azt mondta, hogy átlátható lesz majd számomra a cég, és nem lesz gond azzal, hogy én csak aláírom. Azt kell hogy mondjam, én egy kicsit ódzkodtam ettől, de mivel megbeszéltük, hogy csak akkor kell aláírnom valamit, ha előtte láttam a dokumentációt, nem aggódtam. Azt kell mondjam, én nem is írtam alá semmilyen iratot a céggel kapcsolatban. Nem sokkal később már Bartos Bertoldot sem értem el telefonon, eltűnt. „Elkívánom mondani, hogy amikor ügyvezető lettem, akkor elmentünk emlékezetem szerint az Y bankhoz, és ott megcsináltuk a szükséges bankszámla feletti rendelkezést. **Most is azt mondta, hogy nem voltak bankban.** Úgy lett az irat megszerkesztve, hogy mindketten rendelkezhetünk a számla felett. Ezen kívül volt még egy internetes banki hozzáférés is, amivel Bartos rendelkezett, nála voltak a kódok. Amikor átvettem a céget, akkor emlékezetem szerint olyan kétszázezer volt a számlán.”

Na most akkor ezt fenntartja? (1.0) Mert ugye most azt mondta, hogy Bartos Bertold se ismerős, meg nem voltak bankba.

T: Bírónő, igazából azt gondolom, hogy amit most elmondott az, az,

B: Az az ön vallomása.

T: Így van, de az tökéletesen stimmel azzal, amit most elmondtam. Azon kívül, hogy ez nem tegnap volt ez a dolog.

B: De ezt fenntartja, mert ez közelebb volt az eseményekhez 2010-be, mint most.

T: Peersze.

(még néhány kérdés elhangzik)

B: De most már ez a szórakozóhely, szórakozóhelyen való megismerkedés is visszajötték az emlékezetébe? Volt ilyen?

A tanú kihallgatásának folytatásában az látható, hogy a bíró felolvassa azt a részt a tanú korábbi vallomásából, amelyik rávilágít az ellentmondásra, majd pedig rákérdez arra, hogy fenntartja-e a korábban tett, felolvasott vallomását. Erre a stratégiára Bócz (2008: 105) is rávilágít, aki szerint az ellentmondás feltárását követően jellemzően kétféle forgatókönyv képzelhető el. Az egyik esetben a bíró rákérdez arra, hogy *Akkor még jobban emlékezett?*, ami a korábban tett vallomás elfogadása felé hajlik. Ez az általam vizsgált korpuszban is előforduló stratégia, hiszen a fenti példában is az látható, hogy azt kérdezi a bíró, hogy a korábbi vallomását tartja-e főt. Ez feltehetően annak köszönhető, hogy a kihallgatottak jellemzően az idő múlásával magyarázzák a vallomások közötti ellentmondást, ahogyan az ebben a példában is látszik. Ezen felül a korábban tett vallomás sokkal részletesebb, míg a bírósági tárgyaláson tett vallomásában fontos részleteket nem mond el a tanú, ez motiválhatja a korábban tett vallomás elfogadása iránti részrehajlást. Ugyanakkor azt is fontos kihangsúlyozni, hogy a bíró ezután több fordulón keresztül próbál meggyőződni afelől, hogy valóban emlékszik-e rá a tanú, vagy csak elfogadta a felkínált lehetőséget. A másik alternatíva az ellentmondásra való rámutatást követően, hogy „a tanács elnöke kérdően és várakozóan néz (a vádlottra), és várja a magyarázatot, ami vagy jön, vagy nem” (Bócz 2018: 105). Ez a stratégia szintén előfordul a korpuszban, erre a (71) alatt hozok példát.¹⁰⁹

(71) B: Aha. Mert itt ugye a számlákon megrendelőként az X Kft tatabányai címmel szerepel.

Ehhez képest az Éva és az Alajos nem annyira tatabányaiak. (5.0)

T: Jó, nem tudom, hogy nekem erről tudnom kellene, hogy ez a cég hova valósi. Vagy egyáltalán az Éva.

B: Akkor így is felteszem a kérdést. Azt tudja, hogy az Éva és az Alajos mögött milyen cégek vannak?

T: Nem tudom.

Ugyanakkor ebben a példában az is látszik, hogy a tanú öt másodpercet vár, addig nem mond semmit, majd a válaszában sem ad nagyon magyarázatot az ellentmondásra. A tanú cége szállítmányozási feladatokat látott el Éva és Alajos cégei számára, viszont a számlák olyan névre lettek kiállítva, ami nem szerepel a címben, ilyen módon azonban nem lehet számlát kiállítani. A bíró az után érdeklődik, hogy akkor mégis hogyan lehet magyarázni az ellentmondást. A példából az is látszik, hogy ha a bíró nem tesz fel valamilyen konkrét

¹⁰⁹ Érdemesnek tartom megjegyezni azt, hogy ebben a használatban a kijelentő mondattal nem megerősítést vár a bíró, hanem egy magyarázatot az ellentmondás feloldására.

kérdést az ellentmondásra való rámutatást követően, akkor a tanú válaszára, és így magyarázat nyújtására sincs késztetve.

Emellett a korpuszban előfordul még néhány kevésbé gyakori megoldás is az ellentmondás feloldására. Azt már a (2)-(3) alatti példák elemzésénél kifejtettem, hogy a korpuszban a bírók jellemzően nem kérdeznek rá arra, hogy melyik állítás az igaz, hiszen azzal egyúttal azt a sugallt jelentést közvetítenék, hogy a tanú hazudik. Ez pedig nem szerencsés stratégia, hiszen a bírónak törekedni kell arra, hogy ne minősítsék a tanúk által elmondottakat (Bócz 2008). Továbbá az sem tűnik szerencsés választásnak, ha a bíró egy „miért” típusú kérdéssel vár magyarázatot, mivel ekkor szintén védekezésre készítheti a tanút, ahogyan az a (72)-ben is látható.

(72) B: Nos engem az érdekelne, hogy azt mondta ott a bizonyítási kísérlet során, hogy miután ledobta a kabátját a Kiss Alajos, idézem még egyszer „számomra egyértelmű volt, hogy verekedni akar, egymás felé léptek.” Tehát magyarul szólva azt mondta, hogy miután ledobta a Kiss Alajos a kabátot, az ön számára egyértelmű volt, hogy verekedni akart, nyilván nem másért dobta le a kabátot, és egymás felé léptek. Magyarán szólva, nem csak a Kiss Alajos lépett a Papp Márk felé, hanem a Papp Márk is lépett a Kiss Alajos felé. És ekkor történt a szúrás. Erre emlékszik-e?

T: Nem, ilyenre nem. Én csak arra emlékszek, hogy Kiss Alajos beállt támadó pozícióba és Márk (köhögés) az nem akart verekedni, ()

B: **De akkor miért szerepel ez, meg ez el is hangzik, hogy egymás felé léptek. Akkor miért mondta a bizonyítási kísérlet során?**

T: Nem tudom, nem tudom. Próbálok én segíteni.

B: Persze, ez (nem érthető közlés) volt, fél évre az eset után, de nem tudja megmondani, hogy miért mondta a bizonyítási kísérleten, hogy egymás felé léptek ()

T: Nem.

A tanú válaszából látható, hogy úgy érzi, védekeznie szükséges, és explicite ki kell fejeznie azt, hogy ő együttműködik, és próbál a legjobb tudomása szerint válaszolni. Nem azért nem ad magyarázatot, mert nem akar, hanem mert nem tud. Erre meg is érkezik az a válasz a bírótól, hogy persze, a bizonyítási kísérlet az fél évre az eset után volt, most pedig elfogadja, hogy a tanú nem tudja megmagyarázni, mit miért mondott akkor.

Az tehát az inkonzisztenciák feloldására irányuló kérdésekben is egyértelműen látszik, hogy milyen nehéz jól feltenni egy kérdést. Ha a bíró csak kimondja az ellentmondást és vár,

nem készíti a kihallgatottat semmi arra, hogy válaszoljon. A *Fenntartja?* és az *Akkor még jobban emlékezett?* típusú kérdések a korábbi vallomás fönntartását várják, amit jellemzően el is fogadnak a kihallgatottak mentsvárként. A *Miért?* és a *Melyik az igaz?* kérdések pedig inkább védekezésre készítik a tanút, nem pedig valós együttműködésre. Ez a gondolatmenet pedig egyúttal a disszertációban vizsgált utolsó téma fontosságára irányítja a figyelmet: a bírósági kommunikáció interperszonális oldalára.

4.6. A kihallgatások interperszonális aspektusa

Ebben a fejezetben a kihallgatások személyközi oldalának vizsgálatára térek ki, hiszen a nyelvi interakcióban nem csak az átadni kívánt üzenet a fontos, hanem az is, hogy a résztvevők milyen benyomásokat igyekeznek közben kialakítani másokban, és milyen hatással vannak a mások által formált benyomásra. A kutatás során a következő feltevéséből indultam ki:

(IV) Hipotézis

A bírók az együttműködés elősegítése érdekében alkalmaznak olyan stratégiákat, amelyekkel védik a kihallgatott személyről kialakult pozitív benyomást, illetve elősegítik annak megtartását.

Ilyen stratégiákat valóban megfigyeltem a kihallgatásokban a tanúk vonatkozásában, ugyanakkor nem határoztam meg a kérdésfeltevéseknek külön egy olyan kategóriáját, amelyek az együttműködés kiváltására irányulnak, hanem Nemesivel (2000) egyetértve úgy gondolom, hogy a benyomáskeltési törekvés szerepet játszik a nyelvi és nyelvhasználati stratégiák megválasztásában (Varga 2020). Ez pedig bármelyik kérdésfeltevésben megjelenhet, ráadásul nem csak kérdésfeltevésekben fordulhat elő, hanem például a tanú által mondottakra adott reakcióként is. Ezzel összhangban van Lakoff (1989), Archer (2011) és Harris (2011) megállapítása is, akik szerint az interperszonális stratégiák jellemzően egy másik fő célhoz kapcsolódnak a kihallgatások során. Így például, amikor az ügyvéd a saját ügyfeléhez (a vádlotthoz) intéz kérdést, akkor az elsődleges célja az, hogy bizonyítsa a vádlott ártatlanságát, a vádlott arculatának¹¹⁰ védelme emellett csak mellékesen jelenik meg.

¹¹⁰ Az arculat fogalma a kínai filozófiában gyökerezik, de a szociálpszichológus Goffman (1955/1967) épített a terminus köré koherens elméletet (Szili 2007: 8). Az arculat a Goffman (1955/1967: 213) általi első megfogalmazásban olyan pozitív társadalmi érték, amelyre egy személy eredményesen támaszthat igényt a mások által neki tulajdonított szerep jogán. A pragmatikai udvariasságelméletek, valamint a benyomáskeltési elméletek egyaránt a goffmani arculat fogalmához kötődnek, ezt a 4.5.1. alfejezetben fejtem ki részletesebben.

A bírósági kihallgatásokban alkalmazott interperszonális stratégiák fontosságára már több kutató is felhívta a figyelmet. A hazai szakirodalomban Kengyel (1993) volt az, aki jogászként már a kilencvenes években írt a polgári peres eljárásokban résztvevők beszédstílusáról, és kiemeli a bíró stílusának kulcsfontosságú szerepét, ami jelentős hatást gyakorol az egész tárgyalásra. A nemzetközi szakirodalomban pedig többek között Hobbs (2003) a keresztkérdezéses eljárásban vizsgálta az ügyvédek perbeszédeit, és arra a megállapításra jutott, hogy olyan benyomáskeltési stratégiák találhatók bennük, amelyekkel az ügyvédek a bíróval közös identitásuk erősítésére törekednek annak érdekében, hogy megnyerjék a rokonszenvüket és azok könnyebben azonosuljanak az álláspontjukkal. A bíróság tagjainak nyelvhasználati stratégiáival kapcsolatban Sanderson (1995) mutatott rá annak a jelentőségére, hogy a nyelvi választásokkal el lehet azt érni, hogy a tanúk úgy érezzék, a meghallgatásuk együttműködő cselekvés, nem pedig kényszerből történik, noha a törvényi szabályozás alapján valójában nincs más lehetőségük azon kívül, minthogy megválaszolják a feltett kérdést. Ezzel kapcsolatban kiemelte a bírók által alkalmazott tiszteletteljes megszólításokat (pl. *Sir*), és az udvariassági jelölők használatát (pl. *please* 'kérem', *thank you* 'köszönöm'). Meglátása szerint ezek a nyelvi eszközök fontos szerepet töltenek be a tanúk arculatának óvásában. Harris (2011) szintén az udvariassági jelölőket (pl. *please* 'kérem', *thank you* 'köszönöm') vizsgálta. Amellett érvel, hogy a bíróság tagjai által következetesen alkalmazott udvariassági jelölők használata segít fenntartani az udvarias, békés légkört oly módon, hogy az udvariassági jelölők jelzik, a kihallgatás fenyegetettsége nem személyes jellegű vagy tudatosan inzultáló. Ezen nyelvi eszközöket meglátása szerint a bírók nem szarkasztikusan használják, bár ez a használat sem kizárt. Mivel azonban a tárgyalás anyagának csak az átirata volt elérhető számára, így ezzel kapcsolatban nem lehet további megállapításokat tenni (Harris 2011: 91–92). Ezek alapján a kutatások alapján az látszik körvonalazódni, hogy a bírósági kihallgatásokban különösen jelentős szerepe van az interperszonális stratégiáknak abból adódóan, hogy a kihallgató által alkalmazott stratégiák képesek enyhíteni a bírósági kihallgatásoknak a kényszerítő és feszélyező jellegét. Meglátásom szerint ezek a stratégiák kifejezetten alkalmasak lehetnek a kihallgatottal való együttműködés elősegítésében. Az együttműködést az értekezésben nem a klasszikus Grice (1975) által meghatározott értelemben használok, hanem fokozatosnak tekintem, és több szinten is megvalósulónak tartom. A bírósági kihallgatásokban rendkívül fontos az, hogy a tanúk ne csak formálisan legyenek együttműködők, hanem valóban hatékony legyen a hozzájárulásuk a kihallgatáshoz (Liao–Sun 2017). Gu (1994: 181) az együttműködés két szintjét különbözteti meg, így a pragmatikait és a retorikait. A Gu-féle értelemben a retorikai

együtműködés az igazán kulcsfontosságú a kihallgatásokban, mert ez jelenti azt, hogy a felek között olyan módon zajlik az információáramlás, hogy közben valóban elfogadják egymás céljait. Ezzel szemben a pragmatikai együtműködés csak arra terjed ki, hogy a felek hajlandók egymást meghallgatni és értelmezni egymás üzenetét. Mivel a tanúvallomás az egyik legfontosabb bizonyítási eszköz, ezért rendkívül lényeges, hogy a tanúk ne csak formálisan, hanem valóban együtműködők legyenek, és minden szükséges információt elmondjanak a legjobb tudomásuk szerint (Bócz 2008). Ugyanakkor ez a fajta együtműködés természetesen nem elvárható a vádlottól, ahogyan arra már a 2.3. fejezetben is tettem utalást. Ennek további részletezését az elméleti keret ismertetésén belül fogom megtenni.

A vizsgálat során egyaránt kitérek a bírók, a vádlottak, valamint a tanúk által alkalmazott benyomáskeltési stratégiákra is, hiszen a kihallgatás egy társas cselekvés, ahol a benyomások alakulásában mindegyik fél közrejátszik. A vizsgálat során ezért a másik feltételezésem a következő volt a kihallgatottak vonatkozásában:

(V) Hipotézis

A vádlottak jellemzően több benyomáskeltési stratégiát alkalmaznak a tanúkhöz képest az erősebb benyomáskeltési motivációjuk miatt.¹¹¹

A továbbiakban röviden ismertetem a benyomáskeltés elméletét, majd bemutatom a korpuszban alkalmazott benyomáskeltési stratégiákat.

4.6.1. A benyomáskeltés elmélete

A viselkedés azon célú stratégiai alakítása, hogy befolyásoljuk mások rólunk alkotott véleményét, minden típusú társas interakcióban megfigyelhető (Metts–Grohskopf 2003: 357, Terkourafi 2008: 47, Harris 2011: 103). Ebből adódóan számos kutatási hagyomány kötődik a benyomáskeltés vizsgálatához, így az énmegjelenítés (Goffman 1959, Jones and Pitman 1982), a benyomáskeltés¹¹² (Goffman 1959, Schlenker 1980, Tedeschi and Melburg 1984; Metts–Grohskopf 2003, Nemesi 2011), az arculatmunka (Goffman 1955/1967) valamint az udvariassági elméletek két fő pragmatikai irányvonala: a klasszikus udvariassági elméletek

¹¹¹ Ez a feltevés ahhoz a szakirodalmi állásponthoz kapcsolódik, mely szerint a büntetések csökkentése és a jutalmak maximalizálása arra készteti az egyéneket, hogy irányítsák a mások róluk alkotott véleményét (Schlenker 1980, Leary és Kowalski 1990, Archer 2018). Természetesen lehet kivétel az általánosítás alól, például abban az esetben, ha a vádlott lelkiismereti okokból meg akar bűnhődni az általa elkövetett cselekményért, de nem ez az általános emberi viselkedés.

¹¹² Az énmegjelenítést és a benyomáskeltést ma már jellemzően szinonimaként használják. Erről részletesebben l. pl. Nemesi (2000, 2011) munkáit.

(Lakoff 1973, Leech 1983, Brown–Levinson 1987) és a diszkurzív udvariassági elméletek¹¹³ (Spencer-Oatey 2005, Culpeper 2005, Terkourafi 2008, Arundale 2010, Kádár 2011, Mills 2011). Az udvariassági elméletek mindkét irányvonala a Goffman által meghatározott arcukat fogalmában gyökerezik, azonban a két nézet eltérő módon értelmezi azt. A klasszikus udvariassági elméletek, eltérve az eredeti fogalom nyilvános és társas természetétől, kizárólag a hallgató oldalát veszik figyelembe, és ezek az elméletek az arcukátvédő stratégiák megállapítására fókuszálnak (Németh T. 2004, Nemesi 2011, Tóth 2016). Ezekben az elméletekben az udvariasság bizonyos értelemben a használt szavak inherens jellemzője (Mills 2011). Ezzel szemben a diszkurzív udvariassági elmélet képviselői számolnak az interakció dinamizmusával, és nem csak a beszélők megnyilatkozásait vizsgálják, hanem azt is, hogy miként értékelik azt az interakció résztvevői (Kádár 2011: 249, Tóth 2016). Az udvariassági stratégiák szerves részét képezik a benyomáskeltésnek, ugyanakkor a benyomáskeltési törekvésben olyan általános kommunikációs célok is szerepet játszanak, mint például a beszélőnek az a vágya, hogy műveltnak, szellemesnek, vagy a társadalmi elvárásokat követőnek tűnjön (Nemesi 2010, 2011, Szili 2007). A benyomáskeltés elmélete azon a szociálpszichológiai feltevésen alapszik, hogy az emberek általában olyannak igyekeznek tűnni a társas interakcióban, amilyennek szeretnék, ha mások látnák őket (Goffman 1959, Schlenker 1980, Leary and Kowalski 1990, Nemesi 2000). Annak meghatározására, hogy a kiváltani kívánt benyomás milyen legyen egy konkrét helyzetben, számos elmélet létezik (Nemesi 2000). Az értekezésben ennek jellemzésére Leary és Kowalski (1990) kétkomponenses elméletét választottam, mert elméletükben figyelembe veszik a beszédpartnerek szerepkénységeit, ami különösen fontos az intézményes bírósági kihallgatások vizsgálatában.

A kétkomponenses modellben, ahogyan azt a neve is jelzi, a benyomáskeltésnek két fő összetevője különíthető el: a benyomásmotiváció és a benyomásfelépítés (Leary–Kowalski 1990, Nemesi 2000). A benyomásmotiváció, vagyis az, hogy mennyire vagyunk motiválva a mások által rólunk kialakított benyomás formálására három tényezőtől függ. A motiváltság foka függ a kitűzött cél relevanciájától, hogy mekkora jelentőséget tulajdonítunk a másokban rólunk kialakult benyomásnak a cél elérése kapcsán, valamint, hogy mekkora ellentmondás áll fent közöttük, amilyennek szeretnénk, ha látnának minket, és amit képzelünk, hogy aktuálisan gondolnak rólunk. Azt fontos megjegyezni, hogy egy kívülálló személy soha nem képes megállapítani valakinek a benyomásmotivációját, azonban az elérni kívánt célt meg

¹¹³ Erre a megközelítésre a posztmodern jelzőt is szokták használni a szakirodalomban. A posztmodern és a diszkurzív fogalmak elkülönítésére lásd Mills (2011) és Kádár (2011) írásait.

lehet vizsgálni. Ebből következik az az (V) hipotézisben meghatározott feltevés, mely szerint a tárgyalás lehetséges jogi következményei miatt a vádlottak benyomásmotivációja igen magas, hiszen a bírósági ítélet jelentős hatással lehet az életükre. Ugyanakkor a tanúk esetében is megfigyelhető olyan cél, amely benyomáskeltési stratégiák alkalmazására motiválja őket, hiszen a bíró a kihallgatás elején kötelezően figyelmezteti őket a hamis tanúzás és a vallomás jogosulatlan megtagadásának következményeire, ezért feltehetően nem szeretnének ellentmondásba keveredni.

A kívánt reakció kiváltására alkalmas benyomás jellemzését pedig a benyomásfelépítés összetevői adják meg. A benyomásfelépítés alapja a belső énkép (arculat), amely olyan társadalmilag elismert értékek, pozitív tulajdonságok összessége, amelyekre a cselekvők eredményesen támaszthatnak igényt a többiek által is elfogadott szerepük alapján (Goffman 1959, Schlenker 1980, Nemesi 2000). Az énképhez szorosan kapcsolódnak az egyén saját vágyott és elutasított identitásképzetei is, hiszen általában olyan benyomást igyekszünk kelteni, ami harmonizál az énképünkkel. Ezek mellett fontos tényezőként jelennek meg az adott szituáció normatív szerepkényszerei, a résztvevők személye és értékrendje, valamint a pillanatnyi és potenciális arculatmegítélés (Leary 1995, Nemesi 2000). A bírósági eljárásokban a benyomáskeltés módjára jelentős hatással vannak az intézményes szerepek, hiszen ezek egyrésztől meghatározzák a felek közötti hatalmi viszonyokat, másrésztől pedig azokat az elvárásokat is megadják, amelyek az adott szereplővel szemben a társadalmi normák és a törvényi szabályozás alapján elvártnak tekinthetők.

A bírósági szerepek alapján a tanúktól elvárt az őszinteség és az együttműködés, valamint az udvarias viselkedésmód. Az utóbbi a bíró intézményes és társadalmi státusából (Fairclough 1989, Hámori 2006) következik, míg az őszinteség és az együttműködés kritériuma törvényi előírás.¹¹⁴ Az a tanú ugyanis, aki hamis vallomást tesz a hatóságok előtt valamilyen lényeges körülményre vonatkozóan, vagy lényeges információt hallgat el, szabadságvesztéssel büntethető.

A vádlottak vonatkozásában szintén megkívánt az udvarias viselkedés, ugyanakkor tőlük nem elvárt az őszinteség. Ahogyan azt Bócz (2018) is megjegyzi, a vádlott feladata az, hogy hazudjon, és velük szemben alkalmazhatatlanok a kriminalisztika által meghatározott igazmondás kiváltására irányuló technikák.¹¹⁵ A vádlottak nem kötelesek együttműködni és vallomást tenni sem a bíróságon. Joguk van a hallgatáshoz, ezért bármikor megtagadhatják a

¹¹⁴ Pl. 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről, 272. § (1) „A tanú, aki a hatóság előtt az ügy lényeges körülményére valótlan vallomást tesz, vagy a valót elhallgatja, hamis tanúzást követ el.”

¹¹⁵ Ugyanakkor a hamis vád büntetendő (Belovics 2016).

válaszadást abban az esetben is, ha korábban úgy döntöttek, hogy tesznek vallomást (Bócz 2008, Belovics 2016).

A bíróknak, ahogyan ez a kötöttség az egész disszertációban megmutatkozott, pártatlannak és elfogulatlannak kell lenniük. Ezen túlmenően a bírókra a társadalomban általánosan elfogadott etikai normáknál jóval szigorúbb erkölcsi szabályok vonatkoznak. A magyar bíróságok honlapján található három oldalas etikai kódexből¹¹⁶ csak a legfontosabbakat kiemelve is a következő elvárásokat tartalmazó lista adható meg: (1) A bírói hivatást választó legyen személyében: feddhetetlen, (politikailag) független, törvénytisztelő, jogkövető, megbízható, tiszteletet parancsoló, határozott, türelmes, udvarias, méltóságteljes, pártatlan, higgadt, körültekintő, tisztességes, diszkrét, nagy tudású, nem bizalmaskodó, előítélet mentes, nem diszkriminatív. (2) A bírói hivatást választó legyen munkájában: felkészült, szorgalmas, kellő szakmai alázatot tanúsító, tartózkodjon a felekkel való együttérzést mutató vagy leereszkedő megnyilvánulásoktól, igazságos, következetes, méltányos, előítélet mentes.

A fent bemutatott két komponens mellett Leary és Kowalski (1990) meghatározzák a benyomásfigyelés folyamatát is, amit leginkább az éntudatosság mértéke határoz meg. Ennek a mértéke attól függ, hogy az adott szituációban az adott személy mennyire fókuszál a saját énképére, valamint mennyire van annak a tudatában, hogy mások figyelik őt. Ezen faktorok erősségétől függ annak a valószínűsége, hogy a szóban forgó illető folyamodik-e valamilyen benyomáskeltési stratégiához (Duval and Wicklund 1972, Leary and Kowalski 1990, Nemesi 2000).

A benyomáskeltés az ember teljes megjelenésén múlik, így például az öltözködés, és a gesztikuláció is szerepet játszik benne, valamint a nyelvi választásokban is megjelenik, hiszen a nyelvhasználat is alkalmas annak alakítására, hogy mások milyen következtetéseket vonnak le a megnyilatkozó személyiségéről, műveltségéről, vagy éppen státusáról. Nemesi (1997: 493) a következőképpen határozza meg a nyelvi benyomáskeltés fogalmát: „Olyan nyelvi elemek használata, amelynek a (illetőleg nyelvi elemek olyan használata, amely) segítségével a beszélő mások róla alkotott képét igyekszik befolyásolni.” A nyelvhasználat akaratlanul is következtetéseket vált ki az emberekből, aminek jellemzően tudatában vagyunk, és a benyomáskeltési motiváció ösztönöz arra, hogy erőfeszítéseket tegyünk a nyelvi értékítélet alakítására (Nemesi 2000, 2011). Ugyanakkor nyelvi stratégiák révén a beszélő nem csak a saját benyomását tudja alakítani, hanem a beszédpartnere által kialakított benyomásra is

¹¹⁶ <https://birosag.hu/en/code-judicial-conduct>

hatással lehet. Míg a klasszikus nyelvészeti udvariasságelméletek (Brown–Levinson 1987, Lakoff 1973, Leech 1983) azokra a hallgatóközpontú stratégiákra összpontosítottak, amelyek a beszédpartner arculatának védelmére irányultak, addig a benyomáskeltés hangsúlyozza a személyközi faktorokat, és a társalgás mindkét résztvevőjének arculatát egyaránt figyelembe veszi (Nemesi 2004: 13, 2011: 98).

Ez alapján a benyomáskeltési stratégiák egyaránt lehetnek **védekezők** (defensive) és **kifejezők** (assertive) (Tedeschi–Melburg 1984, Ellis és mtsai. 2002, Archer 2018). A **védekező benyomáskeltési stratégiák** a *javító arculatmunka* (corrective facework) és a *helyreállító munka* (remedial work) terminusokhoz kapcsolódik, amelyekkel a beszélő képes megvédeni vagy javítani egy adott személyről kialakult képet azáltal, hogy korlátozza a pozitív én-képének elvesztését, amikor az adott személy úgy érzi, hogy fenyegetésnek van kitéve (Archer 2018). A **kifejező benyomáskeltési stratégiák** pedig promóciós viselkedésnek tekinthetők, amelyek kedvező benyomások kialakítását és előmozdítását teszik lehetővé (Tedeschi–Norman 1985, Ellis és mtsai. 2002). Ezek a stratégiák nem különülnek el élesen egymástól, hanem kölcsönös átfedésben lehetnek egymással. Például a **felelősség elismerése** természetesen védekező stratégia, de egyúttal kifejező stratégia is lehet, mert képes hozzájárulni az adott személy pozitív énmegjelenítéséhez azáltal, hogy pozitív erkölcsi jellemvonást tükröz (Schlenker–Weigold 1992, Archer 2018).

A benyomáskeltési törekvés ugyan univerzális, de a hozzájuk kapcsolódó nyelvi és nyelvhasználati stratégiák nyelv-, kultúra-, és kontextusspecifikusak (Nemesi 2000, 2004, 2011, Ting-Toomey–Oetzel 2001, Németh T. 2004). Ezért a korpuszon végzett vizsgálatom során a Nemesi (2000, 2011) által, a magyar hétköznapi nyelvhasználat alapján feltételezett stratégiákat veszem alapul.¹¹⁷ A nyelvi benyomáskeltési stratégiák a szociálpszichológiai benyomáskeltési stratégiákon, és magyar hétköznapi diskurzusokon végzett vizsgálatokon alapulnak, ezek mentén határozta meg a következő stratégiákat:

1. **Az érdeklődés felkeltésének stratégiája:** a beszélő érdekes témákat hoz fel, vagy érdekes nyelvi kifejezéseket használ (pl. hiperbola).

¹¹⁷ Jelenleg még nincs specifikusan a bírósági diskurzusokra megállapított stratégiarendszer, ezért választottam kiindulópontnak a Nemesi (2000) által a hétköznapi nyelvhasználat alapján megállapított rendszert. Szabó (2018) például ugyanezen rendszer mentén a magyar politikai vitaműsorokban tárta fel széleskörűen a benyomáskeltési stratégiákat. További kutatásom feladata lesz nagyobb korpuszon feltárni a bírósági kommunikációra vonatkozó specifikus stratégiákat.

2. **Érzelmi azonosulás más kijelentésével vagy attitűdjével:** ez a stratégia jellemzően a beszédpartnerek közötti konszenzus elérésére való általános törekvést foglalja magában. A konszenzusra való törekvés kultúraspecifikus jelenség, ami magában foglalja a beszélő megnyilatkozásának a hallgató általi elfogadását és megerősítését, valamint a beszélővel való egyetértésre törekvést.¹¹⁸
3. **Társadalmilag elfogadott értékek kiemelésének stratégiája:** az embereknek írott és íratlan elvárásoknak és társadalmi normáknak egyaránt meg kell felelniük. Ez a stratégia különféle kommunikációs törekvéseket foglal magában, amelyek lehetnek egyaránt univerzálisak és specifikusak is egy adott közösségre vonatkozóan. Ez a stratégia általában magában foglalja többek között az intelligencia, műveltség, udvariasság, humoros személyiség kifejezését. A bírósági kontextusok vonatkozásában elsősorban az udvarias és tiszteletteljes viselkedésre, az őszinteségre, az együttműködő viselkedésmódra, valamint a vádlottak esetében a megbánás tanúsítására kerül a fő hangsúly.
4. **Az „én” fölénye és védelme:** A saját arculatunk javítására vonatkozó stratégia tartozik ide, miközben ezzel a beszédpartner arculatát romboljuk. Ilyen nyelvi eszköz például a *nem igazán*, amely használata a beszélő vonatkozásában enyhítés, egy másik személy vonatkozásában való használata pedig szarkasztikusan hangzik (vö. pl. *Nem igazán tudok főzni.* vagy *Kati nem igazán tud főzni.*).
5. **Javító munka:**¹¹⁹ Ennek a stratégiának a meghatározása Goffman (1971) *remedial work* és Suszczyńska (2003) *repair work* fogalmain alapul. A beszélő megszeg valamilyen szociális normát a viselkedésével, amiért felelősséget vállal, és megpróbálja az okozott kárért kompenzálni a beszédpartnerét. Ebben a beszélő két szándéka különíthető el: (1) a beszélő megpróbálja helyreállítani az arculatfenyegető cselekedetével a saját maga arculatában okozott kárt, valamint (2) megpróbálja orvosolni a beszédpartner

¹¹⁸ Például, ha a beszédpartner arról áradozik, hogy mennyire fantasztikus az örök klasszikus *Ponyvaregény* c. film, amelyet már legalább százszor újranezett, ellenben a beszédpartner minden percet sajnál, amelyet az életéből a film megnézésére szánt, akkor is szerencsésebb udvariassági szempontok alapján valami olyasmit mondani, hogy *Valóban karakteres film, bár nem tartozik a kedvenceim közé.* Ekkor a *Ponyvaregényt* bíráló úgy fejt ki a véleményét, hogy formálisan nem mond ellen a beszélő véleményének, mégis kifejezésre juttatja a saját véleményét és ezáltal az egyet nem értését. Természetesen, ha jó barátok között hangzik el a beszélgetés, akkor nincs szükség udvariassági megfontolásokra, de ebben az esetben is kevésbé bántó a vélemény ily módon való kifejezése.

¹¹⁹ A javító stratégiákkal kapcsolatban számos eltérő elmélet létezik a szakirodalomban, így például Brown–Levinson (1987), Ellis és mtsai. (2003), Guerrero és mtsai. (2010), valamint Archer (2018).

arculatában okozott kárt is. Ennek a stratégiának két további altípusa különböztethető meg:

- (a) **A beszélő elismeri a felelősségét a következő módokon:** mentegetőzik és bocsánatot kér, saját magát hibáztatja a történetekért, jelzi a szándékának hiányát, igazolja a partnerét, felajánlja a helyrehozatal, ígéretet tesz a hasonló cselekedetektől való jövőbeni tartózkodásra.
- (b) **A beszélő tagadja a felelősségét a következő módokon:** elismeri az okozott kár tényét, a felelősségét azonban nem ismeri el, magyarázatot nyújt a cselekedetre, különféle indokokat hoz fel a cselekedetére.

Nemesi (2011: 123) ugyanakkor azt is hangsúlyozza, hogy ez a felsorolás csak egyike a lehetséges csoportosításoknak, és ezek a stratégiák nem képeznek egy zárt, taxatív felsorolást. A továbbiakban áttérek a korpuszban alkalmazott benyomáskeltési stratégiák elemzésére.

4.6.2. A tanúk és a vádlottak által alkalmazott benyomáskeltési stratégiák

A korpuszon végzett vizsgálat során két, tanúk által gyakran alkalmazott benyomáskeltési stratégiát figyeltem meg. A tanúk jellemzően védekező stratégiát alkalmaznak, amikor a saját felelősségükre irányul a figyelem az ügy valamely részletével kapcsolatban. A (73) alatti részletben kihallgatott személy a bűncselekmény estében biztonsági őrként dolgozott azon a szórakozóhelyen, ahol az eset történt.

(73) B: És a testének melyik részét érte az ütés, azt elmondta-e a sértett?

T: Hát talán az oldalát, **konkrétan nem teljesen**, én arra voltam kíváncsi, hogy jól érzi-e magát.

A fent bemutatott eldöntendő kérdésre a tanú nem ad közvetlen *igen* vagy *nem* választ, hiszen nem szeretné kimondani, hogy nem kérdezte meg a sértettől azt, hogy hol érte őt az ütés, hiszen ezzel azt a látszatot kelthetné magáról, hogy nem érdekelte a sértett sorsa. A közvetlen, egyértelmű tagadás helyett a *konkrétan nem teljesen* enyhébb kifejezést használja. A tanú vallomásaiban **a felelősség elhárítása magyarázat nyújtása által stratégia** figyelhető meg. Nem kérdezte meg ugyan azt a konkrét információt a sértettől, hogy hol érte az ütés, de azt is

kifejezésre juttatja a tanú, hogy ez nem is volt szükséges. Ő foglalkozott a sértettel, csak más jellegű kérdést intézett hozzá, vagyis a sértett hogyléte felől érdeklődött.

A tanúk által gyakran alkalmazott második benyomáskeltési stratégia pedig a **társadalmilag elfogadott értékek kiemelésének stratégiája** azokban a beszédhelyzetekben, amikor a tanú úgy érzi, hogy a kihallgatás során nem tűnik eléggé együttműködőnek vagy őszintének. Ez volt látható a 4.5. fejezet (72)-es példájában is, amikor a tanú kifejezésre juttatta, hogy ő próbál segíteni, de ennek ellenére nem tudja megmondani, hogy miért mondta a bizonyítási kísérlet során azt, hogy a két férfi *egymás felé lépett*, csak azt tudja, hogy az egyik férfi (Papp Márk) nem akart verekedni. Az őszinteségüket, valamint a hatóságokkal való együttműködési szándékukat a tanúk gyakran explicit formában is kifejezésre juttatják, ahogyan az a (74)-ben is látható. Ebben az esetben a kihallgatási részlet előzményében derült fény arra, hogy a tanú a cég tulajdonosának kérésére olyan szerződéseket írt alá, amelyre neki tulajdonképpen nem volt ráhatása, csak a nevét adta hozzá. A bíró következő kérdésére adott válaszában ezért olyan metapragmatikai kifejezést (*bevallom őszintén*) használ a tanú, amellyel az általa mondott állítás igazságértékére utal (Nemesi–Szombathelyi 2009), vagyis explicite kimondja, hogy őszintén beszél.

(74) B: Aha, értem. Rendben. Egyébként a cég milyen anyagi helyzettel bírt 2008 május nyolcadikán, akkor, amikor keletkezett ez a szerződés.

(5.0)

T: Hát **bevallom őszintén** így visszaemlékezve soha nem éreztem ő (5.0) soha nem éreztem biztonságba magam ()

Ugyanakkor az őszinteség kifejezése nem csak akkor jelenhet meg, ha úgy érzi a kihallgatott az adott szituációban, hogy nem kellőképpen őszinte. A korpuszban volt olyan tanú, akire maga az egész bírósági kihallgatás szituációja hatott úgy, hogy többször kifejezésre juttatta, őszintén beszél. Ez látható a (75)-ben is.

(75) B: Ez a felszámolási eljárás (1.0) hogyan zajlott le, mi volt ennek a végkifejlete?

T: Ennek tulajdonképpen hogy őszinte legyek, nem lett végkifejlete, nem lett kimondva.

B: Nem lett felszámolva a cég,

T: Nem, nem.

B: De valamilyen módon be kell fejezni a felszámolási eljárást, tetszik-e emlékezni rá, hogy milyen módon került a felszámolási eljárás befejezésre?

T: Hát hogy őszinte legyek, nem. Azt tudom, hogy a cég el lett adva ().

Áttérve a vádlottak által alkalmazott stratégiákra, a **társadalmilag elfogadott értékek kiemelésének stratégiáján** belül rájuk is jellemző az őszinteségre való explicit utalás, ahogyan az a (76)-ban látszik. A vádlott megtagadta a bíróságon a vallomástételt, ugyanakkor észrevételt tett az ügyész által felolvasott váddal kapcsolatban.

(76) B: Még egy kérdésem lenne akkor, belekezdett abba, hogy volt valami problémája az ügyésznő által felolvasott váddal. Van-e észrevétele a vádirattal kapcsolatban, amit felolvasott az ügyésznő?

V: Hát talán annyi, hogy, hogy az állítás szerint, tehát hogy kést fogtam a nyakára, ez nem fedi a valót, mert vele szembe tartottam, a hámsérülés ami a nyakán keletkezett, **őszintén nem tudom** hogy keletkezett, mert én nem fogtam a nyakához a kést, én vele szemben tartottam csak a kést.

B: Jó. Más észrevétele?

V: Nincs.

B: Akkor foglaljon helyet.

V: Köszönöm.

A (77) alatti példában a vádlott egyértelműen túloz, vagyis hiperbolát alkalmaz, amikor azt állítja, hogy ő száz évet is elfogadna, ha az azért kerülne kiszabásra, amit valóban elkövetett.

(77) V: Bírónő, én akkor se fogok fellebbezni, ha 100 évet kapok, ha azért ítélnék el, amit elkövettem. Ami jár az jár, tehát félreértés történt az én részemről, bár elvileg pozitív elbírálás lesz, nem tudom. () Most elnézést kérek, nem vagyok egy jogilag jártas ember, meg gazdaságilag sem, de nem vagyok egy sületlen ember, nem adom harmincezerért, ha egymilliót is kaphattam volna.

A (77)-ben bemutatott stratégia alkalmas arra, hogy elősegítse a hallgatóság érzelmi azonosulását a vádlottal (Nemesi 2004, 2009). Továbbá a vádlott az **érzelmi azonosulás más kijelentésével vagy attitűdjével stratégiát** alkalmazza. Kifejezésre juttatja, hogy a száz év is fair lenne szerinte, ha megérdemelten kapná azt, ezért fellebbezést se nyújtana be. De **tagadja a felelősségét, és meg is magyarázza**, miért nyilvánvaló az, hogy nem követhette el a bűncselekményt. Ezt azzal magyarázza, hogy nincs az elkövetéshez szükséges tudás

birtokában, mivel nincs jogi és gazdasági képzettsége, de mindennek ellenére megvan a józan esze (*nem vagyok egy sületlen ember*), ezért nem csinált volna ilyen rossz üzletet, ha tudja azt, hogy többet is kaphatott volna érte.

A következő példában a bíró számos alkalommal felszólította a vádlottat a rend megtartására, mert folyamatosan félbeszakította a tárgyalást. A vádlott egy hiperbolát alkalmaz (*most már meg se szólalok többet*), így mutatja a szabályokhoz való alkalmazkodását.

(78) V: Most már meg se szólalok többet bírónő, köszönöm a türelmét.

A vádlott a fenti részletben nyilvánvalóan túloz, mert a vádlottnak joga van ahhoz, hogy kérdéseket tegyen fel, megjegyzésekkel és észrevételekkel éljen az egész tárgyalás alatt, ezért nem elvárás az, hogy csendben maradjon a tárgyalás végéig. A bíró erről a jogáról több alkalommal tájékoztatta a vádlottat a tárgyalás során, és a vádlottnak a (78) alatti megjegyzése után is újból elmondta, hogy nem kéri a vádlottól azt, hogy a tárgyalás végéig maradjon csendben, de természetesen az nem elfogadott, hogy a tárgyalás menetét a folyamatos beszédével teljesen megakassza. Ebben a példában a vádlott a **társadalmilag elfogadott értékek kiemelésének stratégiáját** alkalmazza azzal, hogy explicite kifejezésre juttatja a szabályok tiszteletét és udvariassági jelölőket használ (*bírónő, köszönöm a türelmét*). Ugyanakkor a vádlott udvariassága valójában pusztán formalitás, mert ezt követően is folyamatosan zavarja a tárgyalást. A vádlottak gyakran fejezik ki nyílt udvariassági jelölőkkel a tiszteletüket (pl. köszönöm, bírónő), a tanúk vonatkozásában ezek a kifejezések ritkábban fordulnak elő.

A vádlottak számos esetben kifejezik a sajnálatukat vagy a megbánásukat az eseménnyel kapcsolatban, ez látható a következő részletben is.

(79) V: Én nem győzőm hangsúlyozni, nagyon sajnálom, hogy Géza bácsi meghalt, de én nem tartom magam ezért felelősnek.

A vádlott sajnálja a sértett halálát, ugyanakkor **tagadja a felelősségét**. A megnyilatkozásában kifejezi az együttérzését (*nem győzőm hangsúlyozni, nagyon sajnálom*), és a sértettet *Géza bácsinak* nevezi, amivel kifejezi az érzelmi azonosulását is. A vádlottak gyakran tagadják oly módon a felelősségüket, hogy a cselekedetüket valamilyen **külső okkal magyarázzák**,

ahogyan az a (80) alatti példában is látható, ahol a vádlott azt mondja, hogy ő csak azt írta a leltári anyagba, amit mondtak neki.

(80) V: Én csak azt írtam a leltári anyagba, amit mondtak.

A (81) alatti példában pedig azt a különleges esetet lehet látni, amikor a vádlott megdicséri az ügyész munkáját, vagyis növeli az ügyész pozitív benyomását, és egyetért az állításával, így az **érzelmi azonosulás a partner állításával stratégiát** alkalmazza.

(81) V: Ezt nagyon helyesen meg is állapította az ügyész úr, hogy minden fikció. De akkor a tízmillió miért igaz?

Ugyanakkor a második megnyilatkozásában kifejezési csodálkozását, hogy nem érti, miért gondolja azt a bíróság, hogy ő kapott tíz millió forintot, ha egyszer az ügyész megállapította, hogy minden fikció volt (noha az ügyész a számlákra gondolt).

A (82) alatti példában a vádlott megtagadta az újbóli vallomástételt, ugyanakkor nyilatkozatot tett a tárgyaláson.

(82) V: Én még most sem tudom, hogy hogy történt az egész. Nem tudom felfogni, hogy történt, a legjobb barátom volt. Máig napig is, bár egy kis ideje nem találkoztunk. Állítólag előzetes letartóztatásba van most, ezt én nem tudom biztosra. Azóta is jóba vagyunk, a legjobb barátom. Csak szórakozni akartunk, hozott ajándékot is. Nagyon megbántam, föl se tudom fogni ezt az egészet. (1.0)

B: Ennyit kíván mondani?

V: Igen. Elismerem a vádban foglaltakat.

B: Jó, ennyi?

V: Igen, köszönöm szépen. És bocsánatot kérek.

B: Rendben.

V: Mindjárt sírok, én ezt nem akartam tesó. Sajnálom.

A vádlott ebben a példában számos stratégiát alkalmaz: bocsánatot kér és mentegetőzik (*bocsánatot kérek, föl se tudom fogni ezt az egészet*), **társadalmilag elvárt értékeket emel ki** (megbánás) és **elismeri a történetekkel kapcsolatos felelősségét**. Emellett hangsúlyozza a

szándékának a hiányát (*Én még most sem tudom, hogy hogy történt az egész., csak szórakozni akartunk*), és a sértettel való baráti viszonyára való utalással támasztja alá a szándékának a hiányát (*a legjobb barátom volt*), és kifejezi azt, hogy a jó viszonyukat a történetek óta is megőrizték a (*mái napig is* és a *tesó* kifejezéssel utal a sértettre). Mindezek mellett igazolja is a sértettet (*ajándékot is hozott*). Látható a példában, hogy a vádlott számos benyomáskeltési stratégiát alkalmaz, amivel főként a megbánását fejezi ki.

A fejezetben hozott példák rámutattak arra, hogy a vádlottak valóban számos benyomáskeltési stratégiát alkalmaznak, míg a tanúk jellemzően csak abban az esetben folyamodnak ilyen stratégiához, ha felmerül az üggyel kapcsolatban a saját felelősségük, vagy úgy ítélik meg, hogy ki kell fejezniük őszinteségüket és együttműködési hajlandóságukat. Ez a különbség egyrészt az eltérő benyomásmotivációra vezethető vissza, másrészt a kihallgatásban betöltött pozíciójukra is, hiszen a bírósági tárgyalás lehetőséget nyújt a vádlottnak a védekezésre.

A következőkben áttekintem a bírók által alkalmazott benyomáskeltési stratégiák vizsgálatára.

4.6.3. A bírók által alkalmazott benyomáskeltési stratégiák

A korpuszban nem találtam egyetlen olyan benyomáskeltési stratégiát sem, amelyet a bírók a vádlottak vonatkozásában alkalmaztak volna az együttműködés elősegítése érdekében. Ennek az oka feltehetően az, hogy a vádlottaknak joguk van a hallgatáshoz, és ez a jog az önvádra kötelezés tilalma mellett általános megszorításként szolgál a vádlottak együttműködésének kiválthatóságában (Belovics 2016). Ami ezen felül elmondható, az az, hogy az udvariassági formulák vonatkozásában ugyanazokat a nyelvi eszközöket alkalmazták a vádlottak kihallgatása során, mint a tanúknál. Ez azonban nem meglepő, hiszen ha ezeket az udvariassági formákat csak a tanúkkal való interakció során alkalmaznák a bírók, akkor ezen formák hiánya inkább egy barátságtalan légkört teremtené, nem pedig neutrálisat. Arra számos kutató rámutatott (Kádár 2011, Mills 2011, Harris 2011), hogy az egyes kifejezésekhez nem tartozik inherensen az udvariasság, a szavakat a megjelenés kontextusában szükséges vizsgálni. Ugyanakkor a bírósági kihallgatások intézményes jellege megkívánja a formális udvariasságot, ezt az elgondolást támasztja alá Sanderson (1995) és Harris (2011) munkája is, akik a nyílt udvariassági jelölők bírósági kihallgatásban betöltött szerepét hangsúlyozzák.

A korpuszon végzett vizsgálat során a következő udvariassági formák használatát figyeltem meg:

1. Jellemző a *tetszik* + főnévi igenév forma használata, ami attitűd deixisként szolgál, és szociális kapcsolatot fejez ki a beszédpartnerek között (Tátrai: 2010: 218, Csontos–Dér 2018: 30). Ezt a kifejezést mindkét bíró gyakran¹²⁰ alkalmazza a kihallgatott nemétől és korától függetlenül.¹²¹ A magyar nyelvben ez a forma az udvariasság magas fokát képes kifejezni. Ez a forma jelzi a bíró udvariasságát és tiszteletteljességét a kihallgatott személytől függetlenül. Pl. *Hol tetszik most lakni?, Ilyen nincs, hogy arról állítunk ki számlát, ami nincs. Tetszik érteni?, A Szarvas Szilvia milyen minőségben volt pontosan a cégnél? Ezt tetszik tudni?, Tetszett vagy tetszik ismerni a vádlottakat, az Olajos Albertet és Holló Helgát?, Hol tetszik, melyik büntetés-végrehajtási intézetben van most?*
2. A magyar nyelvben két udvariassági névmás is létezik, az *ön* és a *maga*, amelyek képesek kifejezni a beszédpartnerek közötti hivatalosan udvarias viszonyt. Ezek a névmások elhagyhatók a magyar nyelvben, ugyanakkor mégis a bírók kérdésfeltevéseinek szerves részét képezik.¹²² Pl. *Ezt a tíz számlát akkor ön valóban kiállította ennek az ismerősének?, Mit tudott maga?, Milyen problémája lett ebből magának?, Önnek van-e valami más, amit nem kérdeztem meg, de fontosnak tetszik tartani?*

A korpuszban a bírók következetesen a formálisabb *ön* alakot használták a tanúk vonatkozásában, míg a vádlottakkal való kommunikáció során mindkét alak megjelent, ugyanazon bíró ugyanazon vádlott kihallgatásában. Az *ön* a távolságtartóbb, formálisabb alak, míg a *maga* szintén távolságtartó, de familiárisabb (Tátrai 2010). Egy lehetséges magyarázat az lehet erre, hogy a formálisabb *ön* alak védi a tanúk negatív arculatát a Brown és Levinson (1987) által meghatározott értelemben, és ezért alkalmasabb lehet az együttműködés kiváltására. Ehhez kapcsolódik Sanderson (1995) megállapítása, aki azt hangsúlyozza, hogy a kihallgatottnak azt kell éreznie, hogy a válasz nem kikényszerített, akkor is, ha valójában nincs más lehetősége, mint válaszolni a feltett kérdésre. Ezzel szemben a vádlottak bármikor

¹²⁰ A kutatás során nem végeztem gyakorisági vizsgálatot, ezért az értekezésben a „gyakori” szót a hétköznapi értelemben használom.

¹²¹ A korpuszban mindösszesen egyetlen olyan példa szerepelt, amelynél a hangsúly alapján felmerült a „tetszikelés” ironikus használatának lehetősége. Eltekintve azonban ettől az egy kérdéses példától az mondható el, hogy a korpuszban ezt a szerkezetet a bírók egyértelműen nem ironikusan, és nem leereszkedő viszonyulást kifejezve használják.

¹²² Az *ön* konzisztens használatát ugyanakkor az explicit nyelvhasználatra való törekvés is befolyásolhatja.

megtagadhatják a válaszadást, hiszen nem kötelesek válaszolni a feltett kérdésre. A *maga* ezért egy neutrálisabb választás is lehet az *ön* változathoz képest.¹²³

Az udvariassági jelölőkön kívül, ahogyan arra már a (11) alatt bemutatott példával is utaltam, amelyet a (83) alatt megismétlek, előfordul a korpuszban néhány olyan eset, amikor a bírók a tanúk vonatkozásában benyomáskeltési stratégiákat alkalmaznak.

(83) B: Ki volt még a háznál ekkor? Tomi, maga, Balla, Robi. **Idáig biztosak vagyunk, ugye?**

T: Bence és Bálint.

A fent bemutatott példában az *ugye* partikula facilitáló használata jelenik meg, amikor a beszélő maximálisan biztos a magban kifejezett proposíció igazságában (ebben az esetben azért biztos, mert a tanú maga mondta el ezeket a neveket, a bíró csak megismételte), de a kérdező be kívánja vonni a beszédpartnerét is a társalgásba (Molnár 2019: 90, Tottie–Hoffmann 2006). Ezzel a stratégiával a bíró az együttműködését fejezi ki, és a kihallgatás társas jellegét erősíti, vagyis enyhíti a válaszadás kötelezettségének érzetét az együttműködés elősegítése érdekében. Emellett a *biztosak vagyunk* kifejezésben a bíró saját magára és a tanúra utal. A példában a *mi* személyes névmás implicite van csak jelen, a kettőjükre utalás expliciten az igeragban jelenik meg. Ezzel ugyanakkor a bíró összetartozást fejez ki (Wodak és mtsai. 2009: 45, Csontos–Dér 2018: 30), amivel képes enyhíteni a bírósági tárgyalás feszélyező jellegét.

Ez a stratégia ugyanakkor nem fordult elő több alkalommal a korpuszban. A **felelősség elhárítása** azonban jellemző stratégia a bírók vonatkozásában, ahogyan az az alábbi példákban is látható.

(84) B: De nagyobb mennyiségű alkohol befolyásolja csak a véralkoholszintjét, vagy nem?

T: Hát egész kicsi (1.0) szerintem annyira nem, de ezt mint csak mentős mondom.

B: Ez azt jelenti, hogy erre kevésbé van hatással az alkohol, vagy pont fordítva?

T: Hát nem tudom pontosan.

B: **Nem tudja pontosan. Jó nem baj, ez nem az ön kompetenciája, csak kérdezem.**

¹²³ Az *ön* és *maga* alakok közötti választást nyelvjárási tényezők is befolyásolhatják. A vajdasági nyelvjárásban például az *ön* változat nem használatos. Erre a jelenségre témavezetőm, prof. dr. Németh T. Enikő hívta fel a figyelmemet.

A bíró a (84) alatt azt jegyzi meg, hogy nem probléma, hogy a tanú nem tud válaszolni a feltett kérdésére, hiszen a kérdés megválaszolása nem tartozik a tanú kompetenciájának körébe. Ez a stratégia jelent meg a (72)-ben is, amelynek a releváns részét a (85) alatt közlöm.

(85) T: Nem tudom, nem tudom. Próbálok én segíteni.

B: Persze, ez (nem érthető közlés) volt, fél évre az eset után, de nem tudja megmondani, hogy miért mondta a bizonyítási kísérleten, hogy egymás felé léptek ()

T: Nem.

Ahogy a 4.5. fejezetben szó volt róla, a tanú a bizonyítási kísérlet során azt mondta, hogy a két férfi egyszerre lépett egymás felé, a bírósági kihallgatáson pedig azt vallotta, hogy az egyik férfi (Papp Márk) nem akart verekedni, tehát nem lehet kölcsönös cselekvésről beszélni. A bíró szeretné feloldani az ellentmondást oly módon, hogy a következőket mondja: *De akkor miért szerepel ez, meg ez el is hangzik, hogy egymás felé léptek. Akkor miért mondta a bizonyítási kísérlet során?* A bíró ebben a kihallgatási részletben csak az ellentmondást szeretne volna feloldani, hiszen a tanú végig együttműködő volt. Ugyanakkor a tanú ezt a kérdést erősen arculatrombolónak érzi, és azonnal elkezd védekezni, hiszen azt a következtetést vonja le, hogy a kihallgató esetleg azt hiszi, hogy nem mondja el az igazat. A bíró ezt követően egy arculatovó stratégiát alkalmaz, amivel kifejezésre juttatja, hogy biztosan azért nem tud válaszolni a kérdésre, mert már rég történt az eset. Azt fontos ebben a példában látni, hogy az ellentmondás feloldása magában egy olyan fenyegető jelenség a kihallgatás során, amellyel kapcsolatban a tanú könnyen azt érezheti, hogy az ő őszintesége, vagy együttműködési hajlandósága került megkérdőjelezésre, noha a kérdésnek semmilyen személyes jellege nincs, csupán az ellentmondás feloldása a cél. Erre világít rá Sanderson (1995) is, mikor azt állítja, hogy rendkívül fontos a kihallgatások során, hogy a tanú ne érezze azt, hogy a kihallgatás fenyegető volta személyes jellegű. A kihallgatások során ezért alakulhatott ki az a jelenség, hogy a bírák az ellentmondás feloldásánál több esetben feltételezik azt, hogy a tanú fönntartja a korábban tett állítását, mert ez egy barátságosnak tekinthető változat, ami nem fenyegető, hanem a körülményekhez képest alkalmas a tanú pozitív benyomásának megőrzésére.

Az utolsó példában egy olyan stratégiát mutatok be, ahol a bíró megkéri arra a tanút, hogy nézzon meg egy dokumentumot, hátha felismeri, hogy az övé-e. A tanú nem válaszol a

bíró kérdésére közvetlen formában, hanem azt mondja, hogy *Vagy igen, vagy nem*. A bíró erre mosolyogva válaszolja, *Én is azt gondolom, hogy ez két esélyes, de azért próbálkozom*.

(86) B: Megnézné? Hogy esetleg felismeri-e a saját szerkesztési módját, vagy bármi más?

T: Hát. Vagy igen, vagy nem.

B: Én is azt gondolom, hogy ez két esélyes, de azért próbálkozom. (A bíró közben mosolyog).

Ebben a példában a konszenzusra való törekvés, **a kihallgatott állításával való érzelmi azonosulás stratégiája** figyelhető meg. Ezek a stratégiák a bíróság intézményes jellegéből adódóan nem gyakoriak, ugyanakkor hozzájárulnak a kihallgatások kevésbé feszélyező hangulatához.

A bírók által alkalmazott benyomáskeltési stratégiákról az mondható el összességében, hogy hozzájárulnak ahhoz, hogy a tanúk ne érezzék annyira kényszerítőnek a kihallgatást, és segítsék az együttműködést. Ezzel szemben a vizsgált korpuszban a bírók nem alkalmaztak benyomáskeltési stratégiákat a vádlottak vonatkozásában, ami feltehetően a törvényi szabályozás következménye.

A következő fejezetben áttekintem a bírói kérdésfeltevési mintázatok bemutatására.

5. Kérdésfeltevési mintázatok

Kérdésfeltevési mintázatok alatt azokat a kérdésfeltevések között megfigyelhető összefüggéseket értem, amelyek a kérdések láncolatában vagy az egyes kérdéstípusok közötti választásokban ragadhatók meg. Ezek a kérdésfeltevési mintázatok azt mutatják meg, hogy a különböző funkciójú bírói kérdésfeltevésekhez jellemzően milyen nyelvi és nyelvhasználati eszközök kapcsolódnak a tanúk és vádlottak kihallgatása során. A továbbiakban ezeket a tipikus mintázatokat mutatom be a korpuszban megvizsgált bírói kérdésfeltevések alapján.

Az egyik tipikus minta az információkérő kérdésfeltevések közötti választásban figyelhető meg. Ahogyan azt a 4.2. fejezetben kifejtettem, a bírók az információkérés során jellemzően elsőként egy olyan kérdést tesznek fel, amelyben a lehető legkevesebb mértékben fejezik ki tudásukat az adott válasszal kapcsolatban. A bírók ezzel biztosítják azt, hogy a bírósági vallomásokban ne pusztán a tanúk korábbi vallomása és a bíró saját meggyőződése tükröződjön vissza, hanem megadják a valós lehetőséget az új információk megszerzésére. Ugyanakkor a releváns tények feltárása érdekében olyan kérdéseket is szükséges feltenni, amelyek jelentős megszorítást tesznek a válaszlehetőségekre nézve. Ezért például az eldöntendő kérdések ugyan különösen alkalmasak a kérdező válaszhoz fűzött viszonyát kifejezni, de a bírók jellemzően törekednek a kevésbé jelölt formák választására. Az információkérő kérdések közötti választásban jellemzően az 5. ábrában bemutatott tendencia mutatkozik meg.

5. ábra Az információkérő kérdések közötti választási preferencia

Amennyiben van lehetőség kiegészítendő (pl. 4.2. alfejezet (33) *Hol találkoztak az Aladárral?*), nyitott (pl. 4.2. alfejezet (33) *Ott mi történt?*), vagy elliptikus (pl. 4.2. alfejezet (33) *Jó, aztán?*) kérdés formájában feltenni a kérdést, akkor elsőként így kerül megfogalmazásra. Ha nincs lehetőség ezen kérdések közül választani, például mert korábban egy kiegészítendő kérdésre nem válaszolt részletesen a tanú, vagy célzottan szükséges rákérdezni a releváns információkra, vagy esetleg a kiegészítendő kérdés korábban nem

tisztázott előfeltevést tartalmaz, akkor pozitív kontextuális evidencia ellenére is jellemzően neutrális eldöntendő kérdést tesznek föl (pl. 3.3. alfejezet (10)-ben annak ellenére, hogy néhány megnyilatkozással korábban elmondta a vádlott azt, hogy fogyasztott alkoholt: *Addig mennyi, fogyasztott-e szeszes italt?*). Ebben a kérdésben az is megmutatkozik, hogy a *Mennyi alkoholt fogyasztott?* kiegészítendő kérdés a benne rejlő előfeltevés miatt befolyásolásra alkalmasabb, mint a *Fogyasztott-e szeszes italt?* neutrális eldöntendő kérdés, amely az előbbi kérdés előfeltevésére kérdez rá elfogulatlan formában. A neutrális eldöntendő kérdésekhez hasonlóan preferált a választási lehetőségek felajánlása, amennyiben a választások kimerítően megadhatók (pl. 3.4.4. alfejezet (23) *Egy kézzel, két kézzel?*). Ha ilyen választásra sincs lehetőség, akkor az eldöntendő kérdések közül a kevésbé jelölt pozitív eldöntendő kérdés következik (pl. 4.2. alfejezet (28), ahol a tanú elmondta, hogy ismerős neki annak a cégnek a neve, ahol korábban ügyvezetőként dolgozott, de nem fejt ki, hogy honnan: *Volt ön ebben a cégben?*). A negatív eldöntendő kérdést (pl. 3.4.4. alfejezet (20) *Ő nem volt önnek cégtársa?*), amellyel a kérdező kifejezi a p igazsága iránti elfogultságát, csak végső esetben használják a bírók, amikor a tanú bírósági vallomásában $\sim p$ igazságát alátámasztó evidencia jelenik meg.

Az 5. ábrába ugyan nem lehet beilleszteni ritkasága miatt, de szükségesnek tartom itt is megemlíteni a negatív választó kérdések szerepét. A negatív választó kérdés csak szintaktikai szerkezete alapján számít választó kérdésnek, bináris választhalmaza alapján eldöntendő kérdés (pl. 3.4.2. alfejezet (15) *Őn írt-e (1.0) alá bérleti szerződést (1.0) ezen két céggel, vagy sem?*). Ez a kérdéstípus akkor fordult elő a korpuszban, amikor egy konkrét, lényeges információ megszerzése válik szükségessé, és a bíró azt szeretné kifejezni, hogy mindkét válaszlehetőséget elfogulatlanul, egyaránt hasznosnak találja. Ez a kérdéstípus továbbá azt is jelzi a kihallgatottnak, hogy szükséges megválaszolni a feltett kérdést.

A negatív választó kérdések tárgyalása hidat képez az 5. és a 6. ábra között. Tekintsük a 6. ábrát!

6. ábra A bináris halmazú eldöntendő kérdések funkciói a bírósági kihallgatásokban

A 6. ábra a bináris (p , $\sim p$) választhalmazú eldöntendő kérdések bírósági kihallgatásokban betöltött lényeges funkcióira mutat rá. Egyrészt a fentebb ismertetett negatív választó kérdés (NVK) arra alkalmas, hogy elfogulatlan formában egy lényeges információt váltson ki a kihallgatottból. A pozitív eldöntendő kérdés megértésellenőrzésre is alkalmas, erre a funkcióra a 8. ábra elemzésénél fogok részletesen kitérni. Az ellentétes eldöntendő kérdés (Ellentétes EK) formáját tekintve ugyan nem különbözik a negatív eldöntendő kérdéstől, de akkor használatos a kihallgatásban, amikor a kontextusban p igazságát alátámasztó **nyilvánvaló** evidencia szerepel, míg a tanú vallomásában $\sim p$ igazságát alátámasztó megnyilatkozást tesz. Ebben az esetben a bíró a negatív formájú eldöntendő kérdéssel (pl. 3.4.4. alfejezet (21) *Kést nem vett magához?*) egyértelműen a cáfoló választ várja, valamint a hozzá fűzött magyarázatot, hogy miként oldható fel az ellentmondás. Általános információkérő funkcióban pedig jellemzően az eldöntendő kérdések neutrális változata használatos, amivel a kihallgató egyik válasz iránti elfogultságát sem fejezi ki. Az elfogult változatok közül a kevésbé jelölt pozitív eldöntendő forma is használatos, de ez jellemzően csak akkor, ha a neutrális változat már nem alkalmazható. Erre az összefüggésre mutat rá a (21) alatti példa, amelyet a (87)-ben ismétlek meg.

(87) B: Vett-e magához valamit a Papp Márk?

T: Nem.

B: Kést?

T: Nem.

B: **Kést nem vett magához?**

T: Nem.

B: Amit később =

T: Nem.

B: = vitathatatlanul használt?

T: Benne volt már a zsebébe.

B: Benne volt a zsebébe.

T: Igen.

A kontextusban nyilvánvaló evidencia van amellett, hogy Papp Márknál volt kés. A bíró azonban nem konkrétan a késre kérdez rá, hanem neutrális kérdés formájában az után érdeklődik, hogy vett-e magához valamit Papp Márk. A kihallgatás folytatásából lehet azt tudni, hogy a kérdés feltevésekor a bíró számított arra, hogy a tanú említést tesz a késről, de

ezt a tudását a bíró nem fejezte ki, hanem lehetőséget adott arra, hogy a tanú maga fejtse ki saját szavaival a választ, hiszen így akár olyan információ is kiderülhet, amelyről korábban nem tett a tanú említést. Ugyanakkor a tanú azt állítja, hogy Márk nem vett magához semmit. A bíró ekkor kérdez rá pozitív formában konkrétan a késre, majd mikor erre is tagadó válasz érkezik, akkor használja csak a negatív formát. Ezzel kifejezi azt, hogy p igazságát várja, és ezzel együtt a kérdésfeltevésének a cáfolatát magyarázattal együtt. Ebben a példában látványosan jelenik meg az eldöntendő formák közötti döntési preferencia. Azt is fontos továbbá hangsúlyozni, hogy pusztán információkérő formában szinte egyáltalán nem jelenik meg a negatív forma. Ha nincs p igazságát nyilvánvalóan alátámasztó evidencia a kontextusban, hanem csupán a tanú bíróságon tett vallomásában jelenik meg az ellentmondás, akkor nem jellemző a negatív eldöntendő kérdés, bár néhány esetben ilyen is előfordult a korpuszban. A jellemző tendencia viszont az, hogy ezzel várnak a kihallgatás végéig, és akkor térnek vissza a következetlenség feloldására. Semleges kontextusban a negatív eldöntendő forma a bírói kihallgatás során nem fordult elő. Ezek a megállapítások átvezetnek a 7. ábrához, ahol az inkonzisztencia feloldásával kapcsolatos tipikus stratégiákat mutatom be.

7. ábra Az inkonzisztenciák feloldásának módjai

Az inkonzisztenciák feloldásának két tipikus módja van. Ahogyan azt az előzőekben is kifejtettem, p igazságát alátámasztó nyilvánvaló kontextuális evidencia esetén azonnal ellentétes eldöntendő kérdés hangzik el, amelyre a bírók a kérdésfeltevés cáfolatát várják, valamint a magyarázatot is, hogy miként lehet feloldani az ellentmondást. A másik tipikus eset, amikor nincs p igazságát alátámasztó nyilvánvaló evidencia a kontextusban, ekkor jellemzően várnak a kihallgatás végéig, nem kérdőjelezik meg a tanú által elmondottakat. A tanú vallomásának a végén a bíró rámutat az ellentmondásra a tanú korábban tett vallomása releváns részeinek felolvasásával. Ilyenkor két módon folytatódhat az ellentmondás feloldása. A bíró hatásszünetet tart, és kérdés nélkül várja a magyarázatot, vagy pedig feltesz valamilyen

további kérdést. Ezeknek a kérdéseknek jellemzően két fő csoportja különböztethető meg: (1) a *Fenntartja a korábban tett vallomását?* és az *Akkor még jobban emlékezett?* típus, ami a korábbi vallomás elfogadása felé hajlik. A másik pedig (2) a *Miért mondta akkor?* és a rendkívül ritkán alkalmazott *Melyik az igaz?* típusú kérdések, amelyek viszont akaratlanul is azt éreztetik a tanúkkal, hogy nem elég őszinték vagy együttműködők, ezért inkább a saját énjük védelmére készíteti őket, mintsem a valós együttműködésre, ahogyan arra 4.6. fejezetben is rámutattam. Az ellentmondások feloldása tehát egy kifejezetten fenyegető kérdésfeltevés, amelyet a kihallgató szándékától függetlenül is rendkívül nehéz úgy feltenni, hogy azt a kihallgatott ne érezze személyes támadásnak. Feltehetően ezért alakult ki a korábbi vallomás elfogadása felé hajló, Bócz (2008) által is rendkívül gyakran alkalmazott stratégiának tartott kérdéstípus, mert a bírók ezzel próbálják enyhíteni a kérdés természetesen inzuláló jellegét.

Az utolsó kérdésfeltevési mintázatban a megértésellenőrző kérdések közötti összefüggésekre tértek ki.

8. ábra A megértésellenőrzés módjai

Ahogy az a 4.3. fejezetben is bemutattam, a megértés ellenőrzése kétirányú. Egyrészt a bírónak meg kell győződnie arról, hogy a kihallgatott érti-e a tárgyaláson zajló eseményeket. Ha nem érti, akkor el kell magyarázni oly módon számára az elhangzottakat, hogy megértse. Ebben fontos szerepe van az intralingvális fordításnak. A bíró jellemzően pozitív eldöntendő kérdéssel kérdez rá arra, hogy megértette-e a kihallgatott a magyarázatot, hiszen ha nem ad egyértelmű igenlő választ, akkor tovább szükséges magyarázni számára az eseményeket. Ez azért kulcsfontosságú, mert ha a kihallgatott nem érti azt, hogy mi zajlik körülötte, akkor a jogait sem tudja gyakorolni.

A másik oldalról azonban rendkívül fontos az is, hogy a bíró pontosan, és félreértések nélkül megértse azt, amit a kihallgatott mond. A megértés ellenőrzésével egyúttal a bíró a tárgyalóteremben lévők számára kölcsönösen nyilvánvalóvá teszi a kihallgatott megnyilatkozásának pontos, és a lehető legexplicitebb jelentését, ezáltal növeli a kölcsönös tudást és megelőzi a lehetséges félreértéseket. A korpuszban erre a funkcióra három nyelvhasználati stratégia található, amelyekben a bíró különböző mértékben fejezi ki a megnyilatkozásában szereplő proposíció igazsága iránti elfogultságát, ahogyan az a 4. ábrán is látható. Ezek alapján a következő megállapítások tehetők.

1. A bíró abban az esetben használ kijelentő formát a következtetésének explicitté tételére, ha kijelentése közvetlen evidencián alapul. Ez azt jelenti, hogy a kérdésfeltevés előtt közvetlenül a kihallgatott tett egy megnyilatkozást, és a bíró ezt vagy szó szerint megismétli, vagy átfogalmazás révén értelmezi. Ekkor azonban semmilyen új információ nincs a bíró megnyilatkozásában a tanú megnyilatkozásához képest, ezért a bíró erős elfogultságát fejezi ki a kijelentésének igazságtartalmával kapcsolatban. Ez a megnyilatkozás nem vezet be alternatívahalmazt (Farkas–Bruce 2010), és a tanútól egyértelműen a megerősítést várja, noha elméleti lehetőségként a cáfolat is elképzelhető. Ezzel a stratégiával elkerülhető a félreértés, hiszen a bíró a tárgyalás minden résztvevője számára kölcsönösen nyilvánvalóvá, vagyis explicitté teszi a tanú megnyilatkozását. Ez volt látható a 4.3. alfejezet (37) és (40) alatti kihallgatási részletekben is. A (37)-es példát a (88)-ban ismétlem meg.

(88) B: A Kiss Alajos a földre került, vagy csak hátr =

T: Csak hátrébb lépett.

B: Csak hátrébb lépett.

T: Igen igen.

B: Közben mondtak valamit egymásnak?

T: Nem.

B: Hátrébb lépett a lökés hatására a **Kiss Alajos**. Mi történt utána?

T: Levette a kabátját,

B: Tehát a Kiss Alajos.

T: Igen, igen ()

2. Az *ugye* részrehajló kérdés abban az esetben használatos, ha olyan következtetést ellenőriz a bíró, amelyben szinte teljesen biztos a kontextuális evidenciák alapján, ugyanakkor van olyan további tényező is a kontextusban, amely nem tenné szerencsésé a bíró ettől erősebb meggyőződésének kifejezését. Ez a forma Molnár (2019) szerint szintén nem vezet be alternatívahalmazt, ugyanakkor a kérdő intonáció a kérdezőnek a mag részben kifejtett propozíció igazságához való gyengébb elköteleződését képes kifejezni a kijelentésekhez képest. Ezt a 4.3. alfejezet (42)–(45) közötti kihallgatási részletekben mutattam be. A (89)-ben megismétlem a (42)-es példát. A bíró teljesen biztos a megerősítő válaszban az evidenciák alapján, azonban a bíró által levont következtetés nem kötődik a tanú egy konkrét, a bíró kérdését közvetlenül megelőző megnyilatkozásához.

(89) B: Azért kérdeztem, hogy ismeri-e a hölgyet, mert a másik aláíró Nagy Lilla. Egyszerre írták-e alá?

T: Biztos, hogy nem.

B: Nem találkozott vele *ugye* sosem?

T: () Nem.

3. A standard pozitív eldöntendő kérdés használatával fejezi ki legkevésbé *p* iránti elfogultságát a bíró. Ez a kérdés az első két opcióhoz képest már alternatívahalmazt is bevezet (p , $\sim p$), noha ez a típus is a megerősítés felé hajlik. Erre a 4.3. alfejezet (39)-es részletében hoztam példát, ahol a bíró egy olyan információ megértését ellenőrzi, amely logikailag következik ugyan a tanú által elmondottakból, de arról a tanú *explicite* nem tesz említést. Ezt a (90)-ben ismétlem meg.

(90) B: **Mi történt ott az Akácfa presszóba? Beléptek, (1.5)**

T: Az elején semmi baj nem volt, megittunk fejenként két két sört, Kiss Aladár is =

B: **Tehát ön odament a Papp Péterhez?**

T: Igen, igen.

B: Akkor odament a Papp Péterhez. Hova ment a Kiss Aladár?

T: Hát ő kint volt a külső részen, ott iszogatót.

B: Tehát a kocsmá, a presszó előtti külső részen, ő ott iszogatót.

T: Igen, igen.

Ezek a formák különösen befolyásolók lehetnének, ha új információkat vezetnének be, hiszen erősen hajlanak a megerősítő válasz felé. Ugyanakkor azt fontos látni, hogy ezekben az esetekben a tanú megnyilatkozásának ellenőrzése történik, ez pedig a kölcsönös megértést, a félreértések elkerülését, valamint a minél pontosabb vallomástételt teszik lehetővé, tehát a bírói kérdésfeltevésekben rendkívül lényeges szerepet töltenek be a vallomások megszerzésében.

6. Összefoglalás: az értekezés eredményei

Dolgozatomban a magyar büntetőperes eljárások bírói kihallgatási stratégiáit vizsgáltam. Az értekezés legfőbb céljaként azt határoztam meg, hogy empirikus és kvalitatív kutatási módszerek révén feltérképezzem azokat a bírói kihallgatási stratégiákat, amelyek azt segítik elő, hogy a vallomások a lehető legpontosabbak, félreérthetetlenek és befolyásmentesek legyenek.

A második fejezetben foglalkoztam a nyelvi befolyásolás jelenségének a pragmatikai szakirodalomban való megjelenésével. Ráműtattam arra, hogy a vezető pragmatikaelméletek jellemzően szándékos cselekvésként határozzák meg a nyelvi befolyásolást, amelyhez szükséges a beszélő manipulatív szándéka, és ezek az elméletek a sikeres manipuláció modellezésére alkalmasak. Ezek után a 2.4. fejezetben a relevanciaelmélet egy módosított változatában és az adaptációs elmélet keretében rámutattam arra, hogy a szóbeli befolyásoláshoz nem feltétlenül szükséges a beszélő befolyásoló szándéka, és a nyelvi befolyásolás jelenségének egy tágabb értelmezési lehetőségére mutattam rá. A kihallgatási stratégiák szempontjából ez azért lényeges, mert a nem szándékolt befolyásoló hatás elkerülése is rendkívül fontos a bírói kérdésfeltevésekben.

A harmadik fejezetben rámutattam a kérdésekben rejlő befolyásolási lehetőségekre, valamint feltártam a hozzájuk kapcsolódó, befolyásolás elkerülésére alkalmazott stratégiákat. Ebben a fejezetben a következő két hipotézisem mentén vizsgáltam:

(I) Hipotézis

A nyelvi elemek eredményezhetnek nem szándékolt befolyásolást is.

(II) Hipotézis

A bírók a befolyásolás minimalizálására törekednek, ami bizonyos nyelvi elemek használatában tetten érhető.

Ez a fejezet arra világított rá, hogy egy adott kontextusban bármilyen nyelvi elem alkalmas lehet a befolyásolásra. Egy igeválasztás, amely képes implikálni az esemény ágensét, egy kérdőszó használata, amely szűkebbre szabja a válaszalmaz grammatikai kategóriáját, vagy egy kérdésben rejlő előfeltevés, amely szintén alkalmas lehet a nyelvi befolyásolásra abban az esetben is, ha a kérdésben szereplő előfeltevés igaz. Megmutattam azt is, hogy a bíróságon akár egy nyitott kérdéssel is lehet befolyásolni attól függően, hogy a

kérdésfeltevés milyen következtetések levonására készíti a hallgatóságot. Ugyanakkor az is látható, hogy ezeknek a nyelvi elemeknek a használatához nem feltétlenül társul a beszélő befolyásoló szándéka. Ezek alapján elmondható, hogy az értekezés első hipotézise, mely szerint a nyelvi elemek nem szándékolt befolyásolást is eredményezhetnek beigazolódott. A kérdésekben rejlő befolyásoló tulajdonságok mellett azt is kiemelttem, hogy a bírók a kérdésfeltevéseikben jellemzően a kérdések alapvető befolyásoló tulajdonságait is próbálják elkerülni. Ez megmutatkozik az igeválasztásban, az előfeltevések mellőzésére való törekvésben, a kérdések logikai sorrendjének betartásában, valamint az episztemikus részrehajlásuk kifejezésének kerülésével, ezért a korpusz adatai a második hipotézist is alátámasztották.

A disszertáció negyedik fejezetében megállapítottam egy komplex szempontú kihallgatási tipológiát, és feltártam a hozzájuk kapcsolódó nyelvi és nyelvhasználati stratégiákat. Az **információkérő** kérdésfeltevések keretében olyan stratégiákat állapítottam meg, amelyek az új információk megszerzését segítik elő. Ez különösen fontos amiatt, hogy a bírósági kihallgatás ne csak a nyomozás során tett vallomások formális megismétlése legyen. Rámutattam arra, hogy nemcsak azok a kérdések lényegesek, amelyek lehetőséget adnak a tanúnak a történetek kötetlen formában való előadására, hanem a jogilag releváns tények feltárása miatt szükséges olyan kérdések feltevése is, amelyek jelentős megszorítást tesznek a válaszalmazásra nézve, ugyanakkor ezekben a kérdésekben rendkívül fontos a harmadik fejezetben feltárt befolyásolás elkerülésére alkalmazott stratégiák alkalmazása. A **megértés ellenőrzése** kapcsán két fő stratégiát különítettem el egymástól. A szakirodalomban annak a jelentősége eddig is ismert volt, hogy biztosítani szükséges a tárgyalás során a kihallgatott számára azt, hogy megértse, mi zajlik a tárgyaláson, hiszen csak akkor tudja a jogait gyakorolni, ha érti, hogy mi zajlik körülötte. Azonban én azokat a stratégiákat is feltártam, amelyekkel a bírók ellenőrzik azt, hogy pontosan értik-e a kihallgatott által elmondottakat. Ezekkel a stratégiákkal a bírók egyrészt megpróbálják elkerülni a félreértést a minél pontosabb információszerzés érdekében, másrészt pedig kölcsönösen nyilvánvalóvá teszik a maguk és a tárgyaláson részt vevők számára a kihallgatott által elmondottakat, növelve ezáltal a résztvevők közös tudását. A megértésellenőrzés keretében továbbá vizsgáltam a puszta nyelvi jelentés interakciós szerepét is, hiszen a bíróságon rendkívül fontos szerepe van az explicit nyelvhasználatnak. Ezért a következő hipotézisemből indultam ki:

(III) Hipotézis

A puszta nyelvi jelentés a bírók számára tudatosan is elérhető lehet a bírósági kihallgatásokban.

A szakirodalomban eltérő álláspontok vannak azzal kapcsolatban, hogy a puszta nyelvi jelentés elérhető-e tudatosan az interakcióban. A kutatók többsége amellett érvel, hogy a puszta nyelvi jelentésnek nincs interakciós szerepe. Amennyiben mégis elérhető ez a jelentésszint, az csak azért lehetséges, mert a beszédpartnerek félreértik egymást (Recanati 2004). Az elemzés rávilágított arra, hogy a bírók nagyfokú tudatossággal használják a nyelvet, és kifejezetten törekednek az explicit nyelvhasználatra, valamint arra is, hogy minél explicitebbé tegyék a kihallgatottak megnyilatkozásait. Ennek rendkívül fontos szerepe van a bíróságon a félreértések elkerülése miatt. Ugyan a bíróságon is számos esetben végbemegy a jelentésgazdagítás, de ismertettem azt a lényeges stratégiát, hogy a bírók tudatosan törekednek a következtetések feltárására, így elérhető lehet számukra a puszta nyelvi jelentés. Ennek pedig az lehet a magyarázata, hogy a sok éves kihallgatási tapasztalat során a rendszeres félreértések révén a bírók impliciten elsajátították azt a tudást, hogy miként lehet a legkevesebb félreértéssel kérdést feltenni, és milyen nyelvi elemekre fontos figyelni. Az **információk megbízhatóságának ellenőrzése** érdekében alkalmazott kérdésfeltevések keretében feltártam a tanúk esetleges elfogultságára vagy érdekeltségére, a cselekmények észlelésének idején az alkoholos befolyásoltság fokának meghatározására, valamint a hamis emlékek feltárására irányuló kérdésfeltevési stratégiákat. Ráműtattam arra, hogy a tanúk emlékezetét számos olyan verbális hatás érheti a bírósági kihallgatásig, ami hatással van az emlékezetükre és ezáltal a vallomástételre is. A hamis emlékekkel kapcsolatos kutatás során a következő két kérdéskör mentén vizsgálgódtam:

(I) Kutatási kérdés

Milyen hamis emlékeket okozó verbális hatások érhetik a tanúk emlékezetét a bírósági meghallgatásuk előtt, amelyek ezáltal képesek befolyásolni a bíróságon tett vallomásukat?

(II) Kutatási kérdés

Megfigyelhetők-e olyan kérdezői stratégiák, amelyek alkalmasak annak felderítésére, hogy a tanúk egy valós élmény emlékét idézik-e fel (és amennyiben igen, úgy

mennyire tekinthető pontosnak az emléküket), vagy pusztán a vélekedésüket, következtetéseiket, utólagos információszerzésüket közlik?

A hamis emlékeket okozó verbális hatásokat egyaránt vizsgáltam az események történésének időpontjában, valamint a rendőrségi kihallgatáson. A rendőrségi kihallgatás során két jellegzetes módon keletkezhet hamis információ. Egyrészt akkor, ha a tanúnak nincs módja arra, hogy elsőként a saját szavaival fogalmazza meg a történetet. Ekkor a kihallgató szóhasználata okozhat spontán hamis emlékeket, mivel a történetet egy újabb fogalmazásmódban is hallja a kihallgatott. Másrészt pedig akkor, ha a kérdésfeltevések az emlékek befolyásolására alkalmas információt tartalmaznak, különösen igaz ez a specifikus eldöntendő kérdésekre és a nyitott kérdésekre. Az esemény észlelésekor pedig a szemantikailag egymáshoz kapcsolódó (pl. egy kognitív sémához tartozó) szavak elhangzása, vagy az egyén saját következtetései alkalmasak arra leginkább, hogy hamis emlékek keletkezzenek. A második kutatási kérdés kapcsán arra mutattam rá, hogy a korpuszban szerepelnek ún. forrásellenőrző kérdések, amivel a bírók az emlék eredetére kérdeznak rá, és ezzel együtt rendkívül fontos az a stratégia is, hogy a bírók (amennyiben lehetséges) azt a kifejezést használják egy adott cselekmény kifejezésére a bírósági kihallgatás során, amelyet a kihallgatott a korábbi vallomásában használt. Az **inkonzisztenciák feloldására** irányuló kérdések keretében azokat a kérdezési stratégiákat tártam fel, amelyeket abban az esetben alkalmaznak a bírók, ha valamilyen ellentmondást észlelnek a tanú bíróságon tett vallomása és a nyomozati szakaszban tett vallomása között. A negyedik fejezet utolsó részében pedig a bírósági kommunikáció interperszonális aspektusával, a benyomáskeltési stratégiákkal foglalkoztam, és az alábbi két hipotézis mentén vizsgáltam:

(IV) Hipotézis

A bírók az együttműködés elősegítése érdekében alkalmaznak olyan stratégiákat, amelyekkel védik a kihallgatott személyről kialakult pozitív benyomást, illetve elősegítik annak megtartását.

(V) Hipotézis

A vádlottak jellemzően több benyomáskeltési stratégiát alkalmaznak a tanúkhöz képest az erősebb benyomáskeltési motivációjuk miatt.

A fejezetben rámutattam arra, hogy a bírók által alkalmazott benyomáskeltési stratégiák nagy mértékben meghatározzák a tárgyalás hangulatát, és a tanúk vonatkozásában különösen a **felelősséget elhárító** stratégiák alkalmasak lehetnek az együttműködés elősegítésére. Ugyanakkor a korpuszban nem találtam olyan benyomáskeltési stratégiát, amelyet a bírók a vádlottak kihallgatása során alkalmaztak volna, ami feltehetően arra a törvényi előírássra vezethető vissza, hogy a vádlottak bármikor megtagadhatják a válaszadást, és nem kötelesek együttműködni. Az a hipotézis ugyanakkor beigazolódott, hogy a vádlottak lényegesen több benyomáskeltési stratégiát alkalmaznak a tanúkhöz képest, ami feltehetően a benyomásmotivációjuk magasabb fokára vezethető vissza.

Az ötödik fejezetben pedig kérdésfeltevési mintázatokat mutattam be, amelyek a bírói kihallgatásokban elhangzó kérdésfeltevések közötti összefüggésekre világítanak rá. Ezek a mintázatok azt mutatják meg, hogy a különböző funkciójú bírói kérdésfeltevések jellemzően milyen nyelvi és nyelvhasználati eszközök révén valósulnak meg a tanúk és vádlottak kihallgatása során. A kérdésfeltevési mintázatok meghatározásában a kérdésfeltevések formai és funkcionális jellemvonásait egyaránt figyelembe vettem. A komplex vizsgálat lehetővé tette azoknak a stratégiáknak a feltárását, amelyek a kérdések által szabott keretek között a leginkább alkalmasak a kihallgatottak elfogulatlan, pontos és részletes kihallgatásához.

Függelék

Konverzációelemzési átírási konvenciók (Jefferson 1984)

- (.) mikropauza; nagyon rövid szünet, körülbelül egy szótagnyi hosszúságú
- (2.0) megmért szünet (másodperc.tizedmásodperc)
- igen? a kérdőjel emelkedő intonációt jelent, nem feltétlenül esik egybe a megnyilatkozás végével
- () az üres zárójel érthetetlen közlést jelöl (a tanulmányban továbbá azokat a részeket is jelöli, amelyet titoktartási kötelezettségből kellett kihagyni)
- igen, a vessző folytatólagos intonációt jelez
- igen. a pont a szó végén eső intonációt jelez, amely nem minden esetben esik egybe a megnyilatkozás végével
- > < a jel két eleme közé eső beszédszakasz tempója gyorsabb, mint a beszélő átlagos beszédtempója
- < > a jel két eleme közé eső beszédszakasz tempója lassabb, mint a beszélő átlagos beszédtempója
- [a bal oldali zárójel az átfedés kezdetét jelzi
-] a jobb oldali zárójel az átfedés végét jelzi
- = az egyenlőségjel ugyanazon beszélő folyamatos megnyilatkozásának részeit kapcsolja össze, amikor azokat egy másik beszélő közbeszólása miatt el kell szakítani egymástól az átírásban
- igen az aláhúzás nyomatékos közlést jelöl

Felhasznált irodalom

Archer, Dawn (2011) Cross-examining lawyers, facework and the adversarial courtroom. *Journal of Pragmatics* 43: 3216–3230.

Archer, Dawn (2017) (Im)politeness in Legal Settings. In J. Culpeper – M. Haugh – D. Z. Kádár (szerk.) *The Palgrave Handbook of Linguistic (Im)politeness*. London: Palgrave Macmillan. 713–738.

Archer, Dawn (2018) Impression management in the Early Modern English courtroom. *Journal of Historical Pragmatics* 12/2: 205–222.

Ariel, Mira (2002a) The demise of a unique concept of literal meaning. *Journal of Pragmatics* 34/4: 361–402.

Ariel, Mira (2002b) Privileged interactional interpretations. *Journal of Pragmatics* 34/8: 1003–1044.

Ariel, Mira (2008) *Pragmatics and grammar*. Cambridge: Cambridge University Press. 261–308.

Arundale, Robert B. (2010) Constituting face in conversation: Face, facework, and interactional achievement. *Journal of Pragmatics* 42: 2078–2105.

Árvay, Anett (2003) A manipuláció és a meggyőzés pragmatikája a magyar reklámszövegekben. In E. Németh T. – K. Bibok (szerk.) *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XX. Tanulmányok a pragmatika köréből*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 11–35.

Árvay, Anett (2007) *The analysis of manipulation in Hungarian and American written advertising discourse*. PhD-értekezés. Budapest: ELTE.

Bach, Kent (1994) Semantic slack: what is said and more. In L. T. Savas (szerk.) *Foundations of Speech Act Theory: Philosophical and Linguistic Perspectives*. London: Routledge. 267–291.

Bach, Kent (1999) The semantics–pragmatics distinction: What it is and why it matters. In K. Turner (szerk.) *The Semantics/Pragmatics Interface From Different Points of View*. Oxford: Elsevier Science Ltd. 65–84.

Bartlett, Frederic C. (1932) *Remembering: A study in experimental and social psychology*. Cambridge (UK): Cambridge University Press.

Beach, Wayne A. (1985) Temporal density in courtroom interaction. Constraints on the recovery of past events in legal discourse. *Communication Monographs* 52/1: 1–18.

Bednarek, Grazyna Anna (2014) *Polish vs. American Courtroom Discourse. Inquisitorial and Adversarial Procedures of Witness Examination in Criminal Trials*. New York: Palgrave Macmillan.

Belovics, Ervin (2016) Az önvádra kötelezés tilalma és a terhelti vallomástétel megtagadásának joga. *Eljárásjogi Szemle* 1: 10–16.

Biezma, María (2009) Alternative vs Polar Questions: the cornering effect. *Semantics and Linguistic Theory* 19: 37–54.

Binet, Alfred (1900) *La suggestibilite*. Paris: Schleicher.

Boronkai, Dóra (2006) A hiány mint nyelvi jel a dialógusok jelentésében. In G. Balázs – Gy. H. Varga (szerk.) *Társadalom és jelek: Társadalomkutatók a szemiotikai perspektívákról*. Budapest, Eger: Líceum Kiadó. 183–194.

Bócz, Endre (2008) *Kriminalisztika a tárgyalóteremben*. Budapest: Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó.

Bócz, Endre – Finszter Géza (2008) *Kriminalisztika joghallgatóknak*. Budapest: Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó.

Bócz, Endre (2008) *Kriminalisztika a tárgyalóteremben*. Budapest: Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó.

Bolinger, Dwight L. (1957) *Interrogative Structures of American English: The Direct Question*. Alabama: University of Alabama Press.

Bolyky, Orsolya (2018) *Az emberölések jogi és kriminológiai jellemzői, különös tekintettel a mentális tényezők büntetőjogi értékelésére*. PhD-disszertáció. Budapest: Pázmány Péter Katolikus Egyetem.

Borg, Emma (2005) Saying what you mean: Unarticulated constituents and communication. In R. Elugardo – R. J. Stainton (szerk.) *Ellipsis and Nonsentential Speech. Studies in Linguistics and Philosophy 81*. Dordrecht: Kluwer. 237–262.

Büring, Daniel – Christine Gunlogson (2000) Aren't positive and negative polar questions the same? Kézirat, UCLA & UCSC.

[https://semanticsarchive.net/Archive/mYwOGNhO/polar_questions.pdf – 2019.02.02.]

Brainerd, Charles J. – Reyna, Valerie F. (2005) *The science of false memory*. Oxford, New York: Oxford University Press.

Brainerd, Charles J. – Yonghua Yang – Valerie F. Reyna – Mark L. Howe – Britain Ashley Mills (2008) Semantic processing in associative false memory. *Psychonomic Bulletin & Review* 15/6: 1035–1053.

Bransford, John D. – Nancy S. McCarrell (1974) A Sketch of a Cognitive Approach to Comprehension: Some Thoughts about Understanding What It Means to Comprehend. In W. B. Weimer – D. Palermo – R. R. Hoffman (szerk.) *Cognition and the Symbolic Processes*. New York: Lawrence Erlbaum Associates. 189–229.

Brown, Penelope – Stephen C. Levinson (1978) Politeness: Some universals in language usage. In J. J. Gumperz (szerk.) *Studies in interactional Sociolinguistics 4*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bruner, Jerome (1986) *Actual minds, possible words*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

- Bülow-Møller, Anne Marie (1992) The notion of coercion in courtroom questioning. In A. C. Lindeberg – N. E. Enkvist – K. Wikberg (szerk.) *Nordic Research on Text and Discourse*. Åbo: Åbo Academy Press. 81–90.
- Cappelen, Herman – Ernie Lepore (2005) *Insensitive Semantics. A Defense of Semantic Minimalism and Speech Act Pluralism*. Malden: Blackwell Publishing.
- Cappelen, Herman – Ernie Lepore (2007) Relevance Theory and shared content. In N. Burton-Roberts (szerk.) *Pragmatics*. New York: Palgrave MacMillan. 115–135.
- Carston, Robyn (2002) *Thoughts and Utterances. The Pragmatics of explicit communication*. Malden: Blackwell Publishing.
- Carston, Robyn (2004) Relevance Theory and the saying/implicating distinction. In L. R. Horn – G. Ward (szerk.) *The Handbook of Pragmatics*. Cambridge: MA MIT Press. 633–656.
- Carston, Robyn (2009) The explicit/implicit distinction in pragmatics and the limits of explicit communication. *International Review of Pragmatics* 1/1: 35–62.
- Catoto, Jerson (2017) On courtroom Questioning: A Forensic Linguistic Analysis. *Journal Of Humanities And Social Science* 22/11: 65–97.
- Chen, Wei (2016) Ellipsis and Cognitive Semantics. *Theory and Practice in Language Studies* 6: 2134–2139.
- Culpeper, Jonathan (2005) Impoliteness and entertainment in the television quiz show: The Weakest Link. *Journal of Politeness Research: Language, Behaviour, Culture* 1/1: 35–72.
- Csontos, Nóra – Dér Csilla Ilona (2018) *Pragmatika a magyar mint idegennyelv oktatásában*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- Danet, Brenda – Bryna Bogoch (1980) Fixed fight or free for all? An empirical study of combativeness in the adversary system of justice. *British Journal of Law and Society* 7/36:

De Ruiter, Jan P. (2012) Introduction: questions are what they do. In J. P. de Ruiter (szerk.) *Questions. Formal, Functional and Interactional Perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press. 1–10.

De Saussure, Louis (2005) Manipulation and cognitive pragmatics. Preliminary hypothesis. In De Saussure L. – P. Schulz (szerk.), *Manipulation and Ideologies in the Twentieth Century: Discourse, Language, Mind*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 113–146.

Dobos, Csilla (2014) *Nyelv és jog*. Miskolc: Miskolci Egyetemi Kiadó.

Dunstan, R. (1980) Context for coercion: Analysing properties of courtroom ‘questions.’ *British Journal of Law and Society* 7: 61–77.

Drew, Paul (1985) Analyzing the use of language in courtroom interaction. In T. A. van Dijk (szerk.) *Handbook of discourse analysis*. London: Academic Press 3. 133–147.

Duval, Shelley – Robert Wicklund (1972) *A theory of objective self-awareness*. New York: Academic Press.

Ecker, Ullrich K. H. – Stephan Lewandowsky – Candy S. Cheung – Murray T. Maybery (2015) He did it! She did it! No, she did not! Multiple causal explanations and the continued influence of misinformation. *Journal of Memory and Language* 85: 101–115.

Elek, Balázs (2008) *A vallomás befolyásolása a büntetőeljárásban*. Debrecen: Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft.

Ellis, Aleksander – Bradley J. West – Ann Marie Ryan – Richard P. DeShon (2002) The Use of Impression Management Tactics in Structured Interviews: A Function of Question Type? *Journal of Applied Psychology* 87/6: 1200–1208.

Elwork, Amiram – Bruce D. Sales – James J. Alfini (1977) Juridic decisions: In ignorance of the law or in light of it? *Law and Human Behavior* 1/2: 163–189.

Epley, Nicholas (2008) Solving the (real) other minds problem. *Social and Personality Psychology Compass* 2/3: 1455–1474.

Fairclough, Norman (1989) *Language and Power*. London/New York: Longman.

Fantoly, Zsanett (2012) *A büntető tárgyalási rendszerek sajátosságai és a büntetőeljárás hatékonysága*. Budapest: HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft.

Fantoly, Zsanett – Budaházi Árpád (2019) *Büntetőeljárásjogi ismeretek I*. Budapest: Dialóg Campus Kiadó.

Farkas, Ákos – Róth Erika (2004) *A büntetőeljárás*. Budapest: CompLex Kiadó.

Farkas, Donka – Kim Bruce (2010) On reacting to assertions and polar questions. *Journal of Semantics* 27/1: 81–118.

Fedor, Anett (2014) Bizonyítás a kiemelt jelentőségű büntetőügyekben. *Magyar Jog* 7-8: 444–454.

Folta, Flóra (2018) Bűnözés és alkoholizmus – Gyógykezelés bűncselekmény elkövetése nélkül? *Ügyészek Lapja* 2018/6. [<http://ugyeszeklapja.hu/?p=2280> – 2020. 03. 20.]

Gazdar, Gerald (1979) *Pragmatics: Implicature, Presupposition and Logical Form*. New York: Academic Press.

Gálig, Péter (2011) *A kihallgatás etikája és taktikája*. [<http://www.jogiforum.hu/publikaciok/451> – 2019. 05. 03.]

Gibbs, Raymond W. Jr. (1984) Literal meaning and psychological theory. *Cognitive Science* 8/3: 275–304.

Gibbs, Raymond W. Jr. – Darin L. Buchalter – Jessica F. Moiseand – William T. Ferrar (1993) Literal meaning and figurative language. *Discourse Processes* 16: 387–403.

Giora, Rachel (1999) On the priority of salient meanings: Studies of literal and figurative

language. *Journal of Pragmatics* 31/7: 919–929.

Goffman, Erving (1955/1967) On face-work. *Psychiatry* 18: 213–231.

Goffman, Erving (1959) *The Presentation of Self in Everyday Life*. New York: Doubleday Anchor.

Goffman, Erving (1971) *Relations in public: microstudies of the public order*. New York: Basic Books.

Grice, Herbert Paul (1975) Logic and Conversation. In P. Cole – J. L. Morgan (szerk.) *Syntax and Semantics*, vol. III. New York: Academic Press. 43–58.

Gordon, Nathan J. – William L. Fleisher (2011) *Effective Interviewing and Interrogation Techniques*. London: Elsevier.

Groenendijk, Jeroen – Martin Stokhof (1997) Questions. In J. van Benthem – A. ter Meulen (szerk.) *Handbook of Logic and Language*. London: Elsevier. 1055–1124.

Gu, Yuego (1994) Pragmatics and rhetoric: A collaborative approach to conversation. In Herman Parret (szerk.) *Pretending to Communicate*. Berlin: Walter de Gruyter. 173–195.

Guerrero, Laura K. – Peter A. Andersen – Walid A. Afifi (2010) *Close Encounters: Communication in Relationships*. London: Sage.

Gyuris, Beáta (2013) Megjegyzések a pragmatika tárgyáról és hasznáról. *Magyar Nyelv* 109/2: 162–170.

Gyuris, Beáta (2016) A magyar eldöntendő kérdő mondatok tipológiájához. *Jelentés és Nyelvhasználat* 3: 169–190.

Gyuris, Beáta (2017) New Perspectives on Bias in Polar Questions: A Study of Hungarian -e. *International Review of Pragmatics* 9: 1–55.

Gyuris, Beáta (2019a) Két magyar kérdő konstrukció interpretációjához. *Jelentés és Nyelvhasználat* 6/2: 73–84.

Gyuris, Beáta (2019b) Thoughts on the semantics and pragmatics of rising declaratives in English and rise-fall declaratives in Hungarian. In B. Gyuris – K. Mády –G. Recski (szerk.) *K + K = 120: Papers dedicated to László Kálmán and András Kornai on the occasion of their 60th birthdays*. Budapest: Research Institute for Linguistics, Hungarian Academy of Sciences. 247–280.

Gyuris, Beáta – Molnár Cecília Sarolta – Mády Katalin (2018) A magyar eldöntendő kérdő mondatok használatának tanulmányozása kísérletes módszerekkel. In I. Kenesei – Z. Bánréti (szerk.) *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXIX*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 53–75.

Haijuan, Hu (2019) Courtroom questioning Adapted to Legal Procedures. *English Language Teaching* 12/1: 7–17.

Hakulinen, Auli (2009) Conversation types. In S. D’hondt – J. O. Östman – J. Verschueren (szerk.) *The Pragmatics of interaction*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 55–65.

Hale, Sandra Beatriz (2004) *The Discourse of Court Interpreting: Discourse practices of the law, the witness and the interpreter*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Hamblin, Charles (1973) Questions in Montague English. *Foundations of Language* 10: 41–53.

Hámori, Ágnes (2006) Jogi és bűnügyi diskurzuselemzés: Dominancia és barátságosság a Kulcsár-kihallgatáson. *Magyar Nyelvőr* 130: 129–165.

Hansen, Maj-Britt Mosegaard (2008) On the availability of ‘literal’ meaning: Evidence from courtroom interaction. *Journal of Pragmatics* 40/8: 1392–1410.

Harris, Sandra (1984) Questions as a mode of control in Magistrates' Courts. *International Journal of the Sociology of Language* 49: 5–27.

Harris, Sandra (2011) The limits of politeness re-visited: courtroom discourse as a case in point. In Linguistic Politeness Research Group (szerk.) *Discursive Approaches to politeness*. Berlin/Boston: Walter de Gruyter GmbH. 85–108.

Hayano, Kaoru (2012) Question design in conversation. In J. Sidnell – T. Stivers (szerk.) *The Handbook of Conversation Analysis*. Oxford: Wiley-Blackwell. 395–414.

Heritage, John (1984) *Garfinkel and Ethnomethodology*. Oxford: Polity Press.

Heritage, John (2003) Designing questions and setting agendas in the news interview. In P. Glenn C. LeBaron – J. Mandelbaum (szerk.) *Studies in language and social interaction*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum. 57–90.

Heritage, John – J. Maxwell Atkinson (1984) Preference organization. In J. M. Atkinson – J. Heritage (szerk.) *Structures of social action. Studies in conversation analysis*. (Studies in emotion and social interaction). Cambridge: Cambridge University Press. 53–56.

Hobbs, Pamela (2003) 'Is That What We're Here about?': A Lawyer's Use of Impression Management in a Closing Argument at Trial. *Discourse and Society* 14/3: 273–290.

Huang, Yan (2017) Introduction: What Is Pragmatics? In Y. Huang (szerk.) *The Oxford Handbook of Pragmatics*. Oxford: University Press. 1–20.

Ibolya, Tibor (2005) *Kihallgatási taktika a nyomozásban*. Kézirat. [<http://ibolyatibor.atw.hu/Sajat/3.pdf> – 2019.08.26.]

Illie, Cornelia (1994) *What else can I tell you? A pragmatic study of English rhetorical questions as discursive and argumentative acts*. Stockholm, Sweden: Almqvist & Wiksell International.

Illie, Cornelia (2015) Questions and Questioning. In K. Tracy – C. Illie – T. Sandel (szerk.)

The International Encyclopedia of Language and Social Interaction. Boston: John Wiley & Sons. 1259–1271.

Jakobson, Roman O. (1931/1971) Principes de phonologie historique. In *Selected Writings I*. The Hague: Mouton. 202–220.

Jaszczolt, Katarzyna M. (2010) Default semantics. In B. Heine – H. Narrog (szerk.) *The Oxford Handbook of Linguistic Analysis*. Oxford: Oxford University Press. 193–221.

Jefferson, Gail (1984) On the organization of laughter in talk about troubles. In J. M. Atkinson – J. Heritage (szerk.) *Structures of Social Action. Studies in Conversation Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press. 346–369.

Jones, Edward E. – Thane S. Pittman (1982) Toward a general theory of strategic self-presentation. In J. Suls (szerk.) *Psychological perspectives on the self 1.*, Hillsdale: Lawrence Erlbaum. 231–262.

Kamil, Salwa Ibrahim – Fareed Hameed Al-Hindawi (2017) The Pragmatic Nature of Manipulation. *Adab Al-Kufa* 2/33: 9–54. [DOI: 10.36317/0826-010-033-041 – 2020.02.19.].

Katz, Jerrold J. (1977) *Propositional Structure and Illocutionary Force*. New York: Crowell.

Kádár, Z. Dániel (2011) Postscript. In Linguistic Politeness Research Group (szerk.) *Discursive Approaches to politeness*. Berlin/Boston: Walter de Gruyter GmbH. 245–262.

Kálmán, László – Trón, Viktor (2007) *Bevezetés a nyelvtudományba*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Kálmán László (2001) *Magyar leíró nyelvtan. Mondattan I*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Kenesei, István (1992) Az alárendelt mondatok szerkezete. In F. Kiefer (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan I. Mondattan*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 529–714.

Kenesei, István (2003) Jogi szemantika: problémafelvetés és kutatási program. *Világosság* 11-12: 63–70.

Kenesei, István – Robert Michael Vago – Fenyvesi Anna (1998) *Hungarian*. London: Routledge.

Kengyel, Miklós (1993) *Perkultúra. Bíróságok, bírák, ügyfelek a nyolcvanas évek végén*. Pécs: Pécsi Tudománytár.

Kengyel, Miklós (2005) *A polgári perbeli bizonyítás gyakorlati kézikönyve*. Budapest: KJK-Kerszöv kiadványok.

Kiefer, Ferenc (1983a) A kérdő mondatok szemantikájáról és pragmatikájáról. In E. Rác – I. Szathmári (szerk.) *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. Budapest: Tankönyvkiadó. 203–230.

Kiefer, Ferenc (1983b) *Az előfeltevések elmélete*. Akadémiai Kiadó: Budapest.

Kiefer, Ferenc (1988) Modal particles as discourse markers in questions. *Acta Linguistica Hungarica* 38/1-4: 107–125.

Kiefer, Ferenc (2007) *Jelentéselmélet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Király, Ildikó (2007) A deklaratív emlékezet – epizodikus és önéletrajzi emlékezet. In V. Csépe – M. Győri – A. Ragó (szerk.) *Általános pszichológia 2*. Budapest: Osiris Kiadó. 236–167.

Kitzinger, Celia (2013) Repair. In J. Sidnell – T. Stivers (szerk.) *The Handbook of Conversation Analysis*. Oxford: Wiley Blackwell. 229–256.

Komter, Martha (2013) Conversation Analysis in the Courtroom. In J. Sidnell – T. Stivers (szerk.) *The Handbook of Conversation Analysis*. Oxford: Wiley Blackwell. 612–629.

Kónya, Anikó (2007) Sémaelméletek és az emlékek fogalmi kategorizációja. In V. Csépe – M. Győri – A. Ragó (szerk.) *Általános pszichológia 2*. Budapest: Osiris Kiadó. 330–347.

König, Ekkehard – Peter Siemund (2007) Speech Act Distinctions in Grammar. In T. Shopen (szerk.) *Language Typology and Syntactic Description*. Cambridge: Cambridge University Press. 276–324.

Kurtán, Zsuzsa – Sajgál Mónika – Vinnai Edina (2016) A jelentés tisztázása jogász-laikus interakcióban. *Porta Lingua* 405–418. [<http://szokoe.hu/kiadvanyok/porta-lingua-2016> – 2020.03.26.]

Laczkó, Krisztina (2003) A mutató névmások funkcionális vizsgálata. *Magyar Nyelvőr* 127/3: 314–325.

Ladd, Robert D. (1981) A first look at the semantics and pragmatics of negative questions and tag questions. *Papers from the 17th Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society* 17. University of Chicago. 164–171.

Lakoff, George – Mark Johnson (1980) *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.

Lakoff, Robin (1973) The logic of politeness: Or, minding your p's and q's. In C. Corum – T. C. Smith-Stark – A. Weiser (szerk.) *Proceedings of the ninth regional meeting of the Chicago Linguistic Society*. Chicago: University of Chicago Press. 292–305.

Lakoff, Robin (1989) The limits of politeness: Therapeutic and courtroom discourse. *Multilingua* 8/2-3: 101–129.

Laney, Cara – Elizabeth Loftus (2016) History of Forensic Interviewing. In W. T. O'Donohue – M. Fanetti (szerk.) *Forensic Interviews Regarding Child Sexual Abuse*. New York: Springer. 1–17.

Lappin, Shalom (2008) An Introduction to Formal Semantics. In M. Aronoff – J. Rees-Mille

(szerk.) *The Handbook of Linguistics*. Oxford: Blackwell. 369–393.

Leary, Mark R. – Robin M. Kowalski (1990) Impression Management: A Literature Review and Two-Component Model. *Psychological Bulletin* 107/1: 34–47.

Leary, Mark R. (1995) *Self-Presentation. Impression Management and Interpersonal Behavior*. New York: Madison, Brown & Benchmark.

Leech, Geoffrey N. (1983) *Principles of Pragmatics*. London/New York: Longman.

Lerch, Ágnes (2003) A preferenciarendszer a verbális konfliktusban. In E. Németh T. – K. Bibok (szerk.) *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XX. Tanulmányok a pragmatika köréből*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 129–161.

Levinson, Stephen C. (1983) *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Levinson, Stephen C. (2012) Interrogative intimations: on a possible social economics of interrogatives. In J. P. de Ruiter (szerk.) *Questions. Formal, Functional and Interactional Perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press. 11–32.

Liao, Meizhen (2017) Questions about Questioning: Courtroom Practice in China and the United States. In J. H. C. Leung (szerk.) *Meaning and Power in the Language of Law*. Cambridge: Cambridge University Press. 164–185.

Liao, Meizhen – Yadi Sun (2017) Cooperation in Chinese courtroom discourse. In J. Giltrow – D. Stein (szerk.) *The Pragmatic Turn in Law. Inference and Interpretation in Legal Discourse*. Boston/Berlin: De Gruyter Mouton. 57–82.

Liberman, Alvin M. – Ignatius G. Mattingly – Michael T. Turvey (1972) Language codes and memory codes. In A. W. Melton – E. Martin (szerk.) *Coding processes in human memory*. Washington DC: W. H. Winston. 307–334.

Lindsay, D. Stephen – Marcia K. Johnson (1989) The eyewitness suggestibility effect and memory for source. *Memory & Cognition* 17: 349–358.

Loftus, Elizabeth F. – David G. Miller – Helen J. Burns (1978) Semantic Integration of Verbal Information into a Visual Memory. *Journal of Experimental Psychology Human Learning and Memory* 4/1: 19–31.

Loftus, Elizabeth F. (1979) *Eyewitness Testimony*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Loftus, Elizabeth F. – Hunter G. Hoffmann (1989) Misinformation and Memory: The Creation of New Memories. *Journal of Experimental Psychology General* 118/1: 100–104.

Loftus, Elizabeth F. – John C. Palmer (1974) Reconstruction of automobile destruction. An example of the interaction between language and memory. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior* 13/5: 585–589.

Loftus, Elizabeth F. (2003) Make-Believe Memories. *American Psychologist* 58/11: 867–73.

Maley, Yon – Rhondda Fahey (1991) Presenting the evidence: constructions of reality in court. *International Journal for the Semiotics of Law* 10: 3–17.

Maleczki, Márta (2007) Szemantika: Szerkezetek jelentése. In G. Alberti – Á. Fóris (szerk.) *A mai magyar formális nyelvtudomány műhelye*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 124–138.

Metts, Sandra – Erica Grohskopf (2003) Impression Management: Goals, Strategies, and Skills. In J. O. Greene – B. R. Burleson (szerk.) *Handbook of Communication and Social Interaction Skills*. London: Lawrence Erlbaum Associates. 357–399.

Mey, Jacob (1993) *Pragmatics: An introduction*. Oxford: Blackwell.

Mills, Sara (2011) Discursive approaches to politeness and impoliteness. In Linguistic Politeness Research Group (szerk.) *Discursive Approaches to politeness*. Berlin/Boston: Walter de Gruyter GmbH. 19–56.

Molnár, Cecília Sarolta (2019) *Speciális kérdések? Az ugye partikulát tartalmazó megnyilatkozások formája és használata*. PhD-disszertáció. Budapest: Eötvös Loránd

Tudományegyetem.

Neisser, Ulrich (1982/1994) John Dean memóriája: esettanulmány. In A. Kónya (szerk.) *Az emlékezés ökológiai megközelítése*. Budapest: Tankönyvkiadó. 457–482.

Nemesi, Attila László (2000) Benyomáskeltési stratégiák a társalgásban. *Magyar Nyelv* 96/4: 418–436.

Nemesi, Attila László (2004) What discourse goals can be accomplished by the use of hyperbole? *Acta Linguistica Hungarica* 51: 351–378.

Nemesi, Attila László (2006) Szó szerinti jelentés, konvencionális jelentés, vezérjelentés. *Világosság* 8-9-10: 31–44.

Nemesi, Attila László (2009). *Azalakzatok kérdése a pragmatikában*. Budapest: Loisir.

Nemesi, Attila László – Szombathelyi Nóra (2009) Tudatosság a verbális énmegjelenítésben: kutatási módszerek, dilemmák. In Gy. H. Varga (szerk.) *Tudatosság a kommunikációban*. Budapest: Hungarovox Kiadó. 9–19.

Nemesi, Attila László (2011) *Nyelv, nyelvhasználat, kommunikáció*. Budapest: Loisir Kiadó.

Németh T., Enikő (1998) A *hát, így, tehát, mert* kötőszók pragmatikai funkciójának vizsgálata. *Magyar Nyelv* 94/3: 324–331.

Németh T., Enikő (2003) A kommunikatív nyelvhasználat elvei. In E. Németh T. – K. Bibok (szerk.) *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XX. Tanulmányok a pragmatika köréből*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 221–254.

Németh T., Enikő (2004) The principles of communicative language use. *Acta Linguistica Hungarica* 51/3–4: 379–418.

Németh T., Enikő (2006) Pragmatika. In F. Kiefer (szerk.) *Magyar nyelv*. Budapest:

Akadémiai Kiadó. 222–261.

Németh T., Enikő (2013a) Intenciók és nézőpontok a nyelvhasználatban. In N. Kugler –K. Laczkó – Sz. Tátrai (szerk.) *A megismerés és az értelmezés konstrukciói: Tanulmányok Tolcsvai Nagy Gábor tiszteletére*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 112–126.

Németh T., Enikő (2013b) Nyelvhasználat, nyelvtan és pragmatika. *Magyar Nyelv* 109/2: 184–191.

Németh T., Enikő – Tátrai Szilárd (2013) Pragmatikai kutatások Magyarországon. *Magyar Nyelv* 109/2: 129–137.

Németh T., Enikő (2015) The role of perspectives in various forms of language use. *Semiotica* 203: 53–78.

Németh T., Enikő (2020) Linguistic and Contextual Clues of Intentions and Perspectives in Human Communication. In L. Hunyadi – I. Szekrényes (szerk.) *The Temporal Structure of Multimodal Communication: Theory, Methods and Application*. Cham, Svájc: Springer International Publishing. 3–21.

Németh, Zsuzsanna (2015) *Four Repair Operations in Hungarian Conversations in the Light of Cross-Linguistic Examinations*. PhD-disszertáció. Szeged: Szegedi Tudományegyetem.

Newman, Eryn J. – D. Stephen Lindsay (2009) False Memories: What the Hell are They For? *Applied Cognitive Psychology* 23: 1105–1121.

O'Barr, William M. (1982) *Linguistic evidence: Language, power, and strategy in the courtroom*. (Studies on Law and Social Control.) New York: Academic.

Ogle, Richarde – Allen Parkman – James Porter (1980) Questions: Leading and Otherwise. *Judges Journal* 19: 42–5.

Ost, James – Hartmut Blank – Joanna Davies – Georgina Jones – Katie Lambert – Kelly Salmon (2013) False memory $\neq$ false memory: DRM errors are unrelated to the misinformation effect. *PLoS ONE* 8/4: e57939.

Oxburgh, Gavin – Trond Myklebust – Tim Grant – Rebecca Milne (2016) *Communication in Investigative and Legal Contexts: Integrated Approaches from Forensic Psychology, Linguistics, and Law Enforcement*. Wiley Blackwell.

Östman, Jan-Ola (1988) *Adaptation, variability and effect. Working Document no. 3*. Antwerpen: International Pragmatics Association.

Penman, Robyn (1990) Facework and politeness: Multiple goals in courtroom discourse. In K. Tracy – N. Coupland (szerk.) *Multiple goals in discourse*. Clevedon: Multilingual Matters. 15–37.

Pléh, Csaba (2014) Szövegek megértése és megjegyzése. In Cs. Pléh – Á. Lukács (szerk.) *Pszicholingvisztika. Magyar pszicholingvisztikai kézikönyv 1. kötet*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 287–338.

Pomerantz, Anita M. (1984a) Agreeing and disagreeing with assessments. Some features of preferred/dispreferred turn shapes. In J. M. Atkinson – J. Heritage (szerk.) *Structures of Social Action. Studies in Conversation Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press. 57–101.

Pomerantz, Anita M. (1984b) Pursuing a response. In J. M. Atkinson – J. Heritage (szerk.) *Structures of Social Action. Studies in Conversation Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press. 152–163.

Pomerantz, Anita M. – John Heritage (2012) Preference. In J. Sidnell – T. Stivers (szerk.) *The Handbook of Conversation Analysis*. Oxford: Wiley Blackwell. 210–228.

Racsmány, Mihály (2007a) Kódolás és előhívás az emberi emlékezetben. In V. Csépe – M. Győri – A. Ragó (szerk.) *Általános pszichológia 2*. Budapest: Osiris Kiadó. 159–176.

Racsmány, Mihály (2007b) Emlékezeti illúziók és kóros tévedések. In I. Czigler – A. Oláh (szerk.) *Találkozás a pszichológiával*. Budapest: Osiris. 116–134.

Raymond, Geoffrey (2003) Grammar and social organization. Yes/No interrogatives and the structure of responding. *American Sociological Review* 68/6: 939–967.

Recanati, Francois (2004) *Literal Meaning*. Cambridge: Cambridge University Press.

Resán Dalma (2011) A bírói pervezetés és szubjektivitás – befolyásolás a tárgyalóteremben. *Debreceni Jogi Műhely* 8/4. [<http://goo.gl/WLBAOH> – 2018. 02. 05.]

Reyna, Valerie F. – Jonathan C. Corbin – Rebecca B. Weldon – Charles J. Brainerd (2016) How fuzzy-trace theory predicts true and false memories for words, sentences, and narratives. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition* 5/1: 1–9.

Roediger, Henry L. – Kurt A. DeSoto (2015) The psychology of reconstructive memory. In J. Wright (szerk.) *International encyclopedia of the social and behavioral sciences*. Oxford: Elsevier. 50–55.

Roediger, Henry L. – Kathleen B. McDermott (1995) Creating false memories: Remembering words not presented in lists. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition* 21: 803–814.

Roelofsen, Floris – Noortje Venhuizen – Galit Weidman Sassoon (2013) Positive and negative polar questions in discourse. *Proceedings of Sinn und Bedeutung* 17: 455–72.

Romero, Maribel – Chung-hye Han (2004) On negative yes/no questions. *Linguistics and Philosophy* 27: 609–658.

Rumelhart, David E. – Andrew Ortony (1977) The representation of knowledge in memory. In R. C. Anderson – R. J. Spiro – W. E. Montague (szerk.) *Schooling and the acquisition of knowledge*. Hillsdale, NJ: Erlbaum. 99–135.

Rumelhart, David E. (1980/1990) A sémák: a megismerés építőkövei. In A. Kónya (szerk.) *Az emberi emlékezet pszichológiai elméletei*. Budapest: Tankönyvkiadó. 392–420.

Sacks, Harvey (1987) On the preferences for agreement and contiguity in sequences in conversation. In G. Button – J. R. E. Lee (szerk.) *Talk and Social Organisation*. Clevedon: Multilingual Matters. 54–69.

Sacks, Harvey (1992) *Lectures on Conversation. Volumes I and II*. Oxford: Blackwell Publishers.

Sadock, Jerrold M. (1979) Figurative speech and linguistics. In A. Ortony (szerk.) *Metaphor and thought*. Cambridge: Cambridge University Press. 46–63.

Sadock, Jerrold M. – Arnold M. Zwicky (1985) Speech Acts Distinctions in Syntax. In T. Shopen (szerk.) *Language Typology and Syntactic Description*. Cambridge: Cambridge University Press. 155–196.

Sadock, Jerrold M. (2012) Formal features of questions. In J. P. de Ruiter (szerk.) *Questions. Formal, Functional and Interactional Perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press. 103–122.

Sanders, José – Wilbert Spooren (1997) Perspective, subjectivity, and modality from a cognitive point of view. In Wolf-Andreas Liebert – G. Redeker – L. Waugh (szerk.) *Discourse and perspective in cognitive linguistics*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 85–112.

Sanderson, Linda (1995) Linguistic Contradiction: Power and Politeness in Courtroom Discourse. *Canadian Journal for Studies in Discourse and Writing/Rédactologie* 12/2: 1–24.

Schacter, Daniel L. – Endel Tulving (1994) What are the memory systems of 1994? In D. L. Schacter – E. Tulving (szerk.) *Memory Systems*. Cambridge: MIT Press. 1–38.

Schacter, Daniel L. (1995) Memory distortion: History and current status. In D. L. Schacter és mtsai. (szerk.) *Memory distortion*. Cambridge: Harvard University Press. 1–43.

Schegloff, Emanuel A. – Harvey Sacks (1973) Opening up closings. *Semiotica* 8/4: 289–327.

Schegloff, Emanuel A. (1968) Sequencing in conversational openings. *American Anthropologist* 70/6: 1075–1095.

Schegloff, Emanuel A. (1988) On an actual virtual servo-mechanism for guessing bad news. A single case conjecture. *Social Problems* 35/4: 442–457.

Schegloff, Emanuel A. (2007) *Sequence Organization in Interaction. A Primer in Conversation Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.

Schiffrin, Deborah (1994) *Approaches to Discourse Analysis*. London: Blackwell.

Schirm, Anita (2007) A kérdések pragmatikája. In Váradi Tamás (szerk.) *Alknyelvdok. I. Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferencia*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 160–169.

Schirm, Anita (2011) *A diskurzusjelölők funkciói: a hát, az -e és a vajon elemek története és jelenkori szinkrón státusa alapján*. PhD-disszertáció. Szeged: Szegedi Tudományegyetem.

Schlenker, Barry R. – Michael F. Weigold (1992) Interpersonal processes involving impression regulation and management. *Annual review of Psychology* 43: 133–168.

Schlenker, Barry R. (1980) *Impression Management: the self-concept, social identity, and interpersonal relations*. Monterey: Brooks/Cole.

Searle, John R. (1969) *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.

Searle, John R. (1975) Indirect speech acts. In P. Cole – J. L. Morgan (szerk.) *Syntax and Semantics*, vol. III. New York: Academic Press. 59–82.

Semin, Gün R. – Christianne J. De Poot (1997) The question–answer paradigm: You might regret not noticing how a question is worded. *Journal of Personality and Social Psychology* 73/3: 472–480.

Semin, Gün R. – Klaus Fiedler (1996) Language in applied contexts. In G. R. Semin – K. Fiedler (szerk.) *Applied Social Psychology*. London: Sage. 93–109.

Semin, Gün R. (2008) A nyelv mint a megismerés és a viselkedés szerkezetadó eszköze: Kérdés-válasz párok. In I. Síklaki (szerk.) *Szóbeli befolyásolás I. Nyelv, gondolkodás, kultúra*. Budapest: Typotex Kiadó. 273–302.

Sharman, Stefanie J. – Catherine Boyd – Martine B. Powell (2015) Disrupting the Encoding of Misinformation Delivered in Closed Specific and Open Presumptive Questions. *Psychiatry, Psychology and Law* 22/4: 535–541.

Sharman, Stefanie J. – Martine B. Powell (2012) Comparison of Adult Witnesses' Suggestibility Across Various Types of Leading Questions, *Applied Cognitive Psychology*, 26: 48–53.

Spencer-Oatey, Helen (2005) (Im)Politeness, face and perceptions of rapport: Unpackaging their bases and interrelationships. *Journal of Politeness Research: Language, Behaviour, Culture* 1/1: 95–119.

Sperber, Dan – Wilson, Deirdre (1986/1995) *Relevance*. Oxford: Blackwell.

Sperber, Dan (2001) An evolutionary perspective on testimony and argumentation. *Philosophical Topics* 29: 401–413.

Sperber, Dan – Deirdre Wilson (2004) *Relevance Theory*. In L. R. Horn – G. Ward (szerk.) *The Handbook of Pragmatics*. Cambridge: MA MIT Press. 607–632.

Sternau, Marit – Mira Ariel – Rachel Giora – Ofer Fein (2015) Levels of interpretation: New tools for characterizing intended meanings. *Journal of Pragmatics* 84: 86–101.

Stivers, Tanya – Federico Rossano (2010) Mobilizing response. *Research on Language and Social Interaction* 43/1: 3–31.

Stivers, Tanya – Jeffrey D. Robinson (2006) A preference for progressivity in interaction. *Language in Society* 35/3: 367–392.

Sudo, Yasutada (2013) Biased polar questions in English and Japanese. In D. Gutzmann – H-M. Gärtner (szerk.) *Beyond Expressives. Explorations in Conventional Non-truthconditional Meaning*. Leiden: Brill. 277–297.

Suszczyńska, Malgorzata (2003) A jóvátevés beszédaktusai a magyarban. In E. Németh T. – K. Bibok (szerk.) *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XX. Tanulmányok a pragmatika köréből*. Budapest: Akadémiai. 255–294.

Stalnaker, Robert C. (1972) Pragmatics. In D. Davidson – G. Harman (szerk.) *Semantics of natural language*. Dordrecht: Reidel. 380–397.

Szabolcsi, Anna (2015) What do quantifier particles do? *Linguistics and Philosophy* 38/2: 159–154.

Szabó, Éva (2018) Benyomáskeltési stratégiák politikai vitaműsorokban: Pragmatikai elemzés. *Jelentés és Nyelvhasználat* 5: 37–63.

Szabó, Miklós – Varga Csaba (2000) *Jog és nyelv*. Budapest: Osiris Kiadó.

Szabó, Miklós (2002) *Kommunikáció általában és a jogban*. Miskolc: Bíbor Kiadó.

Szabó, Miklós (2006) Jogelmélet és nyelvelmélet. *Magyar Tudomány* 4: 419–431.

Szili, Katalin (2007) Az udvariasság pragmatikája. Bevezetés. *Magyar Nyelvőr* 131/1: 1–16.
T. Kis, Marianna (2004) *Hétköznapi életünk befolyásoló üzenetei*. Szakdolgozat. Szeged: Szegedi Tudományegyetem.

Taillard, Marie-Odile (2000) Persuasive communication: the case of marketing. *Working*

Papers in Linguistics 12: 145–174.

Taillard, Marie-Odile (2004) Adaptive persuasion. *Working Papers in Linguistics* 16: 247–263.

Tátrai, Szilárd (2004) A kontextus fogalmáról. *Magyar Nyelvőr* 128/4: 479–494.

Tátrai, Szilárd (2010) Áttekintés a deixisről. *Magyar Nyelvőr* 134/2: 211–232.

Tátrai, Szilárd (2011) *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés.* Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Tedeschi, James T. – Marc Riess (1981) Verbal strategies in impression management. In C. Antaki (szerk.) *The psychology of ordinary explanations of social behaviour.* London: Academic Press. 271–326.

Tedeschi, James T. – Nancy Norman (1985) Social power, self-presentation, and the self. In B. R. Schlenker (szerk.) *The self and social life.* New York: McGraw-Hill. 293–322.

Tedeschi, J. T. – Valerie Melburg (1984) Impression Management and Influence in the Organization. In S. B. Bacharach – E. J. Lawler (szerk.) *Research in the Sociology of Organizations.* Greenwich, Connecticut: JAI. 31–58.

Terkourafi, Marina (2008) Toward a unified theory of politeness, impoliteness and rudeness. In D. Bousfield – M. Locher (szerk.) *Impoliteness in Language: Studies on its Interplay with Power in Theory and Practice.* Berlin: Mouton de Gruyter. 45–75.

Ting-Toomey, Stella – John G. Oetzel (2001) *Managing intercultural conflict effectively.* Thousand Oaks CA: Sage.

Tomasello, Micahel (1999) *The Cultural Origins of Human Cognition.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Tottie, Gunnel – Sebastian Hoffmann (2006) Tag Questions in British and American

English. *Journal of English Linguistics* 34/4: 283–311.

Tóth, Loretta (2016) Arculat és udvariatlanság a társalgási interakciókban. *Magyar Pszichológiai Szemle* 71/3-5: 497–511.

Trubetzkoy, Nikolai Sergeyevich (1931) "Die phonologischen Systeme." *Travaux du Cercle Linguistique de Prague, NO.4*. Prague: Jednota Ceskoslovenskych Matimatiku a Fysiku. 96–116.

Van Rooy, Robert – Marie Šafářová (2003) On polar questions. *Semantics and Linguistic Theory* 13: 292–309.

Varga, Csaba (1992) *A bírói ténymegállapítási folyamat természete*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Varga, Marianna (2015) Bírói kérdésfeltevések a magyar tanú- és szakértői bizonyításokban. *Jelentés és nyelvhasználat* 2: 79–107. [<http://www.jeny.szte.hu/jeny-2015-vargam> – 2020.02.02.]

Varga, Marianna (2017) A „puszta nyelvi jelentés” tudatos elérhetőségéről és a bírósági kihallgatásokon betöltött szerepéről. In T. Szécsényi – E. Németh T. (szerk.) *Stratégiák és struktúrák: Tanulmányok Kenesei István 70. születésnapjára*. Szeged: JATEPress Kiadó. 227–236.

Varga, Marianna (2018a) The conscious and cooperative availability of bare linguistic meaning in Hungarian legal proceedings. *Argumentum* 14: 450–464. [<http://argumentum.unideb.hu/2018-anyagok/vargam2.pdf> – 2020.02.02.]

Varga, Marianna (2018b) A tanúk emlékezetét befolyásoló verbális tényezők. *Argumentum* 14: 415–42. [<http://argumentum.unideb.hu/2018-anyagok/vargam1.pdf> – 2020. 02.02]

Varga, Marianna (2020) The role of linguistic impression management in Hungarian courtroom discourses. *Corpus Pragmatics* 4: 381–400. [<https://doi.org/10.1007/s41701-020-00087-9> – 2020.02.02.]

Verschueren, Jef (1995) The Pragmatic Return to Meaning: Notes on the Dynamics of Communication, Degrees of Salience, and Communicative Transparency. *Journal of Linguistic Anthropology* 5/2: 127–156.

Verschueren, Jef (1999) *Understanding Pragmatics*. London: Arnold Publishers.

Verschueren, Jef (2008) Context and Structure in a Theory of Pragmatics. *Studies in Pragmatics* 10: 14–24.

Verschueren, Jef (2009) Introduction: The pragmatic perspective. In J. Verschueren – J. O. Östman (szerk.) *Key notions for pragmatics. Handbook of pragmatics highlights 1*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 1–27.

Vinnai Edina (2011) *Nyelvhasználat a jogi eljárásban*. PhD-értekezés. Miskolc: Miskolci Egyetem.

Vinnai Edina (2012): A jegyzőkönyvvezetés gyakorlata egy empirikus vizsgálat tükrében. In I. Stipta (szerk.) *Collegium Doctorum Konferencia* [elektronikus dokumentum]. Miskolc: Bíbor Kiadó. [<https://www.uni-miskolc.hu/~wwwdeak/Collegium%20Doctorum%20Publikaciok/Vinnai%20Edina.pdf> –2020.03.12.]

Vinnai Edina (2017) *Jog és nyelv határán - A jogi nyelvhasználat nemzetközi és hazai kutatása*. Budapest: Gondolat Kiadói Kör.

Vinnai Edina (2018) Megértette a figyelmeztetést? A figyelmeztetések és tájékoztatások közlése a büntetőeljárásokban. In M. Szabó – E. Vinnai (szerk.) *A törvény szavai*. Miskolc: Bíbor Kiadó. 281–295.

Walker, Anne G. (1987) Linguistic manipulation, power, and the legal setting. In L. Kedar (szerk.) *Power Through Discourse*. Norwood, NJ: Ablex Publishing Corporation. 57–82.

Walton, Douglas (2008) *Informal Logic: A Pragmatic Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.

Wodak, Ruth – Rudolf de Cillia – Martin Reisigl – Karin Liebhart (2009) *The discursive construction of national identity* (2nd ed.) Edinburgh: Edinburgh University Press.

Woodbury, Hanni (1984) “The strategic use of questions in court.” *Semiotica* 48/3-4: 197–228.

Wunderlich, Dieter (1972) *Linguistische Pragmatik*. Frankfurt: Athenäum.

Zaragoza, Maria S. – Karen J. Mitchell – Kristie Payment – Sarah Drivdahl (2011) False memories for suggestions: The impact of conceptual elaboration. *Journal of Memory and language* 64/1: 18–31.

Zhang Yan-qiu – Tian Feng-juan (2015) Study on Markedness in Linguistics. *Sino-US English Teaching* 12/9: 667–671.